K. Marx F. Engels

NÜFUS ÜZERİNE

NÜFUS ÜZERİNE • MARX - ENGELS

SOL
YAYINLARI

NÜFUS ÜZERİNE

KARL MARX
FRİEDRİCH ENGELS

BİRİNCİ BASKI
KASIM 2011

NÜFUS ÜZERİNE

KARL MARX
FRİEDRİCH ENGELS

YAYINA HAZIRLAYAN
MUZAFFER ERDOST

K. Marx ve **F. Engels**'in
Sol Yayınları
arasında yayınlanan yapıtlarında yer alan
nüfus, nüfus yasası ve teorileri
ile ilgili metinlerinden
derlenen
Nüfus Üzerine
Sol Yayınları
tarafından,
Kasım 2011
tarihinde,
Ankara'da, *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-93-3

İÇİNDEKİLER

9 Sunuş Notu, *Muzaffer Erdost*
20 İşçi Sınıfı ve Yeni-Maltusçuluk, *V. İ. Lenin*
23 Malthus – Geçmişte ve Bugün, *Ronald L. Meek*

NÜFUS ÜZERİNE

63 (1) ***Bir Nüfus Söylencesi***
Bir Ekonomi Politik Eleştirisi, *Engels*, 1844
70 (2) ***Yoksullar Yasası***
Toplumsal Reform, *Marx*, 1844
75 (3) ***Malthus Yasası ve Yoksullar Yasası***
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, *Engels*, 1845
80 (4) ***İşsiz Yedek İşçiler Ordusu***
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, *Engels*, 1845
87 (5) ***Budalaca, Bayağı, İkiyüzlü Öğreti***
Ücret, *Marx*, 1847
98 (6) ***Nüfusun Üretici Güçler Üzerinde Baskısı***
Zorunlu Göç, *Marx*, 1853
100 (7) ***Nüfus ve Fazla-Nüfus***
Grundrisse, *Marx*, 1857-58
105 (8) ***Gerekli-Emek, Artı-Emek, Artı-Nüfus, Artı-Sermaye***
Grundrisse, *Marx*, 1857-58
108 (9) ***Sermaye Birikimi, Makine, Fazla-Nüfus***
Artı-Değer Teorileri, *Marx*, 1861-63
111 (10) ***Rant Teorisi ve Fikir Hırsızlığı***
Artı-Değer Teorileri, *Marx*, 1861-63
116 (11) ***Darwin Malthus'u Yadsır***
Artı-Değer Teorileri, *Marx*, 1861-63

121 **(12)** ***Aşırı Üretim ve Aşırı Tüketim Üzerine Malthus***
Artı-Değer Teorileri, *Marx*, 1861-63
136 **(13)** ***Darwin ve Maltusçu Teori***
Engels'e Mektup, *Marx*, 1862
138 **(14)** ***Nüfusun İstihdam Araçları Üzerindeki Baskısı***
Lange'ye Mektup, *Engels*, 1865
141 **(15)** ***"Nüfus İlkesi" ve "Evlenmeme Yemini"***
Kapital, *Marx*, 1867
144 **(16)** ***Nispi Artı-Nüfus***
Kapital, *Marx*, 1867
158 **(17)** ***Kapitalist Birikim Yasası***
Kapital, *Marx*, 1867
167 **(18)** ***Göçebe Nüfus***
Kapital, *Marx*, 1867
172 **(19)** ***Tarımsal Nüfusun Topraksızlaştırılması***
Kapital, *Marx*, 1867
192 **(20)** ***Sermaye Fazlası ve Fazla Nüfus***
Kapital, *Marx*, 1867-83
197 **(21)** ***Aşırı İşçi Nüfusun Oluşması***
Kapital, *Marx*, 1867-83
199 **(22)** ***Nispi Aşırı Nüfus***
Kapital, *Marx*, 1867-83
201 **(23)** ***Zorunluluk ve Özgürlük***
Kapital, *Marx*, 1867-83
204 **(24)** ***Doğa Yasası ve Maltusçu Nüfus Yasası***
Kugelmann'a Mektup, *Marx*, 1870
205 **(25)** ***Bilinçli Toplumsal Üretim ve Gönenç***
Doğanın Diyalektiği, *Engels*, 1872-88
210 **(26)** ***Ücret Yasaları ve Tunç Katılığı***
Bebel'e Mektup, *Engels*, 1875
211 **(27)** ***Yoksulluğu Genelleştirmek Teorisi***
Gotha Programının Eleştirisi, *Marx*, 1875
213 **(28)** ***Darvinci Öğreti ve Evrim Teorisi***
Lavrov'a Mektup, *Engels*, 1875
217 **(29)** ***Darwin, Varolma Savaşımı ve Malthus***
Anti-Dühring, *Engels*, 1878
223 **(30)** ***Nüfus ve Komünizm***
Kautsky'ye Mektup, *Engels*, 1881
225 **(31)** ***Maltusçu Teorinin Tersi***
Danielson'a Mektup, *Engels*, 1895

SOL YAYINLARI'NIN NOTU

Marx ve Engels'in, Malthus'un genel ekonomik görüşlerini ve özel olarak nüfus teorisini eleştiren yazılarından derlenen *Marx and Engels on Malthus* (Lawrence and Wishart, London 1953), Sol Yayınları arasında, *Nüfus Sorunu ve Malthus* adıyla, Haziran 1976'da yayınlanmıştı.

Bu derleme, daha sonra *Marx and Engels on the Population Bomb* (Ramparts Press, Berkeley 1971) adıyla yayınlanmış olmakla bilikte, ağırlıklı olarak, Marx ve Engels'in nüfus konusunda geliştirdikleri düşünce ve eleştirilerini temel alan bir derleme olmaktan uzaktı.

Marx ve Engels'in doğrudan nüfus ile ilgili ve nüfusla bağlantılı metinlerinden oluşan, bu kapsamda Malthus'un nüfus teorisini irdeleyen ve eleştiren yazılarından yeniden hazırlandı *Nüfus Üzerine.*

Nüfus Sorunu ve Malthus'ta yer almayan, *Grundrisse*'den iki kesim ("Nüfus ve Fazla Nüfus" ile "Gerekli-Emek, Artı-Emek, Artı-Nüfus, Artı-Sermaye" kesimleri), *Kapital* Birinci Ciltten "Tarımsal Nüfusun Topraksızlaştırılması", "İlkel Birikimin Sırrı", "Sermaye Fazlası ve Nüfus Fazlası"; *Kapital* Üçüncü Ciltten "Nispi Aşırı Nüfus", "Göçebe Nüfus" başlıklı kesimler ile bağımsız yazı "Zorunlu Göç" bu derlemede yer aldı.

İlk baskıya tarafımızdan eklenen Marx'ın "Ücret" adlı makalesinden bölüm ve ilk baskıda "Ekler" bölümüne alınan Lenin'in "İşçi Sınıfı ve Yeni-Maltusçuluk" adlı yazısı bu baskıda da yer aldı.

Metinler, Sol Yayınları çevirilerinden alındı.

SUNUŞ NOTU*

MUZAFFER ERDOST

NÜFUS YASASI EKONOMİK YASADIR, DEĞİŞİR

Marx, "soyut bir nüfus yasası"nın insanlar için sözkonusu olmadığını, "her özel tarihsel üretim biçiminin, yalnızca kendi sınırları içersinde tarihsel bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasaları olduğunu" (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 602) yazar. Marx ve Engels, nüfus yasasının, bir "iktisat yasası" olduğunu, "Ekonomik yasalar" denen yasaların, doğanın değişmez yasaları olmadığını, zaman içersinde ortaya çıkan ve ortadan kalkan geçici tarihsel yasalar olduğunu" (*Seçme Yazışmalar 1*, s. 201) belirtir. Her tarihsel üretim biçimine özgü bir nüfus yasası olacağı gibi, "kapitalist üretim tarzına özgü [de] bir nüfus yasası" (s. 602) vardır, ve nüfus yasasını, doğanın sonsuz ve ölümsüz yasaları olarak nitelemek doğru değildir.

Malthus ise, nüfus ilkesini, "ölümsüz doğa yasası" üzerine kuruyor, ve insanların sefaletini ölümsüz bir doğa yasasıyla açıklıyor. (s. 27). Böylece, sefaletin, genel olarak sınıf sömürü-

* *Nüfus Sorunu ve Malthus*'un Sol Yayınları arasında Haziran 1976'da yayını dolayısıyla, Muzaffer Erdost'un, "M.E." imzasıyla, *Ülke* dergisinde yayınlanan tanıtma yazısıdır. *Nüfus Üzerine* derlemesine uyarlı olarak, bazı değişiklikler yapıldı.

sünden ve özel olarak kapitalizm gibi sınıfsal sömürü sistemlerinden oluştuğu gizleniyor, sefaletin sorumlusu insan toplumu değil, kimsenin kurtulamayacağı ölümsüz doğa yasası olarak sunuluyor. Dolayısıyla, Malthus'un vargıları, "bir bütün olarak egemen sınıfların çıkarlarının yanında ve işçilerin çıkarlarının karşısında"dır. İngiliz işçi sınıfının Malthus'a karşı duyduğu nefret, çok haklı bir nefretti ve halkın eğilimi doğru bir eğilimdi. Malthus'un bir *bilim adamı olmadığını*, ama halkın karşıtlarının satın alınmış avukatı, egemen sınıfların utanmaz dalkavuğu olduğunu duyumsuyorlardı. Çünkü Malthus, formüllerine dayanarak, "her ulusta, halkın *alt sınıfları arasında görülen* yoksulluk ve sefaletin" hafifletilmesi için, bu alt sınıfların, yoksulluklarından dolayı bedenen cezalandırılmasını isteyerek şöyle diyecektir: "Daha şimdiden sahiplenilmiş bir dünyaya gözlerini açan insan, *ana-babalarından haklı olarak talep edebileceği bir geçim olanağı sağlayamıyorsa* ve toplum onun emeğini istemiyorsa, yiyeceklerden en ufak bir pay isteme hakkının olduğunu öne süremez ve hatta, onun bulunduğu yerde işi yoktur. Doğa ona defolmasını söyler..." (Malthus, *Essay*, London 1926, s. 15) Gerçi Mahthus, Deneme'sinin daha sonraki baskılarından bu pasajı çıkarmıştır, ama onun ardındaki temel görüş, sonuna dek savunulmuştur.

MALTHUS'UN FORMÜLÜ KANITLANMAMIŞ BİR FORMÜLDÜR

Malthus, "halkın alt sınıfları"na, "üst sınıflarca" uygulanmak istenen bu cezayı, nasıl bir mantık temeline dayandırıyordu? Malthus'un, bütün sistemini dayandırdığı formüle göre, nüfus, geometrik diziyle, yani 1+2+4+8+16+32 vb. biçiminde, toprağın üretken gücü ise aritmetik diziyle, yani 1+2+3+4+5+6 vb. biçiminde çoğalır. Arada korkunç bir açılma ve giderek artan bir fark vardır, ve bu nedenle, sahiplenilmiş bu dünyada çocuğuna bir geçim olanağı sağlamak durumunda olmayan ana-babaların çocuk yapmak hakkı yoktur. Bu, kesin bir doğa yasasıdır. Engels, Malthus'un bu iki formülü arasında oluşacak farkın korkunçluğunu belirtmekle birlikte, iki formülün de *doğru olmadığını* belirtir ve Malthus'un geometrik oran için doyurucu kanıtlar

getirmediğini, aritmetik oran için ise hiçbir kanıt ileri sürmediğini açıklar. Engels, Malthus'un formülünün geçersizliğini kanıtlarken, aynı zamanda, istihdam edilecek emek-gücünün nüfusla birlikte artabileceğini ve –Malthus'un ihmal ettiği ve bütün sorunların üstesinden gelebilecek olan– bilimin ise geometrik diziyle ilerlediğini belirterek, çizilen karamsar ve umutsuz tablonun temelden yoksun olduğunu ortaya koyar. Şöyle devam eder Engels: "Toprak üretkenliğinin aritmetik diziyle arttığı nerede kanıtlanmış? Toprak alanı sınırlıdır. Bu çok doğru! [Ama] bu toprak yüzeyinde istihdam edilecek emek-gücü, nüfusla birlikte artar. Hatta tutalım ki, emekteki artışın neden olduğu verim artışının her zaman emek artışına orantılı olarak artmıyor olduğunu kabul etsek bile, gene de üçüncü bir öğe vardır ki, bu, en az nüfus kadar sınırsız ve en az onun kadar hızlı ilerleyen bilimdir. ... bilim en azından nüfus kadar çok büyümektedir. Bunlardan ikincisi, bir önceki kuşağın büyüklüğüyle orantılı olarak çoğalır ve bilim de bir önceki kuşağın aktardığı bilgi kitlesiyle orantılı olarak artar, yani en sıradan koşullar altında bile bilim, geometrik diziyle ilerler." (*1844 Elyazmaları*, s. 373)

DEĞİŞEN SERMAYE İLE DEĞİŞMEYEN SERMAYE ARASINDAKİ ORANSIZ GELİŞME VE NİSPİ FAZLA NÜFUS

Öyleyse, kapitalist toplumda, akıcı, saklı ve durgun biçimlerde her zaman varolan nispi fazla nüfusun kaynağı nerededir?

Marx ve Engels, kapitalist toplumda, aşırı nüfusu, işçi nüfusunda meydana gelen nispi fazlalık ile açıklar. Malthus ise, aşırı nüfusun, işçi nüfusunda meydana gelen nispi fazlalık ile değil de, nüfusun mutlak aşırı çoğalmasıyla meydana geldiğini ileri sürer.

Daha önce Marx'tan bir pasaj aktararak belirttik ki, her üretim biçiminin tarihsel bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasası vardır, ve kapitalist toplumdaki nispi fazla nüfusu, "kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasası"nda (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 602) aramak gerekir.

Kapitalist toplumun nüfus yasasını irdeleyen Marx, bu toplumda nispi fazla nüfusun, yedek sanayi ordusunun nedenini,

sermayenin organik bileşiminin, yani değişen sermaye ile değişmeyen sermayenin birbirlerine oranının aritmetik bir biçimde değil, geometrik bir biçimde ilerlemesinde bulur. Yatırılan toplam sermayenin (makineler, hammaddeler, tesisler, vb.) yatırılan bölümü, giderek, değişen sermayeye (işçi ücretlerine) yatırılan bölümünden fazla olur ve bu "oransızlık, aritmetk bir biçimde değil, geometrik bir biçimde ilerler" (*Ücretli Emek ve Sermaye*, Ek: "Ücret", S. 73), dolayısıyla sermayenin artışına oranla da işçi istihdam edilmez. "... birikimin ilerlemesiyle, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı değişir. Başlangıçta diyelim 1:1 iken, bundan sonra sırasıyla 2:1, 3:1, 4:1, 5:1, 7:1 vb. haline gelir, yani sermaye artmaya devam ederken toplam değerinin ½'si yerine sadece 1/3, ¼, 1/5, 1/6, 1/8, vb. oranında işgücüne dönüştüğü halde, 2/3, ¾, 4/5, 5/6, 7/8 oranlarında olmak üzere üretim araçlarına dönüşür. Emeğe olan talep sermayenin bütünü ile değil, ancak değişen kısmının miktarıyla belirlendiğine göre, bu talep, daha önce varsayıldığı gibi toplam sermayedeki artış ile orantılı olarak artacağına, gittikçe küçülen şekilde azalır. Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısmı, yani onunla birleşen emek de büyür, ama bu daima küçülen oranda olur." (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 600.) Emeğe olan talep, artmakla birlikte, toplam sermayenin artışına oranla, daima küçülen bir oranda olduğu için, işçi nüfusunda nispi bir fazlalık meydana gelir. "Emekçi artı-nüfus, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, tersine olarak da, bu fazla nüfus, kapitalist birikimin kaldıracı ve hatta bu üretim biçiminin varlık koşulu halini de alır. Bu fazla nüfus, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve bu orda, tıpkı bütün masrafları sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi bütünüyle sermayeye aittir. Fiili nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak bu fazla nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak üzere, her zaman sömürülmeye hazır bir insan malzemesi kitlesi yaratır." (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 602.)

NÜFUS DÜZENLEMESİ VE KOMÜNİST TOPLUM

Marx ve Engels, kapitalist toplumda, nispi fazla nüfusun kaynağını, işçi nüfusunda meydana gelen nispi fazlalıkta bulurken, kuşkusuz, bu fazlalığın, üretici güçlerin engeli haline gelen kapitalist özel mülkiyetle birlikte ortadan kalkacağını, ve ancak böylece, nüfusla birlikte artan emek-gücünün üretimde istihdam edileceğini düşünüyorlardı. Ama bu, komünist toplumda, insanların çoğalmasını düzenlemeye, mutlak olarak, karşı oldukları anlamına alınmamalıdır. "Kuşkusuz –diyordu Engels–. insan sayısının, sınırlamayı gerektirecek oranda artma olasılığı soyut olarak vardır. Ama komünist toplum, herhangi bir evrede, insanların çoğalmasını, tıpkı üretimi olduğu gibi, düzene sokma zorunluluğunda kalırsa, bu işi, hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın bizzat ve yalnızca bu toplum yapacaktır. ... Herhalde, bunun yapılıp yapılmamasını, ne zaman ve nasıl yapılacağını ve bu amaçla ne gibi araçların kullanılacağını kararlaştıracak olanlar, komünist toplumun insanları olacaktır. Ben, kendimi, onlara yol gösterme ve önerilerde bulunma durumunda görmüyorum. Bu insanlar, doğal ki, bizlerden daha az zeki olmayacaklardır." (*Seçme Yazışmalar 2*, s. 135-136.)

YENİ-MALTUSÇULUK TEORİSİ VE İŞÇİ SINIFININ SINIFSAL GELECEĞİ

Kitaba, Lenin'in "İşçi Sınıfı ve Yeni-maltusculuk" adlı yazısını ekledik. 1913'te yazılan ve Lenin'in bu konudaki ilk ve tek yazısı olması dolayısıyla ayrı bir önem taşıyan yazı, Pirigov Doktorlar Kongresinde ele alınan düşük sorunuyla ilgili olarak açılan tartışmalar üzerine yazılmış. Yazıda, doğumları önleme ve sınırlamanın, yeni-maltusçuluğun bir biçimi, gerici bir burjuva ideolojisi olduğu belirtilmekte ve küçük-burjuva tutum ile sınıf bilincine sahip işçinin bu konudaki tutumunun karşıtlığının sınıfsal özü açıklanmaktadır.

Lenin, umutsuz bir biçimde yok olmakta olan, geleceğinden umudunu kesmiş, morali bozulmuş küçük-burjuvazinin, daha çok çocuğun, meşakkatlerine ve acılarına, yoksullaşmala-

rına ve aşağılanmalarına yol açacağını düşündüğünü, oysa sınıf bilincine sahip işçinin ve küçük mülk sahibi yığınların (yoksulların), "Tanrıya şükür, kendi kendimize geçinip gidiyoruz. Eğer çocuğumuz olmazsa bu kadarı yeter." diye ürkekçe fısıldaşan duygusuz ve bencil küçük-burjuva çiftlere uygun düşen yenimaltusçuluğa kayıtsız şartsız düşman olduğunu yazar. Lenin şöyle devam eder: "Bizim kuşağın karşı karşıya bulunduğu güçlükler, babalarımızın çektiklerinden daha da zordur." Ama serflik gibi, kapitalizm gibi, küçük üretim gibi, "İşçi sınıfı [da] yok olmuyor, büyüyor, güçleniyor, cesaret kazanıyor, sağlamlaşıyor, kendini eğitiyor ve kavgada çelikleşiyor."

Lenin, kişisel çıkarlar ile sınıfsal çıkarlar arasında, gelecek açısından bir değerlendirme yapmaktadır. Küçük-burjuvazi, sınıf olarak, umutsuz bir biçimde yokolurken, bu sınıfsal geleceğini kişisel dünyasında yansıtan küçük-burjuva unsurlar, daha fazla meşakkate katlanmamak için fazla çocuktan kaçınacaklardır. İşçi sınıfı için durum tam tersidir. Çünkü o, geleceği olan biricik sınıftır. Yeni toplumu kuracak olan, insanlığı kurtaracak olan tek sınıftır. Bu nedenledir ki, fazla çocuk, onun yaşamını daha güçleştirse de, sınıfını güçlendirecek, geleceği kazanacak ve yeni toplumu kuracak gücü büyütecek, çoğaltacaktır. "Yeni yapının temellerini daha şimdiden atıyoruz ve çocuklarımız bu yapıyı tamamlayacaklardır." Lenin, kişisel çıkarları değil, sınıfsal çıkarları öne çıkarmakta, işçi sınıfının ve küçük mülk sahibi yığınların (yoksulların) sınıfsal geleceğinin, onların bireysel davranışlarında yansıması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenledir ki, bazı sıkıntılardan, acılardan geçecek de olsa, geleceğin zaferini kazanacak ve yeni yapıyı kuracak kuşakların üretilmesi ve yetiştirilmesi için, sınıf bilincine sahip işçiler, gerici ve korkakça olan teori aşılama girişimlerine karşı en amansız sınavı vereceklerdir.

TÜRKİYE AÇISINDAN YAKLAŞIM BİÇİMLERİNE BİRKAÇ ÖRNEK

Bizim, nüfus açısından neleri irdelememiz gerekir?

Tarihsel yaklaşım olarak: Türklerin, kavimler olarak Hazar

havzasının güneyinden ve kuzeyinden Anadolu'ya doğru ilerleyişi, nüfus çoğalması ve üretim araçlarının azalmasıyla açıklanır. "Fetihçi barbar halkta –diyor Marx ve Engels–, ... bu halk için geleneksel ve ilkel üretim tarzından başka bir tarz mümkün olmadığından, *nüfus çoğalması* zorunlu bir şekilde, yeni üretim araçlarının gereksinmesine yol açtığından, savaşın kendisi, daha büyük bir şekilde başvurulan bir normal ilişkiler tarzıdır." (*Alman İdeolojisi*, s. 120.) Burada savaşın yeni yurt arama, yeni yurt bulma arayışıyla örtüşeceği düşünülebilir. Ama, Osmanlı devleti sözkonusu olduğunda, bu sözlerden soyutlanacak ya da indirgenecek bazı kavramlar vardır. Çünkü, Osmanlı devletinde de, nüfusun çoğalması, yeni üretim araçları gereksinimine yol açtığında, ağır basan geleneksel ve ilkel üretim tarzı, gereksinme duyulan yeni üretim araçlarının, nüfusun artışı oranında sağlanmasına engel olacak, ve bu araçlar, savaş yoluyla sağlanacaktır. Tarihin bazı dönemlerinde, savaşın, "üretim" tarzlarından biri olduğu burada anımsanmalı. Yayılmacı bir savaş, aynı zamanda işgal edilen alanlarda birikmiş zenginliklerin gaspı, zaptedilen alanların fazla nüfusu istihdam etme alanları olarak kullanılması, İmparatorluğa katılan alanların müslümanlaştırılması amacıyla bu alanlara belirli büyüklükte ya da sayıda topluluklar kaydırılması, işgal edilen ve tabiyet arzeden hıristiyan topluluklardan baş vergisi (cizye) ve toprak vergisi (haraç) alınması, bir üretim tarzı olarak algılanan savaşın başlıca olgularıdır. Osmanlı devletinin Batıya doğru ilerlemesinin temelinde, diğer şeyler yanında, nüfusun çoğalışı ile geleneksel ve ilkel tarzının ne ölçüde etki yaptığını incelemek gerekir. Savaş, gerek çoğalan nüfusa, yeni üretim araçları (özellikle toprak) sağlamak, gerek diğer halkların servetler şeklinde biriktirdikleri artı-ürüne el koymak bakımından, Osmanlı devletinin gelişmesinin etmeni olmuş, fetihler olanaksız hale geldikten sonra ise, bir yandan bu her dönem dışardan içeriye giren biriktirilen artı-ürünün azalması, devleti, kendi halkı üzerinde yeni vergiler koymaya zorlamış, öte yandan çoğalan nüfus, üretimi tarımda geleneksel ve ilkel olması ve kentte zanaat loncalarının (ahi teşkilatlarının) sıkı kayıtları yüzünden, üretim aracından soyutlanarak sınıf-dışı olmaya başlamış, bu sınıf-dışı nüfus, içerde birkaç yüzyıl devam eden isyanların (Ce-

lali İsyanları ve Suhte Ayaklanmaları) etmeni olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş, gelişme, duraklama ve gerileyiş evrelerini araştırırken, üretim ilişkilerinin niteliği yanısıra, nüfus artışını ve dolayısıyla artan nüfusun nicel değişimini ve nitel dönüşümünü, Marx'ın deyişiyle, nüfus yasalarını, "her özel tarihsel üretim biçiminin, yalnızca kendi sınırları" (*Kapital*, Birinci Cilt, s. 602) içersinde bulgulamak, olguları irdelemek gerekir.

Emperyalist sömürü yönünden:

Marx'ın, kapitalist toplumda, nispi nüfus fazlasının, nüfusun aşırı ya da fazla çoğalmasından değil, işçi nüfusta meydana gelen nispi fazlalıktan oluştuğunu belirten görüşlerine değinmiştik.

İşçi nüfusta meydana gelen nispi fazlalığın nedeni, üretime yatırılan toplam sermayenin bileşiminden, yani değişen ve değişmeyen sermayenin, toplam sermayeye oranlarının giderek değişmeyen sermaye lehine büyümesinden kaynaklandığını belirtmiştik. Bu, kapitalizmin, özellikle teknolojiye koşut olarak gelişmesinin doğal sonucudur. Sermayenin organik bileşimi değiştiği, makine vb üretim araçlarına yaptırılan sermayenin toplam sermaye içersindeki payı, işçi ücretlerine yatırılan sermayenin payına oranla arttığı ölçüdü, sermaye artışına oranla işçi istihdamında artış azalacak, bu da işçi nüfusta nispi bir fazlalıkta kendini gösterecektir.

Üretime yatırılan sermaye, biriken artı-değere bağlı olarak artar. Artı-değerin, kapitalistin kişisel tüketiminin dışında kalan, yani biriktirilen kısmı yeniden üretime yatırılır. Sermayenin aynı oranda yinelenmesi yeniden-üretim; biriktirilen sermaye ile birlikte üretime yatırılması, genişletilmiş yeniden-üretimdir. Genişletilmiş yeniden-üretim oranında istihdamın artacağı anlaşılır bir şeydir. Yıllık periyodlara göre, üretimin, yeniden-üretim boyutunda yinelenmesi, işçi istihdamında bir artış olmadığı anlamına gelir. Biriktirilen artı-değerin katılımıyla, ne ölçüde yeniden-üretim, ne ölçüde genişletilmiş olursa, o ölçüde yeni isihdam olanağı yaratılmış ve o ölçüde işçi nüfustaki fazlalık emilmiş olur.

Şu var ki, her sermaye artışı, aynı zamanda, sermayenin oranik bileşiminin, değişmeyen sermaye lehine değişimi de demektir. Sermayenin organik bileşimi, diyelim %50 değişmeyen

sermaye ve %50 değişen sermayeden oluşuyorsa, daha sonra bu bileşimin %60 değişmeyen sermaye ve %40 değişen sermaye olarak yatırıma girmesi durumunda, toplam sermaye aynı kalmak koşuluyla değişen sermayeyi temsil eden işçi sayısında bir azalma ve işsiz sayısında bir artma gözlemlenir. Toplam sermaye diyelim ki %100 artıyor, değişen sermaye ile değişmeyen sermayenin oranı aynı kalıyorsa, burada işçi sayısında iki katına yakın bir artma gözlemlenir. Değişmeyen sermaye %50'den %65'e çıkarsa, değişen sermayenin toplam sermayeye oranı %35'e inerse, toplam sermaye iki katına çıktığı için işçi sayısı artacak, ama toplam sermayeye değişen sermayenin oranı %50'den %35'e düştüğü için, işçi sayısındaki artışta %15'lik bir azalma gözlenecektir. Yatırılan sermaye artığı için istihdam edilen işçi sayısı artacak, aynı toplam sermayenin organik bileşimi değiştiği, değişen sermayenin toplam sermayeye oranı azaldığı için işçi sayısındaki artış o oranda azalacaktır.

Kapitalist sistem içersinde gelişmesini tamamlamamış, yani emeğin sermayeden fazla olduğu bir ülke, emperyalist sisteme alt basamaklarından bağlandığ, bir başka deyişle emperyalist yörüngeye bağlı ve bağımlı duruma geldiği zaman, metropol ülkeler, kendilerine bağlanan ülkelere, gerek meta ihraç ederek, gerek sermaye ihraç (borçlandırma) ihraç ederek ve gerek sermaye yatırarak, ülkeden sızdıracağı kar, faiz ve rant, üretilen artı-değer üzerinden transfer edilen değer toplamını oluşturur.

Dolayısıyla ülke içersinde üretilen artı-değerin tamamı ülke içinde yatırıma girmez, büyük bir kısmı şu ya da bu biçimde yatırılan yabancı sermayeye ve onun ülkesine akar. Ülke içersinde üretilen artı-değer kitlesi büyüklüğünde, yeniden yatırım genişletilemez. Bir başka deyişle üretilen artı-değer oranında üretim genişletilemediği için, üretilen ve biriktirilen artı-değere oranla daha az sayıda yeni istihdam olanağı yaratılabilir. Giderek fazla nüfus aşırı fazla nüfusa dönüşür. Bir başka deyişle, kapitalist sistem üretici güçlerin engeli haline gelmiştir, üretici güçlerin önünün açılması, sistemin değişmesine bağlıdır. Her şeyden önce de, bağımsız bir ülke olmak zorunluluğu kapıya dayanmıştır.

Bağımlı ülke, biriktirilen/biriken artı-değerin büyük bir kıs-

mını, alınan meta karşılığı, borçların faizleri olarak, yatırdıkları sermayenin rant ve faizi olarak dış ülkelere aktardığı için, bu ülkelerin üretici güçlerinin yeniden gelişmelerine olanak sağlar ve emperyalist ülkelerin bunalımını çözmenin aracı olurlar. Bir yanda yoksullaşma ve emekçi yığınlarda çöküntü, bir yanda bunalımları bir ölçüde aşmış gelişmiş ülke tablosu. Bu, aynı zamanda, gelişmiş ülkenin daha fazla üretmesine ve daha fazla sermaye ihracına, ve bu ülkelere ekonomik anlamda bağlı ve bağımlı ülkelerin daha fazla sermaye gereksinimine, metropol ülkelerin bunalımlarını bağımlı ülkelere ihracı demektir. 24 Ocak Kararları, aslında, Dünya Ticaret Örgütünün, Türkiye'ye, emeğin ulusal gelirden aldığı payı aşağı, sermayenin ulusal gelirden aldığı payı yukarı çekerek, sermaye yoğun ülkelerin gönencine, ekonomik güçlenmesine, emek-yoğun ülkelerin ekonomik açıdan yoksullaşmasına, dolayısıyla işçi nüfusta işsiz sayısının artmasına, çalışanların ücretlerinin demir yasa içersinde hapsedilmesine neden olur. Yoksullaşan emekçi sınıfın her yıl artan kitlesinin Avrupa ve Kuzey Afrika'dan, Suudi Arabistan çöllerinden Rusya'nın içlerine değin iş aramaya çıkmış olması ve yabancı ülkelerde iş dilenmesi, sistemin kendisinden kaynaklanmaktadır.

Güncel yönden: Bazı emperyalist ülkeler, belirli bir süre, bağımlı ve yarı bağımlı ülkelerden büyük ölçüde emek-gücü emmiştir. Özellikle Almanya, bu ülkelerin başında gelmektedir, diğer emperyalist ülkeler de, belirli ölçüde emek-gücü soğurur. Bunun, emperyalist ülke açısından olduğu kadar, bağımlı ve yarı-bağımlı ülke açısından da bir değerlendirmesini yapmak gerekir. Emperyalist ülkeler, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelerden nispi fazla nüfusun bir kısmını emerek, bir yandan emperyalist ülkede emekçi, emekçiler üzerinde başka unsuru olmakta, emek-gücünün fiyatını düşürmekte, bir yandan kendi ülkesi emekçileriyle bağımlı ve yarı-bağımlı ülke emekçileri arasında bir kastlaşmayı oluşturmaya çalışmakta, bir yandan da sermaye ihraç edemediği ülkelerin emek-gücünü hem istihdam ederek ve hem de metasını satarak onu sömürme olanağı sağlamaktadır.

Bağımlı ve yarı-bağımlı ülkeler yönünden ise durum daha değişiktir: bir kere, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkede, işçi sınıfı saf-

larına katılan nispi fazla nüfusun bir kısmı, belirli bir süre için emilerek, ülkede, kapitalizmin özelliğinden doğan bunalımın doğuracağı devrimci devinim soğurulmakta, ikincisi, ülkeye işçilerin gönderdiği dövizle kapitalist sınıf (devlet) canlanma ve güçlenme olanağına kavuşmakta, üçüncüsü, işçi sınıfı saflarına katılan *canlı* ve *nitelikli* unsurlar, emperyalist ülkelere çekilerek, onların küçük-burjuva olma özlemlerini gerçekleştirmelerine bir ölçüde olanak sağlayarak, devrimci harekette nispi bir düşüşe yol açmış bulunmaktadır. Doğru devrimci bir siyaset izleyebilmek için, nüfus yasası açısından, bu özel tarihsel koşulların göz önünde tutulması gerekir.

SONUÇ

Değindiğimiz bu birkaç yaklaşım, sanırım, nüfus sorununun önemini ortaya kayacak niteliktedir ve gerek tarihsel derinliği, gerek güncel genişliği olan bir toplumsal tahlilin nüfus sorunundan soyutlanamayacağına birer örnek oluşturmaktadır. Marx ve Engels, her tarihsel üretim biçiminin yalnızca kendi sınırları içersinde tarihsel bakımdan geçerli nüfus yasaları olduğunu belirterek, kapitalist üretim biçimine özgü nüfus yasasını saptamakla yetinmişlerdir. Bugün, *emperyalist sistem içinde*, içinde bulunduğumuz özel koşullar nedeniyle, tarihsel bakımdan geçerli özel nüfus yasasını saptamak ise, doğrudan, yarı-bağımlı ülke devrimcisine düşen bir görevdir. Yeni-mahtusçuluğun günümüzde aldığı –emperyalizm tarafından önerilen nüfus planlaması dahil– yeni biçimlerini, marksist yöntemle ele almak, yeni-maltusçuluğun günümüze yansıyan gerici niteliğini açığa çıkarmak gereği vardır.

Marksist yönetimin nüfus yasasına uygulanmasında, *Nüfus Üzerine*, sorunların çözümünde temel ve belirleyici bir katkı sağlayabilir.

İŞÇİ SINIFI VE YENİ-MALTUSÇULUK

V. İ. LENİN

Pirogov Doktorlar Kongresinde düşük sorunu konusu büyük bir ilgi uyandırmış ve uzun tartışmalara yolaçmıştır. Bu haber, bugün uygar diye adlandırılan devletlerde ana karnındaki cenini yok etme yolundaki uygulamaların çok büyük ölçüde yaygınlık kazandığı konusunda rakamlar aktaran Lickus tarafından verilmektedir.

New York'ta yılda 80.000 düşük ve Fransa'da ise her ay 36.000 düşük yapılmaktadır. St. Petersburg'da beş yıl içinde düşük yüzdesi iki katına çıkmışır.

Pirogov Doktorlar Kongresinde, suni düşük yapan bir ananın herhangi bir cezaya çarptırılmamasını, doktorların ise ancak "kazanç amacıyla" düşük yaptırdıklarında cezalandırılmalarını öngören bir karar kabul edilmiştir.

Tartışmalarda, çoğunluk, düşüğün cezalandırılmaması gerektiği konusunda görüş birliğine varmış, ve yeni-maltusçuluk (gebeliği önleyici hapların vb. kullanılması) denen sorun, meselenin toplumsal yönü olması nedeniyle de, doğal olarak rötuşa uğramıştı. *Ruskoye Slavo*'nun verdiği habere göre, örneğin, bay Vigdorçik "gebeliği önleyici önlemlerin iyi karşılanması gerektiğini" söylemiştir ve çok büyük alkışlar arasında bay Astrahan

şöyle bağırmıştır:

"Anaları çocuk doğurmaya inandırmalıyız, öyle ki bu çocuklar eğitim kurumlarında sakatlanabilsinler, öyle ki kötü talih bunları bulabilsin, öyle ki, bunlar intihara sürüklensinler!"

Eğer haber doğruysa, bay Astrahan'ın bu feryatları gürültülü alkışlarla karşılanmıştır, beni şaşırtmayan bir olgu bu. Dinleyiciler darkafalı psikolojisine sahip burjuvaziden, orta ve küçükburjuvaziden oluşmuştu. Bunlardan en bayağı liberalizmden başka ne bekleyebilirsiniz ki?

Ne var ki, işçi sınıfı açısından, tümüyle gerici niteliği ve "toplumsal yeni-maltusçuluğun" çirkinliği yönünden bay Astrahan'ın yukarıda aktarılan sözlerinden daha ters bir ifade pek zor bulunabilir.

"... Çocuk doğurun ki sakatlanabilsinler ..." Sırf bunun için mi? Neden bizim kuşağı sakatlayan, çökerten bugünkü yaşam koşullarına karşı vermekte olduğumuz savaşımdan daha iyi, daha bir birlik içersinde, daha bilinçli ve daha kararlı *savaşım vermesinler*?

Bu, köylünün, zanaatçının, aydının, genel olarak küçükburjuvazinin psikolojisini proletaryanınkinden ayıran köklü bir farklılıktır. Küçük-burjuvazi, yıkıma gitmekte olduğunu, yaşamının giderek daha zor olduğunu, varolma savaşımının daha acımasız olduğunu, kendi durumunun ve ailesinin durumunun giderek daha umutsuzlaştığını görüyor ve bunu duyuyor. Bu, tartışma götürmez bir olgudur, ve küçük-burjuvazi buna karşı çıkmaktadır.

Ama *nasıl* karşı çıkıyor?

Umutsuz bir biçimde yokolan, geleceğinden umudu kesmiş, morali bozulmuş ve ürkek bir sınıfın temsilcisi olarak karşı çıkıyor. Yapacak bir şey yok... acılarımıza ve meşakkatlerimize, yoksulluğumuza ve aşağılanmamıza yolaçan daha az çocuk olsa – küçük-burjuvazi böyle yakınıyor.

Sınıf bilincine sahip işçi, bu görüşü tutmaktan uzaktır. Ne denli içten, ne denli yürekten olurlarsa olsunlar, bu türden yakınmalarla bilincinin köreltilmesine izin vermez. Evet, biz işçiler ve küçük mülk sahibi yığınlar, kaldırılamaz bir baskı ve acılarla dolu bir yaşam sürdürüyoruz. Bizim kuşağın karşı karşıya bu-

lunduğu güçlükler, babalarımızın çektiklerinden daha da zordur. Ama bir yönden, biz, babalarımızdan daha şanslı sayılırız. *Biz dövüşmeyi öğrenmeye başladık ve hızla öğreniyoruz*, ve en iyisini babalarımızın yaptığı gibi, birey olarak dövüşmek değil, bizim kafamıza yabancı gelen burjuva lafebelerinin sloganları için değil, kendi sloganlarımız için, sınıfımızın sloganları için dövüşmeyi öğrendik. Babalarımızdan daha iyi dövüşüyoruz. Çocuklarımız bizden daha iyi dövüşecekler ve *zafer onların olacaktır.*

İşçi sınıfı yokolmuyor, büyüyor, güçleniyor, cesaret kazanıyor, kendini sağlamlaştırıyor, kendini eğitiyor ve kavgada çelikleşiyor. Serflik, kapitalizm ve küçük üretim açısından kötümseriz, ama işçi sınıfı hareketi ve onun amaçları yönünden son derece iyimseriz. Yeni yapının temellerini daha şimdiden atıyoruz ve çocuklarımız bu yapıyı tamamlayacaklardır.

Yalnızca, "Tanrıya şükür, kendi kendimize geçinip gidiyoruz. Eğer çocuğumuz olmazsa bu kadar yeter." diye ürkekçe fısıldaşan duygusuz ve bencil küçük-burjuva çiftlere uygun düşen yeni maltusçuluğun kayıtsız şartsız düşmanı oluşumuzun nedeni –tek nedeni– budur.

Hiç söylemeye gerek yok ki, bu hiç de bizi düşüklere ya da gebeliği önleme vb. konusunda tıbbi yayınların dağıtılmasına karşı bütün yasaların kayıtsız şartsız kaldırılmasını talep etmemizi önleyemez. Böylesine yasalar egemen sınıfların yutturmacasından başka bir şey değildir. Bu yasalar kapitalizmin ülserini iyileştirmez, yalnızca özellikle ezilen sınıflara acı veren uğursuz bir ülsere dönüştürür. Tıbbi propaganda özgürlüğü ve erkek ve kadın yurttaşların temel demokratik haklarını koruma bir başka şeydir, yeni-maltusçuluğun toplumsal teorisi bir başka şeydir. Sınıf bilincine sahip işçiler, her zaman modern toplumda en ilerici ve en güçlü sınıfa, büyük değişmelerle ve en iyi biçimde hazırlanmış sınıfa gerici ve korkakça teoriyi aşılama girişimlerine karşı en amansız savaşımı verecektir.

Pravda, n° 137, 16 Haziran 1913
İmza: V. İ.
Collected Works, c. 19, s. 235-237.

MALTHUS – GEÇMİŞTE VE BUGÜN: BİR TANITMA DENEMESİ

RONALD L. MEEK

1. GEÇMİŞTE MALTHUS

NÜFUS TEORİSİ

18. yüzyılın son on yılında İngiltere yöneticileri, Fransız Devriminin ülkeyi baştanbaşa saran coşkusuyla büyük bir korkuya kapılmışlardı. Devrim, tehlikeli fikirler doğuruyordu. Bu fikirler yalnızca Godwin gibi aydınlar ve Wordsworth gibi ozanların zihinlerinde değil, çalışan halkın –Londra ve Glaskov gibi kentlerin işçilerinin, zanaatçılarının ve küçük esnafının– zihinlerinde de tehlikeli görüşler oluşturuyordu. Fransız Devrimi hemen herkesi etkilemişti. O günleri yaşayan biri, "bu tek olay, yalnızca şunu ya da bunu değil, her şeyi iliğine kadar etkiledi"[1] diye yazıyordu.

Köklü toplumsal reformlardan korkanlar, bunu isteyen ve bu yolda çalışanlara karşı savaşıyorlardı. Düşüncelerin denetim altına alındığı bir baskı ve terör rejimi kurulmuştu. *Habeas Corpus* Act askıya alındı; sık sık zalimce cezalarla sonuçlanan birçok vatana ihanet davaları açıldı; ve "demokratik" fikirler taşıdığından

[1] Henry Thomas Cockburn, *Memorials of His Time* (1856), s. 80.

kuşku duyulanlar acımasız cezalara çarptırıldılar. Ama maddi baskı yeterli değildi. Reformdan korkanlar, aynı zamanda halkın geniş kesimlerini kucaklamaya başlayan "insanın ve toplumun yetkinleştirilmesi"ne ilişkin yeni kavramları altedebilmek için o sıralarda sürdürülen amansız fikir savaşında yerlerini almak zorundaydılar.

1798'de, Papaz Thomas Robert Malthus, ünlü *Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society* (*Toplumun Gelecekteki Gelişimine Etkileri Açısından Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*) adlı yapıtıyla onların yardımına koştu.

Deneme, hiç değilse ilk kökenleri bakımından, siyasi bir broşür olarak, oldukça açık bir amaç taşıyordu ve (Marx'ın da belirttiği gibi) "Fransız Devrimini ve İngiltere'de reformcu çağdaş fikirleri (Godwin, vb.)" hedef alıyordu. Giriş bölümünde Malthus da bunu açıkça söylüyor. "Aşağıdaki deneme", diyor, "bay Godwin'in tamah ve bolluk konusunda *Enquirer*'da yayınlanan yazısı üzerine bir dostumla yaptığım konuşmadan kaynaklandı. Tartışma, toplumun gelecekteki gelişimine ilişkin genel sorunun ortaya çıkmasına neden oldu; yazar, görüşlerini dostuna açıklamak isteğiyle, bunu kaleme aldı...".[2] *Deneme*'nin ilk baskısı, "insan ve toplumların yetkinleşebilirliğine" inananlara karşı, yani Malthus'un tanımıyla, "tüm bireyleri rahat, mutlu ve daha serbest koşullar içinde yaşayan, kendilerinin ve ailelerinin geçimine ilişkin kaygıları olmayan kişilerden oluşan bir toplumun varolabileceğine"[3] inananlara karşı açık bir saldırı niteliğindeydi. Malthus'a göre "nüfus ilkesi, insanların büyük çoğunluğunun yetkinleşebileceği düşüncesini kesin bir biçimde çürütmekte"[4] idi.

Deneme'nin ilk baskısındaki temel sav, sansasyonel olduğu kadar, yalındı da. Malthus'un kendi sözleriyle, bunun kısa bir özeti şöyledir:

"Nüfusun gücü, yeryüzünün, insanın geçimini sağlama gü-

[2] *Essay*, 1. baskı (London, Macmillan & Co., 1926). Şimdi anlaşıldığına göre, bu "dost", aslında toplumsal gelişme olanaklarına kuvvetle inanan Malthus'un babası Daniel Malthus idi.

[3] *İbid.*, s. 16-17.

[4] *İbid.*, s. 17.

cüne kıyasla, sınırsız ölçüde büyüktür.

"Nüfus, kısıtlanmadığında, geometrik oranla çoğalır. Geçim araçları ise, ancak aritmetik oranla artar. Sayılarla ufak bir tanışıklık, birincinin ikinciye kıyasla ne denli güçlü olduğunu gösterecektir.

"İnsan yaşamı için gerekli olan besini doğa yasası gereği, eşit olmayan bu iki gücün etkileri eşilenmelidir.

"Geçim nesnelerinin sağlanmasındaki güçlük, nüfus üzerinde güçlü ve sürekli bir kısıtlamayı gerektirir. Bu güçlüğün etkisini bir yerde ortaya koyması ve insanlığın geniş bir bölümüne kendisini zorunlu olarak, şiddetli bir biçimde duyurması gerekir.

...

"Nüfusun ve yeryüzündeki üretimin bu iki güç arasındaki doğal eşitsizlik ve onların etkilerini sürekli olarak eşitlemesi gereken büyük doğa yasası, toplumun yetkinleşmesini olanaksızlaştıranbüyük bir engeldir."[5]

Görüldüğü gibi bu sav, esas olarak, nüfusun "geometrik oranda arttığı" önermesi ve buna karşılık, "geçim araçlarının ancak aritmetik oranda artabildiği" önermesi gibi iki önerme üzerine kuruludur. Bu savın bütünüyle ayakta kalması ya da çökmesi, bu "oranlar"ın geçerliliğine bağlıdır. *Deneme*'nin daha sonraki baskılarında "oranlar"a ilişkin vurgulamanın yumuşatıldığı doğrudur, ama –Malthus'un modern hayranlarının sık sık ileri sürdükleri gibi– Malthus'un giderek bunlara daha az değer vermeye başladığı doğru değildir.[6] "Malthus, diye yazıyor Engels, bütün sistemini dayandırdığı bir formül koyuyor ortaya: Nüfus geometrik diziyle çoğalır – 1+2+4+8+16+32, vb.. Toprağın üretken gücü ise, aritmetik diziyle çoğalır – 1+2+3+4+5+6. Arasındaki fark açıktır, korkutucudur; ama doğru mudur?" Malthus'un bunların doğruluğunu kanıtlama girişimleri, en hafif deyimle, doyurucu olmaktan tamamıyla uzaktır. "Geometrik oran"ın, "nüfusun yirmibeş yılda iki katına çıkmış olduğu"nu (pek de güvenilir bir yetkeye dayanmaksızın) iddia ettiği o dönemin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nüfus büyümesiyle ka-

[5] *İbid.*, s. 13-16.

[6] Karş: Kenneth Smith, *The Malthusian Controversy*, London, Routledge & Paul, 1951, s. 223.

nıtlanabileceğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, diyor Malthus, bu sonucu kural olarak kabul edeceğiz ve "kısıtlanmadığında, nüfusun her yirmibeş yılda bir kendisini iki kat artırmaya devam edeceğini, ya da geometrik bir oranla artacağını"[7] varsayacağız.

"Geometrik oran" için gösterilen kanıtlar doyurucu olmaktan uzaksa, "aritmetik oran" için olanların durumu daha da kötüdür. Aslında Malthus, buna hiçbir kanıt getirmez – bütün yaptığı, "bunun söylenebileceklerin azamisi olduğunu" öne sürmekten ibarettir. "Büyük bir zorlamayla adadaki toplam üretimin her yirmibeş yılda bir, bugünkü üretime eşit nicelikte bir geçim nesnesinin üretilebileceğini" kabul edelim diyor, "ki en gayretkeş hayalciler bile bundan daha büyük bir artış düşünemezler".[8] Ama bu yalnızca bir savdır, kanıt değil. Engels'in belirttiği gibi, bu sav (diğer şeyler yanında) "bilimin de, bir önceki kuşağın aktardığı bilgi kitlesine oranla arttığı, yani en sıradan koşullar altında bile bilimin geometrik diziyle arttığı"olgusunu görmezden gelir. Aslında "aritmetik oran", düpedüz bir hayal ürünüydü. Daha sonraları, Malthus'un izleyicileri, gözden düşen "aritmetik oran" yerine, "azalan getiri yasası"nı koymaya başladılar. Malthus'un kendisi de, Deneme'nin daha sonraki baskılarında, giderek bu "yasa"ya daha çok dayanmaya başladı. Ama bu bile "nüfus ilkesi"ni çökmekten kurtaramadı. Aşağıda gösterileceği üzere, "azalan getiri yasası" da, "aritmetik oran" kadar bir hayal ürünüydü.

Oldukça belirgin olan kusurlarına karşın *Deneme*, egemen sınıflar arasında hemen hatırı sayılır bir başarıya ulaştı. Bu, yalnızca toplumun "yetkinleşemeyeceği"nin kanıtı olmakla kalmıyor, aynı zamanda, mevcut toplumun durumu üzerinde önemli herhangi bir reform girişiminin bile yararsız olduğu izlenimi veriyordu. Hele, "toplumun alt sınıflarının isteklerini ortadan kaldırmak" olanaksızdı. "Gerçek şu ki, diyordu Malthus, topluluğun bu kesimi üzerindeki sıkıntının baskısı öylesine kök salmış bir kötülüktür ki, hiçbir insan dehası bu baskıyı yok edemez."[9] Malthus, bu durumda yapılabilecek tek şeyin, "Yoksullar Yasası"nın

[7] *Essay*, 1. Baskı, s. 20-21.
[8] *İbid.*, s. 22.
[9] *Essay*, 1. Baskı, s. iii.

kaldırılması gibi "geçici" önlemler öne sürüyordu.

Malthus'un, *Deneme*'nin ikinci ve daha sonraki baskılarında üzerinde durduğu şey, mevcut toplumun durumu üzerinde reform sorununa ve özellikle Yoksullar Yasası sorununa, nüfus ilkesinin bu biçimiyle uygulanmasıydı. 1803'teki ikinci baskının önsözünde Malthus, tartışma sırasında, "kendisinin doğal olarak, bu ilkenin mevcut toplumun durumu üzerindeki etkileri konusuna eğilmek zorunda kaldığını" belirtiyor; ve "her ulusta halkın alt sınıfları arasında görülen yoksulluk ve sefaletin ve bunu hafifletmek için üst sınıflarca gösterilen çabaların boşa gitmesinin nedenlerini bu ilkeyle açıklamak olanaklıdır"[10] diyor. Fransız Devriminin açtığı geniş ufukların daralmasıyla, yükselen sanayi devriminin yoksulluk ve sefalet sorunlarını ön plana çıkarmasıyla ve Napoléon savaşlarının yolaçtığı sarsıntıyla, bu ilkenin uygulanması giderek daha çok ağırlık kazandı.

Malthus'un *Deneme*'sinin ilk baskısı çıktığında, İngiliz Yoksullar Yasası, hâlâ eski ilkeye dayandırılmaktaydı ve buna göre, kişi, yalnızca bulunduğu bölge kilisesinden yardım isteyebiliyordu. 1795'te yoksulluktaki büyük artış karşısında, "*Speenhamland Sistemi*" büyük çapta uygulamaya konulmuştu. Bu sistemde, toplanan vergilerden ücretlere, ekmek fiyatlarına göre değişen bir hareketli skalaya göre, prim ekleniyordu. Bu sistem, o sıralar, bazı büyük işverenlerin –özellikle tarım işverenlerinin– çıkarınaydı. Çünkü bu, ücretlerin bir bölümünün, yoksulluk vergisinin yükü altında ezilen daha küçük rakiplerince ödenmesi demekti, *Speenhamland* Sistemi, işverenleri ücretlerde kesinti yapmaya teşvik etti ve emekçi halk arasında yoksulluğun daha da yaygınlaşmasına yolaçtı.

Malthus, daha baştan, yoksulluk yasalarına karşı çıkmıştı. *Deneme*'nin ilk baskısında "İngiltere Yoksullar Yasası", diyordu, "onu besleyecek gıda ürünlerini artırmaksızın nüfusu artırmak" eğilimi gösterdiğinden, "yoksulların genel durumunu daha da kötüleştirmekteydi".[11] İkinci ve daha sonraki baskılarında bu tema giderek daha belirginleşti. Malthus'un yapıtı, her şeyden

[10] *Essay*, 2. Baskı, s. iii.
[11] *Essay*, 1. Baskı, s. 83.

çok sanayi burjuvazisinin çıkarlarına dayandırılan bir önlem olan 1834'teki yeni Yoksullar Yasasının onaylanmasına destek sağlamakta, herhangi bir başka bireyin desteğinden daha etkili oldu. Yoksullar Yasasında "reform" yapılması için nüfus ilkesi, "bilimsel" –ve aynı zamanda ahlaksal– bir temel sağladı. İkinci baskının bir pasajında Malthus, yoksulların yardım istemeye hiçbir "doğal hak"larının olmadığı görüşünü öne sürdü: "Daha şimdiden sahiplenilmiş bir dünyaya gözlerini açan adam, anababasından haklı olarak talep edebileceği bir geçim olanağı sağlayamıyorsa ve toplum onun emeğini istemiyorsa, yiyeceklerden en ufak bir pay isteme hakkının olduğunu öne süremez ve hatta, gerçekte, onun bulunduğu yerde bir işi yoktur. Doğanın görkemli şöleninde ona boş yer yoktur. Doğa ona defolmasını söyler ve sofradaki bazı konukların acıma duygularını uyandırmayacak olursa, kendi buyruğunu derhal yerine getirir. Ama bu konuklar sıkışarak yeni gelene yer açarsa, ortaya derhal başka yabancılar çıkacak ve aynı iyiliği onlar da isteyecektir. ... Tüm konuklarının bolca yiyip-içmelerini dileyen, ama sınırsız sayıda insanı besleyemeyeceğini bildiği için, sofrada yer kalmamışken, yeni gelenleri insanca reddeden şölen sahibesinin, tüm davetsiz konuklara karşı verdiği o kesin buyruğa karşı gelmekle, sofradaki konuklar, yaptıkları hatayı çok geç anlarlar."[12]

Anlamı açık olan bu pasaj daha sonraki baskılardan çıkartılmıştır, ama ardındaki temel görüş –yani yoksulların bir hak olarak yardım talep etme haklarının olmadığı–, Malthus tarafından sonuna dek savunulmuştur. Ve yoksullar yalnızca yardım alma hakkından yoksun kalmıyorlar, bunların ayrıca yoksulluklarından dolayı cezalandırılmaları da gerekiyor. Malthus, "kişiyi bağımlı yapan yoksulluk utanç verici olarak kabul edilmelidir"[13] diyor ve bunun olanaklı olduğu kadar kabul edilmez hale getirilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Bu fikirler, sonunda, eli iş tutan herkes için "dışarıdan yardım almayı" yasaklayarak düşkünleri işevlerinden yardım istemek zorunda bırakan ve böylece dokumacıları, küçük zanaatçı ve mevsimlik tarım işçilerini zorla fabrikalara doluşturan 1834 tarihli yeni Yoksullar Yasasında

[12] *Essay*, 2. Baskı, s. 531-31.
[13] *Essay*, 1. Baskı, s. 85.

yeraldı. Sanayi çartistlerinin –ve Webblerin– karşısında savaşım verdikleri sanayileşmiş İngiltere'nin "İşevi Sistemi" maltusçu nüfus teorisinin ilk meyvelerinden biridir.

İkinci baskıya önsözünde Malthus, "ilk baskıdaki bazı sert yargıları yumuşatmaya çalıştığını" söylüyordu.[14] Ama gerçekte yapılan "yumuşatma" yok denilecek kadar azdı. Gerçi bu kez, eğer yoksullar bir aileyi geçindirecek konuma gelinceye dek gönüllü olarak evliliği ve dolayısıyla üremelerini geciktirecek olurlarsa, bir düzelme umudunun olabileceğini işaret ediyordu. Ama bu çareye kendisi de pek bel bağlamamış gibi görünüyor ve ilk *Deneme*'de yeralan temel öğretilerin tümü, yalnızca yüzeysel bazı değişikliklerle, son baskıya dek korunmuştur. *Deneme*, daha sonraki baskılarda birçok tarihsel ve istatistik verinin (ki bunların çoğunun geçerlilik derecesi çok kuşkuludur) eklenmesiyle şişirilmiş olmasına karşın, teorinin özünde, gerçekten köklü hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Yazarının niyeti ne olmuş olursa olsun, maltusçu nüfus teorisi başında ne idiyse, sonuna dek öyle kaldı – çalışan halkın içinde bulunduğu durum için bir özür ve toplumsal koşulları düzeltmek için yapılacak tüm girişimlere karşı bir ihtar oldu. Bu şekliyle, Malthus'un yaşadığı süre boyunca, bu teori, ona, sadık bir uşak gibi hizmet etti. Ve Malthus'un ölümü üzerinden yüzyılı aşkın bir süre geçtiken sonra bugün de hâlâ sadık uşak hizmeti görüyor.

GENEL OLARAK EKONOMİK TEORİ

1834'ün Yoksullar Yasasına giden yolu hazırlayarak kırlardan kentlere ucuz emek akımının önündeki son engelin de kalkmasına yardımcı olduğu ölçüde Malthus'un nüfus teorisi, sanayi burjuvazisi için, memnunlukla kabul edilen bir armağan niteliğindeydi. Ama bu, aynı zamanda, köklü toplumsal reformlardan sanayi burjuvazisine kıyasla daha çok korkan ve (hiç değilse bazı yörelerde) yoksulluk vergisinin giderek artan bir şekilde sırtlarına binmeye başladığı "tarımsal çıkarlar" için de memnuniyetle kabul edilmeyecek bir şey değildi. Gerçekten de, nüfus teorisi, toprak sahiplerinin genel çıkarlarına karşıt olsaydı, Malthus,

[14] *Essay*, 2. Baskı, s. vii.

herhalde buna karşı çıkmak için de mükemmel nedenler bulurdu. Çünkü toprak sahipleriyle sanayi burjuvazisinin çıkarları ne zaman ciddi olarak çatıştıysa –ki 19. yüzyılın ilk otuz yılında Tahıl Yasaları ve Parlamenter Reform konularında sık sık çatışma çıkıyordu– Malthus, şaşmaz bir şekilde, toprak sahiplerinin yanında yeralmıştır. Ve bu, onun genel olarak ekonomik teorisinin anlaşılmasının anahtarıdır. Marx, "Malthus devrimci olmadığı, gelişimin tarihsel bir etmenini oluşturmadığı, ama yalnızca 'eski' topluma daha geniş ve rahat bir maddi temel yarattığı sürece burjuva üretimini ister." diyor. Malthus'un bütün ekonomik yazılarına bu tavır egemendir. "Koruyucu gümrük tarifeleri ve rant üzerine 1815'te yazdıkları" diye yazıyordu Marx, "kısmen üreticilerin yoksulluğu için daha önce getirdiği mazereti olumlamak, özel olarak ise, gerici toprak mülkiyetini 'aydın' 'liberal' ve 'ilerici' sermayeye karşı savunmak ve en önemlisi, İngiltere'de sanayi burjuvazisine karşı, aristokrasinin çıkarları doğrultusunda kabul edilen *geriye doğru bir adım* niteliğindeki bir yasayı haklı göstermek anlamına geliyordu. Ensonu, Ricardo'ya *karşı* yöneltiği *Principles of Political Economy* [*Ekonomi Politiğin İlkeleri*] adlı kitabında, esas olarak amaçladığı şey 'sanayi sermayesinin', mutlak taleplerini ve onun üretkenliğini artıran yasaları (Malthus'un bağlı olduğu) 'Resmi Kilise' toprak aristokrasisinin, devlet memurlarının ve vergi tüketicilerinin mevcut çıkarları açısından 'avantajlı' ve 'elverişli' sınırlar içinde hapsetmektedir."

İngiliz toprak sahiplerinin o sıralarda bir savunucuya gereksinimleri çoktu. Kendini sermaye birikiminin büyük önemine –zamanın gerekleri açısından haklı olarak– kaptırmış bulunan sanayi burjuvazisi, onlara ekonomik alanda iki ayrı cepheden saldırıyordu. Birincisi, diyorlardı, dışarıdan tahıl ithalini kısıtlayan mevzuat, toprak sahipleri için kuşkusuz daha yüksek rant anlamına gelmekle birlikte, aynı zamanda pahalı ekmek de demektir ve dolayısıyla da yüksek ücret, kapitalistler için düşük kâr ve daha az sermaye birikimi anlamına gelir. İkincisi, toprak beylerinin aldıkları rantların büyük bir bölümünü daha çok tüketim malları ve özel hizmet sağlama yolunda harcadıklarını ve sonuçta bunun görece küçük bir bölümünün tasarruf edildiğini ve sermaye olarak biriktiğini öne sürüyorlardı. Dolayısıyla, di-

ğer şeyler aynı kaldığında, toplumun "net geliri"nin toprak sahipleri yerine sanayi burjuvazisinin avuçlarına akması daha iyi olacaktı, çünkü o zaman bunun daha büyük bir bölümü sermaye olarak birikecekti. Sanayi burjuvazisi, kendine özgü bir biçimde, Adam Smith'in o pek övdüğü "tamahkarlık" alışkanlığını gösteriyordu, toprak sahipleri ise, buna karşılık, yine Adam Smith'in lanetlediği "müsriflik"leriyle göze çarpıyordu.

Toprak sahiplerinin, o sıralarda, aldıkları rantta kutsal bir şey olduğunu, gereğinden fazla sermaye birikiminin ciddi tehlikeler içerdiğini ve gelirlerinin büyük bir bölümünü tasarruf etmek yerine harcamalarına karşın, bu modern kapitalist dünyada gene de yararlı bir toplumsal işlevi yerine getirdiklerini onlar hesabına kanıtlayacak bir mazeretçiye gereksinimleri vardı.

An Inquiry into the Nature and Progress of Rant, 1815 (*Rantın Niteliği ve İlerleyişi Üzerine Bir İnceleme*) adlı broşürü ve daha sonra da *Principles of Political Economy*, 1820 adlı kitabıyla Papaz Thomas Robert Malthus, onların yardımına koştu.

Malthus'un, daha sonraları Ricardo'nun adıyla bağlantılı olarak anılacak olan ("azalan getiri yasası"na dayanarak) yeni farklılık rantı (diferansiyel rant) teorisini ortaya koyduğu bu iki yapıttan birincisi, genel olarak, Malthus'un amaçladığı siyasi etkiyi uyandırmadı. Malthus'un ikili bir amacı vardı. Birincisi, o sıralarda sık sık öne sürülen ve toprak sahibinin, tekeliyle tüketiciye zarar veren sıradan bir tekelciden daha iyi olmadığını iddia eden görüşleri çürütmekti. Malthus'a göre, toprak sahibine ödenen rant, hiçbir şekilde bir tekelin varlığına kanıt olamazdı; tersine bu, tanrının insana bahşettiği toprakta en paha biçilmez bir niteliğin –toprağın kendisini işlemek için gerekli olan kişilerden daha fazlasını besleyebildiğinin– açık bir göstergesi idi.[15] İkincisi, Tahıl Yasalarının savunulmasına teorik bir temel sağlamak istedi – rant üzerine broşürünü yayınladıktan kısa bir süre sonra, *The Grounds of an Opinion Restricting the Importation of Foreign Corn*, 1815 (*Tahıl İthalatını Kısıtlama Görüşünün Dayanakları*) adlı yeni bir broşürde, kendisinin öne sürdüğü bir savunmayı yayınladı. Ama Malthus'un ekonomik teori alanında esas muhalifi olan Ri-

[15] Malthus, *Inquiry*, s. 16.

cardo, bu oyunu kısa sürede bozguna uğratmakta güçlük çekmedi. Ricardo, Malthus'un rant teorisini, kendisinin bağımsız olarak geliştirmiş bulunduğu bir kâr teorisiyle birleştirdi ve bu teorik temel üzerinde inandırıcı bir biçimde gösterdi ki, "toprak sahibinin çıkarları, her zaman toplumun tüm diğer sınıflarının çıkarlarına karşıttır. Onun durumu, hiçbir zaman yiyeceklerin kıt ve pahalı olduğu zamanki kadar iyi değildir; oysa yiyecekleri ucuza elde etmek öteki kişilerin büyük ölçüde yararınadır."[16] Bu uygulamaya, aynı teorik temel üzerinde daha bir dizi tartışma ekleyerek, serbest tahıl ticaretinin avantajlarını göstermeye çalıştı. Kısacası Ricardo, Malthus'un rant teorisinin, doğru dürüst geliştirilip yorumlandığında, kanıtlamasını istediği şeyin tam tersini kanıtladığını, çok inandırıcı bir şekilde gösterdi.

Ancak Malthus'un *Principles of Political Economy*'sinin (*Ekonomi Politiğin İlkeleri*) ikinci kitabındaki savı daha çetin bir cevizdi. *İlkeler*'in, "Servetin Gelişmesi"ne ilişkin bölümünde, Malthus, "şimdiki sıkıntılar"a büyük ölçüde, son yıllarda gözlenen çok hızlı sermaye birikiminin neden olduğunu ileri sürüyordu. Birikim çok hızlı olursa, diyordu, meta üretimi, onları satın almak için gerekli olan satınalma gücünün dağılımından daha büyük bir hızla artabilir ve bu da nispi "etkin talep" azlığından dolayı mallarda bir "genel tıkanıklık"a yolaçar. Kapitalizmde bu tür olayların ortaya çıkma eğilimi her zaman varolduğuna göre, "üretken olmayan tüketiciler"den –yani bir şey üretmedikleri halde tüketenlerden– oluşan bir sınıfın sürekli varlığı, ekonomik sistemi tam istihdam düzeyinde işler tutmak açısından yaşamsal bir zorunluluktu. Marx'ın dediği gibi: "Yüreğindeki, zevk isteği ile zenginlik peşinde koşma tutkusu arasındaki korkunç çatışmayı bir sihirle söküp atmak isteyen Malthus, 1820 yıllarında, fiilen üretim işleriyle uğraşan kapitalistlere, biriktirme ödevini yükleyen, artı-değerden pay alan başkalarına, toprak sahiplerine, devlet memurlarına, rahiplere vb. ise, harcama ve israf görevini veren bir işbölümünü savunmuştu. 'Harcama tutkusu ile biriktirme tutkusunu birbirinden ayrı tutmak' son derece önemlidir diyordu."[17]

[16] David Ricardo, *Works and Correspondence*, Sraffa baskısı,c. 4, s. 21.

Bu teoride, kapitalizmin çok hızlı gelişmesine karşı bir ihtar ile, tüketmekten başka bir iş yapmayan toprakbeyleri ve "üretken olmayan" dostlarının kapitalist sistemde varlıklarını sürdürmeleri için getirilen mazeret, dahiyane bir şekilde birleştirilmişti.

"Şimdiki sıkıntılar"ın nedenlerini sermaye fazlalığından çok sermaye kıtlığında gören Ricardo ise, bu teoriye var gücüyle saldırdı. Ricardo, Malthus'un savının esas olarak mazeretçi nitelikte olduğunu yeterince açık bir biçimde görmüştü ve bunu destekleyen düşünce tarzındaki yüzeyselliğin de farkındaydı. Notes on Malthus'un (Malthus Üzerine Notlar) adlı yapıtında Malthus'un "üretken olmayan tüketiciler"i savunmasına karşı yönelttiği kısa ve öfkeli sözleri, Ricardo'nun tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin: "İmalatçının deposunda bulunan ve tersi durumda üretken olmayan emekçiler tarafından tüketilecek olan malları yok edecek bir yangın, üretimin geleceği açısından ne denli gerekliyse, üretken olmayan bir emekçiler grubu da o denli gereklidir. ... Birinin, benim ürettiğimi bana hiçbir şey getirmeden tüketmesiyle, nasıl olur da servet edinebilirim? ... Bu kesimde öne sürülen çeşitli önermeler karşısında duyduğum şaşkınlığı ifade edecek söz bulamıyorum. ... Bay Malthus, maliye bakanının en güçlü bir müttefikidir. ..."[18]

Ve Ricardo, kapitalizm altında, metalarda bir "genel tıkanıklık" olasılığını bile reddederek, ters yönde çok ileri gitmiş olmakla birlikte, Malthus'a verdiği yanıt, çağdaşlarının bir çoğunu inandırmıştı. Malthus'un işsizliği "etkin talep" kavramıyla açıklaması ise, nüfus teorisinin tersine, onun yaşadığı süre boyunca fazla itibar görmedi. Gariptir, ama bu kavramın moda olması için zamanımıza dek beklemesi gerekti. Bugün maltusçu etkin talep teorisinin değiştirilmiş bir biçimi, keynesci doktrinin önemli bir parçası olarak, Malthus'un, kendi teorisinin oynamasını tasarladığı kadar gerici rol oynar hale getirilmiştir.

[17] *Capital* (Allen & Unwin Baskısı), c. 1, s. 607 [*Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 633].

[18] *Works and Correspondence*, c. 2, s. 421-33.

GENEL ELEŞTİRİLER

"İngiliz işçi sınıfının... Malthus'a karşı nefreti, diyordu Marx, bu yüzden tümüyle haklıydı ve halk burada bir *bilim adamıyla* değil, [halkın] düşmanlarının *satılmış* bir savunucusu, egemen sınıfların utanmaz bir dalkavuğu ile karşı karşıya olduğunu içgüdüleriyle sezmiştir." Marx ve Engels'in, Malthus öğretilerine saldırmaya bunca zaman ve enerji ayırmalarının nedeni budur.

Kuşku yok ki, Malthus'un kendine göre birtakım yeteneklerinin olduğunu da biliyorlardı. Örneğin Marx, Malthus'un işgününün uzatılmasını protesto etmesini övmüştür.[19] Gene, Malthus'un bazı basit açıklamalarını *Kapital*'de yer yer onaylamış olmasına bakarak, Marx'ın, onun bazı alışılmış klasik önerileri kolayca ifade edebilme yeteneğini beğendiği sonucuna varabiliriz; ve Marx, Malthus'un, en azından "bir ölçüye kadar teorik, spekülatif bir çıkarı temsil ettiği"ni her zaman teslim etmeye hazırdı. Marx, ayrıca, Say ve Bastiat gibi bazı *"vülger" iktisatçılara bakarak* Malthus'un üstünlüğünü her zaman takdir etmişir.[20] Malthus, özellikle, "uyum vaaz eden zavallı burjuva iktisatçılar"dan –yani, kapitalizmde toplumsal sınıflar arasında gerçek çıkar çatışmalarının olmadığını öne süren iktisatçılardan– kesinlikle üstündü. Malthus, en azından, uyumsuzluklara işaret etme becerisini göstermişti ve gerçekte, Marx'ın da dediği gibi, bu uyumsuzluklar "papazlara özgü kendini beğenmiş bir bayağılıkla vurgulanmış, abartılmış ve ilan edilmiştir." Başka bir yerde Marx, Malthus, diyor, "burjuva üretiminin çelişkilerini örtbas etmekle değil, tersine,... bu çelişkileri vurgulamakla ilgilenir." Ama Marx, bu beceriye özellikle önem vermiyordu. Çünkü bi-

[19] Karş: *Capital*, c. 1, s. 537, dipnot [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 557, dipnot]: "Malthus kitapçığının bir başka yerinde de dikkati çektiği bir gerçeğin, iş-saatlerinin uzatılması üzerinde ısrarla durmasının bütün onuru kendisine aittir." Ayrıca bkz: *İbid.*, s. 568 [s. 590].

[20] Karş: *Critique of Political Economy*, Chicago 1904, s. 34, dipnot [Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 58, dipnot].

rincisi, Malthus, çelişkileri kendisi bulmamıştı ve bunları vurgulamasının altında yatan nedenlerin de beğenilecek bir yanı yoktu. Ve ikincisi, çelişkilerin nedenlerine yüzeysel ve yanlış açıklama getiriyordu ve bunların giderilmesi için önerdiği "çareler" tamamen mazeret niteliğindeydi. Sahip olduğu bu türden yetenekler karşısında eksik yanları büyük ölçüde ağır basmaktaydı.

Marx ve Engels'in Malthus'a yönelttikleri eleştirilerin en önemli *genel* özelliği, "bilime karşı suç işlediğini" sürekli vurgulamalarıdır. Marx'a göre bu "bilime karşı suç", iki ana biçim alıyordu. Birincisi "utanmaz ve mekanik aşırmacılık" biçimiydi. Kuşkusuz, metnin fiilen *kopya* edilmediği durumlarda, aşırmacılık suçlamasını kanıtlamak oldukça güç bir iştir, çünkü bir başkasının yapıtından meşru ya da gayri meşru olarak yararlanmak, bunun bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanılması arasındaki sınırı belirlemek çoğu kez kolay değildir. Ama Malthus'un durumunda, onun teorik alandaki üç ana katkısı –rant teorisi, nüfus teorisi ve etkin talep teorisi– ile ilişkili konular üzerinde kendisinden önceki yazarlar da yeterince çalışmış bulunuyorlardı ve buradaki raslantılar dizisinin hiç değilse çok büyük bir kuşku uyandıracak ölçüde olduğu kabul edilmelidir. İkincisi, Malthus'un "bilime karşı günah"ının ikinci biçimi de, vardığı sonuçların çok belirgin olan *mazeretçi* niteliğiydi, ki buna daha önce değinilmiş bulunuyor. Marx'ın bir kaç yerde belirttiği gibi, Malthus'un vardığı sonuçlar, genellikle ya bir bütün olarak egemen sınıfların çıkarlarının yanında ve işçilerin çıkarlarının karşısındaydı, ya da egemen sınıfların daha ilerici kesiminin karşısında, daha gerici kesiminin çıkarlarından yanaydı. *Deneme*'nin modern eleştirmenlerinden biri, Malthus için, "nüfus artışının bilimsel bir incelemesini yapmaktan başka amaçları da vardı"[21] diyor ve Marx'ın da genel olarak Malthus'un yapıtına yönelttiği eleştirinin esas ağırlığı buradadır. Marx ve Engels'in kullandığı çok sert dilin bazan ima eder göründüğü gibi, Malthus'un "bilime karşı günah" işlediğinin *bilincinde* olup olmadığı, bence, kuşkuludur. Ama Malthus'un yapıtının, en hafif deyişle, herhangi bir usta bilim adamının hakkı olduğundan çok daha büyük bir

[21] Kenneth Smith, *Malthusian Controversy*, s. 244-245.

ölçüde sık sık kanıtlamak *istediği* şey tarafından etkilendiğini gösteren bir desen oluşturduğu da kesinlikle doğrudur.

NÜFUS TEORİSİ

Marx, Schweitzer'e, 4 Ocak 1865 tarihli mektubunda, Proudhon'un çalışmasını eleştirirken, şöyle yazıyordu:

"...Ekonomi politiğin kesin bir bilimsel tarihi içinde, bu kitaptan [Proudhon'un *Mülkiyet Nedir?*] sözetmeye değmezdi bile. Ama bu türden sansasyonel yapıtlar, tıpkı romanlar gibi, bilim alanında da bir rol oynarlar. Örneğin Malthus'un *Nüfus Üzerine Deneme*'sini alınız. İlk basıldığında bir 'sansasyonel broşür'den ve üstelik baştan sona başkalarının yapıtlarından yapılmış aşırmalardan başka bir şey değildi. Ama gene de *insan soyuna yapılan bu iftira* ne büyük bir dürtü yaratmıştır."[22]

Nüfus ilkesinin ortaya çıkardığı bu "dürtü", gerçekten de güçlü ve geniş kapsamlı oldu. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, iktisat teori ve uygulamasını bu görüşten daha fazla etkileyen bir başka düşünce muhtemelen yoktu ve kuşkusuz, hiçbiri böylesine tutkulu saldırı ve savunmalara konu olmadı. Ayrıca, yazgısında, salt iktisat alanının dışında da etkili olmak varmış; örneğin, darvinciliğin ilk gelişmesinde bir etmen oldu. Bu "dürtü" daha başından güçlüydü ve gücünü günümüzde de hiçbir şekilde yitirmiş değildir.

Pek bir bilimsel derinlik iddiası taşımayan ve yanlışlıklarla dolup taşan maltusçu teori, nasıl oldu da böyle büyük bir etkinlik sağladı? Ana nedenlerden biri, Malthus'un tanımlayıp açıklamaya çalıştığı *asıl olgunun* –çalışan halk arasındaki yaygın yoksulluk ve sefaletin– görmezden gelinemeyecek ve mutlaka açıklanması gereken *gerçek* bir olgu olmasıydı. Engels, –nüfus baskısı, gerçekte, geçim araçlarından çok, *istihdam araçları* üzerinde kendisini duyumsatmasına karşın– Malthus için, "eldeki insan sayısının mevcut geçim araçlarının geçindirebileceğinden daha çok olduğunu ileri sürerken, kendi açısından çok haklıydı" diyor. Malthus'u eleştirenler nüfus ilkesinin yanlış olduğunu kanıtlama girişiminde bulunabiliyorlar ama, "Malthus'u kendi il-

[22] Marx and Engels, *Selected Correspondence*, s. 170.

kesine yönelten olguları çürütemiyorlar." Böylece, Marx'ın "parti çıkarı" dediği şeyle ilgili tüm sorulardan ayrı olarak, daha iyisi ortaya konuluncaya değin, Malthus'un olguları açıklama tarzı doğrultusunda bir görev belirlenmişti.

Ne var ki, egemen sınıf çevrelerinde bu teorinin yaygın bir saygınlık kazanmasında, "parti çıkarı" önemli bir rol oynadı. Malthus'un nüfus ilkesinin yaptığı gibi, insanların sefaletinin "ölümsüz bir doğa yasası" olarak açıklanmasının, siyasi gericiler için açık bir çekiciliği vardı, çünkü bu sefaletin oluşmasında genel olarak sınıf sömürüsünün ve özel olarak da kapitalizm gibi sınıfsal sömürü sistemlerinin oynadığı rol dikkatten kaçıyordu.[23] Kimse bir "ölümsüz doğa yasası"ndan kurtulamaz. Sefaletin sorumlusu, insan toplumu değil de doğa olunca, yapılabilecek tek şey, etkileri biraz hafifletmeye çalıştıkan sonra, bu "ölümsüz yasa"nın geriye kalan etkilerine uysalca boyun eğmekten ibaret oluyordu.

Toplumsal değişimin temel yasalarını ve özel olarak da burjuva toplumunu "hareket yasası"nı ortaya çıkarmakla böylesine ilgilenen Marx ve Engels'in, kapitalizm altında, aşırı nüfus gibi toplumsal bir görüngünün "ölümsüz yasa" kavramıyla açıklanmasını yetersiz ve yüzeysel bulmaları doğaldı. Bu, maltusçu nüfus teorisinin esas *genel eleştirisinde* onlara bir temel sağlamıştır. Marx, daha 1847'de, ilk iktisadi yapıtında, iktisatçılardaki "burjuva üretim ilişkilerinin ölümsüz kategoriler olduğunu öne sürme" eğilimine saldırmış ve Ricardo'yu da, rantın özellikle burjuva kavramına "bütün çağlardaki ve bütün ülkelerdeki toprak mülkiyetine" uyguladığı için eleştirmişti.[24] Buradaki marksist tavır, Engels'in Lange'a 29 Mart 1865'te yazdığı mektupta şöyle açıklanıyor: "Bize göre 'iktisat yasaları' denilen şeyler, doğanın sonsuz yasaları olmayıp, gelip geçici tarihsel yasalardır; ve iktisatçılar tarafından yeterli bir nesnellikle ortaya çıkarıldığı kadarıyla, modern ekonomi politiğin yasası, bize göre, yalnızca modern burjuva toplumunun varolabileceği yasaların ve koşulların özetinden başka bir şey değildir – kısacası onun üretim ve

[23] Karş: *Capital*, c. 1,s.539 dipnot [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 557 dipnot].

[24] Karl Marx, *The Poverty of Philosophy*, s. 135 [*Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 168].

değişim koşullarının soyut ve özet bir ifadesidir. Gene, bundan dolayı, bize göre, bu yasaların hiçbiri, *salt burjuva koşulların* yansıttıkları kadarıyla, modern burjuva toplumundan daha eski değildir; şimdiye kadar bütün tarih boyunca azçok geçerli olmuş olan yasalar ise, sınıf egemenliği ve sınıf sömürüsüne dayalı bütün toplumlarda görülen ortak ilişkilerdir. Bunlardan birinci gruba, Ricardo'nun yasası denen yasa girer, ki bu yasa ne feodal serflik için, ne de eski kölecilik için geçerlidir; ikinci grupta ise, maltusçu denilen teori bulunur."[25]

Sınıflı toplumlar tarihi boyunca sınırlı bir geçerlik taşımış olan yasa ve koşulların durumunda bile asıl önemli ve ilginç olan, Marx ve Engels'e göre, değişik türden sınıflı toplumlarda bunların değişik biçimde işlerlik göstermeleriydi. Buna dayanarak Marx ve Engels, "nüfus yasasının bütün zamanlarda ve bütün yerlerde aynı olduğunu" reddettiler. Tersine, onlar, "gelişimin her aşaması kendi nüfus yasasına sahiptir" diyorlardı.[26]

Kuşku yok ki, yalnızca bunu öne sürmek yeterli değildi – bunun *kanıtlanması* gerekiyordu. Marx ve Engels, daha önceki sınıflı toplum biçimlerine uygun düşen nüfus yasalarını formülleştirmek yolunda doğrudan herhangi bir girişimde bulunmuşa benzemiyorlar; böyle bir şey yapmış olsalardı, büyük bir olasılıkla, bu yasaları, bu toplum biçimlerinden herbirinin yarattığı "istihdam araçları" karşısında doğrudan üreticilerin özel baskı biçimi çerçevesinde şekillendirirlerdi. Onlar, yapmaları gereken en önemli işin, bugüne, gelişimin burjuva aşamasına özgü fiili nüfus yasasını formülleşirmek ve bu yeni, özgül yasanın, çağdaş olgulara, Malthus'un öne sürdüğü eski, "ölümsüz" yasalardan daha iyi uyduğunu göstermek olduğu kanısındaydılar. Marx'ın

[25] J. Stalin, "SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları"nda şöyle der: "Ekonomi politiğin kendine özgü bir özelliği, onun yasalarının, doğa yasalarının tersine, sürekli olmayışlarıdır; bunların çoğu, hiç olmazsa bir tarih dönemi boyunca etkili kalırlar, sonra da yerlerini başka yasalara bırakırlar." (Bkz: J. Stalin, Son Yazılar 1950-1953, Sol Yayınları, Ankara 1990, s. 62.)

[26] *Capital*, c. 1, s. xxix [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 25; bu tümcecik, "Almanca İkinciBaskıya Sonsöz"ünde N. Sieber'in Marx'ı yorumuna ilişkin alıntıdan aktarılmakadır.].

[27] Bkz: Bu kitapta, *Kapital*'den alınan "Nispi Artı Nüfus" ve "Kapitalist Birikim Yasası" bölümleri.

bu yasaya ilişkin esas formülasyonu, aşağıda verilmiştir[27] ve burada gerekli olan, özgün metne hakkını vermekte, kaçınılmaz olarak çok yetersiz kalan kısa bir özetten ibarettir.

Kapitalizm altında "nispi fazla nüfus"un ortaya çıkış nedenlerini anlamak için, diyor Marx, *sermaye büyümesinin*, emekçi sınıfın geleceği üzerindeki etkileri gözönüne alınmalıdır. Ve burada en önemli etmen, sermayenin bileşimi ve bunun birikim sürecinin içerisinde gösterdiği değişikliklerdir. Birikim ilerledikçe, üretim araçlarının değeri (değişmeyen sermaye), toplam ücretlere (değişen sermaye) oranla, nispi bir artış eğilimi gösterir. "Sermaye birikimi, diyor Marx, bileşimindeki ilerleyen bir nitel değişim altında, değişen bölümünün aleyhine olarak, değişmeyen bölümündeki sürekli bir artış altında... etkindir." Sermayenin değişen bölümündeki bu nispi azalma, birikimin ilerlemesi ve buna eşlik eden sermaye yoğunlaşmasıyla bir arada gider. Dolayısıyla "emeğe olan talep, sermayenin toplamı tarafından değil, ama yalnızca onun değişen bölümü tarafından belirlenir", öyle ki emeğe olan talep de, "toplam sermayenin büyüklüğüne nispetle düşer ve bu büyüklük arttıkça talebin düşme oranı da hızlanır". Gerçi toplam sermaye arttıkça emeğe olan talep mutlak bir artış gösterirse de, bu, "gittikçe azalan oranda" olur. Dolayısıyla, "bu nispi aşırı işçi nüfusunu, yani, sermayenin kendisinin genişlemesi için gerekli olandan çok daha fazla bir işçi nüfusunu, bu yüzden de bir fazla nüfusu kendi enerji ve büyüklüğüyle doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir." Marx, bu değişikliklerin kendilerini ne şekillerde gösterebileceğine kısaca değindikten sonra, sorunu şöyle toparlıyor: "Bu nedenle, emekçi nüfusu, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık haline getiren, nispi fazla nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, daima artan boyutlarda yapar. Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır: ve aslında, her özel tarihi üretim biçiminin, yalnızca kendi sınırları içersinde tarihi bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasaları vardır. Soyut bir nüfus yasası, ancak, ve o da insanoğlu kendilerine müdahale etmediği sürece bitkiler ve hayvanlar için vardır."

Marx, bu merkezi sav temeline dayanarak, "yedek sana-

yi ordusu"nun genişleme ve daralma yasalarını ve "nispi fazla nüfus"un modern toplumda aldığı değişik biçimleri ayrıntılarıyla ve zengin tarihsel örnekler vererek incelemesine devam eder. İşte Marx ve Engels, Malthus'un nüfus yasasına yönelttikleri eleştiriyi, böylece –onun yerini alabilecek yeni bir yasa formülleştirerek– tamamlamışlardır.

"AZALAN GETİRİ YASASI"

Yukarda değinildiği gibi, "azalan getiri yasası", çok geçmeden, besinlerin üretiminin, nüfus kadar hızlı artamayacağı düşüncesinin esas teorik temeli olarak ortaya atıldı. Modern "yeni-maltusçular"ın birçoğu, hâlâ azçok bu "yasa"ya dayanmaya devam ettiklerine göre, bu sorun karşısındaki marksist tutum konusunda bir şeyler söylemek gerek.

Zamanımızda bu "yasa", sık sık, çok genel ve soyut bir şekilde ve "üretim etmenleri", yani toprak, emek ve sermaye denilen terimlerle formüle edilmektedir. Bir "etmen" ya da "etmenler grubu"nun sabit tutulduğunu ve buna bir diğer "etmen" ya da "etmenler grubu"nun ardarda ve eşit miktarlarda uygulandığını düşünecek olursak, o zaman, belirli bir noktadan sonra, elde edilen ek üretim miktarları azalacaktır, deniliyor. Ama bu yasa ilk kez formüle edildiğinde,"sabit etmen" *toprak* olarak ve emek ve sermaye de "değişken etmen"ler olarak kabul ediliyordu. Ve bugüne ilişkin olarak önemli olan da, bunun bu biçimde uygulanışıdır. Toprağa yapılan her ek emek ve sermaye yatırımı, bir noktadan sonra, zorunlu olarak, bunlara uygun düşen değil, azalan bir ürün miktarı verir, denmektedir. Tarımın bu "evrensel" ve "doğal" özelliğidir ki, yeryüzünün birçok bölgesinde görüldüğü savlanan "aşırı nüfus"tan büyük ölçüde sorumlu tutulmaktadır.

Kapital'in ilginç bir dipnotunda, büyük kimyacı Liebig'in çalışmasından sözederken Marx, bu "yasa"nın kısa bir tarihçesini vermektedir: "Modern tarımın olumsuz, yani yıkıcı yanını, doğabilimi açısından geliştirilmiş olması, Liebig'in ölümsüz hizmetlerinden birisidir. Ayrıca, tarım tarihi özeti de, büyük hataları olmakla birlikte, bazı konulara ışık tutmaktadır. Bununla birlikte, aşağıdaki gibi gelişi güzel iddialarda bulunması üzünü-

lecek bir şeydir: "Daha fazla ufalanma ve daha sık sürülmeyle, gözenekli toprağın içersinde hava dolaşımına yardım edilmiş olur; havanın faaliyetleri ile temas eden yüzeyi artar ve yenilenir, ama şurası da kolaylıkla görülebilir ki, toprağın verimindeki artış üzerinde harcanan emekle orantılı olmaz, bu artış çok daha küçük orandadır. "Bu yasa," diyor Liebig, ilk defa John Stuart Mill tarafından, *Principles of Pol. Econ.* adlı yapıtının I. cildinin 17. sayfasında şöyle ifade edilmiştir: "Toprağın ürünü, diğer koşullar aynı kalmak üzere, çalıştırılan işçilerin sayısındaki artışa oranla azalan bir oranda artar, [Mill, burada, rikardocu okulun öne sürdüğü yasayı yanlış şekilde yineliyor, çünkü, 'çalıştırılan işçi sayısındaki azalma', İngiltere'de tarımın ilerlemesi ile aynı hızda gittiği için İngilere'de keşfedilen ve oraya uygulanan bu yasa, en azından bu ülkeye uygulanamaz] 'diyen yasa, tarımın evrensel yasasıdır'." Bu çok dikkate değer bir şeydir, çünkü Mill, bu yasanın nedeninden habersizdir." ... Liebig'in, "emek" sözcüğünü yanlış yorumlaması ve bu sözcüğü, ekonomi politiğin anladığından büsbütün farklı bir biçimde anlaması bir yana, ilk defa A. Smith'in zamanında James Anderson tarafından yayınlanan ve 19. yüzyılın başına kadar çeşitli yapıtlarda tekrarlanan bir teoriyi, bay John Stuart Mill'e maletmesi "çok dikkate değer" bir olaydır; bu teoriyi aşırma üstadı Malthus da (nüfus teorisi, baştanbaşa utanmazca bir aşırmadır) 1815'te kendisine maletmişti. Anderson ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak West tarafından geliştirilen bu teori, 1817 yılında Ricardo tarafından genel değer teorisine bağlanmış ve o andan itibaren bütün dünyada Ricardo'nun teorisi diye tanınmış ve 1820 yılında John Stuart Mill'in babası James Mill tarafından vülgarize edilmişti; ve ensonu her okul çocuğunun bildiği orta-malı bir dogma haline gelen bu teoriyi, John Stuart Mill ile diğerleri yinelemişlerdi."[28]

Marx, başka bir yerde, bu "azalan getiri yasası"nda, "Malthus, kendi nüfus teorisi için gerçek bir temel buldu ve ... öğrencileri de şimdi umutlarını buna bağlamışlardır."[29] diyordu. Marx ve Engels, her zaman için bu "yasa"ya en büyük horgörüyle bakmışlardır. Engels, şöyle diyor: "Toprak alanı sınırlıdır. Bu çok

[28] *Capital*,c. 1, 514-515 [Kapital, Birinci Cilt, s.533-534, dipnot].

[29] *Selected Correspondence*, s. 27.

doğru! Bu toprak yüzeyinde istihdam edilecek işgücü, nüfusla birlikte artar. Hatta tutalım ki, emek artışının neden olduğu verim artışı, her zaman emek artışına orantılı olarak artmıyor olsun: gene de üçüncü bir öğe daha vardır ki, bu, kuşkusuz iktisatçıların asla önem vermedikleri ve ilerlemesi en azından nüfus kadar hızlı ve onun gibi kesintisiz olan bilimdir."

Lenin, *Tarım Sorunu ve 'Marx'ın Eleştirmenleri'* adlı yapıtında, "azalan getiri yasası"nın ayrıntılı bir eleşirisini ortaya koymaktadır. Eleştirisini, "azalan getiri yasası"nı "tarımsal gelişme teorisini" temel alan ve bunu "maltusçuluğu canlandırmak üzere yapılmış saçma bir girişim" için kullanan Bulgakov'a yöneltmektedir. Bulgakov, tarımda, teknik ilerlemenin, "geçici" bir eğilim olarak değerlendirilmesini, buna karşılık "azalan getiri yasası"nın "evrensel bir önemlilik" taşıdığını duyumsatmaktadır. Bu savı, Lenin'i sorgulayacaktır: "Bu, trenlerin istasyonlarda durmasının, buhara dayalı ulaşımın evrensel yasasını temsil ettiğini, buna karşılık trenlerin istasyonlar arası hareketinin, durmanın evrensel yasasının işleyişini felce uğratan geçici bir eğilim olduğunu söylemekle aynı şeydir." Lenin, "azalan getiri yasası"nın diyor, "Teknolojinin gelişmekte olduğu ve üretim yöntemlerinin değiştiği durumlarda ... hiçbir geçerliliği yoktur; bu yasa ancak teknolojinin değişmeksizin olduğu yerde kaldığı koşullarda, oldukça göreli ve sınırlı olarak uygulanabilir. Soyut, sonsuz ve doğal yasalarıyla birlikte eski ekonomi politiğin önyargılarından kendilerini kurtaramayan Brentano gibi burjuva biliminin temsilcilerinin bu "yasa" çevresinde bu kadar gürültü koparmalarının ve Marx ve marksistlerin ise ondan sözetmemelerinin nedeni işte budur."[30]

"Azalan getiri yasası" bu yüzden reddedilmelidir ve bunun reddiyle, maltusçu nüfus ilkesinin teorik herhangi bir dayanağı kalmaz.

Bu "yasa"nın reddi, esas olarak buna dayandırılmış olan "rikardocu" rant teorisinin de özlü bir şekilde düzeltilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bu teoriyi ilk geliştiren iktisatçılar

[30] *Selected Works of Lenin*, c. 12,s. 51-58 [V. İ. Lenin, *Tarım Sorunları*, 1, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 68-71]

(Anderson dışında), Marx'ın deyimiyle, "toprağın gittikçe kötü ve daha kötü olmasını ya da tarımda üretkenliğin gittikçe düşmesini gerektirdiği şeklinde ... farklılık rantı (diferansiyel rant) konusunda ilkel bir yanılgının"[31] içindeydiler. Marx bunun gerçekte doğru olmadığını söylüyordu: "En basit biçimiyle Ricardo tarafından ortaya konmuş bulunan rant yasası uygulanışından ayrı olarak toprak verimliliğinde azalma öngörmeyip, (*toplum geliştikçe, toprağın genel verimliliğinin artmış olması gerçeğine karşın*) yalnızca değişik toprak parçalarında değişik derecelerde verimlilik ya da aynı toprak parçasına ardarda sermaye uygulanmasıyla değişik sonuçlar alınacağını varsayar."[32]

Marx, kendi farklılık rantı teorisini bu temel üzerinde geliştirmiştir. Teorisinin anahatlarını çizdiği bir mektupta, Engels'e, "bütün bunlarda esas sorun" diye yazıyordu, "rant yasasını, genel olarak tarımdaki verimlilik artışıyla uyumlu duruma getirmektir; tarihsel gerçekleri açıklayabilmenin ve Malthus'un yalnızca emeğin gücünün değil toprağın gücünün de azaldığı yolundaki teorisini aşmanın tekyolu budur."[33]

DEĞER VE ARTI-DEĞER TEORİSİ

Marx ve Engels'in Malthus'a yönelttikleri en önemli genel suçlamalardan biri, onun, iktisat teorisiyle uğraşırken, hemen hemen tümüyle pazar olaylarının yüzeysel yönleriyle ilgilenmiş, bunların ardında yatan toplumsal gerçek ilişkilerle hiçbir şekilde ilgilenmiş olmasaydı, bu olguların varlığından bile haberdar değildi. Malthus'u *par excellence* bir "vülger" iktisatçı yapan, onun değer ve kâr teorisinde özellikle belirgin olduğu gibi, bu olayların yalnızca dış dörünümleriyle ilgilenmiş olmasıydı.

İktisadi olgulara iki değişik açıdan bakılabilir. Birincisi "görüntüye sıkı sıkıya sarılarak", iktisatçıların kendileri tarafından verilen bu olgulara ilişkin açıklamaları sonsöz olarak kabul edebilirsiniz. Bir işadamına, metasının değerinin nasıl belirlendiğini soracak olsanız, size, büyük bir olasılıkla, bunun, "piyasada

[31] *Capital*,c. 3, s. 772.
[32] *Selected Correspondence*, s. 27.
[33] *İbid.*, s.28.

kaçtan giderse" öyle belirlendiğini – yani bunun tüketicilerin ödemeye hazır olduğu fiyata göre belirdiğini söyleyecektir. Ve bu değerin nasıl oluştuğunu sorarsanız, büyük bir olasılıkla, değerin, satın aldığı hammadde ve emeğin karşılığını, makine ve binaların yıpranma payını, *artı*, yatırmış olduğu toplam sermaye üzerinden yüzde şu kadar bir "ek" kârı içerdiği yolunda bir karşılık verecektir. Böylece kâr, kapitalist tarafından, mamul metanın fiyatına basitçe "eklenmiş" bir şey olarak görünür.

Ya da, ikincisi, bu görüntülerin ötesine geçmeye ve sonunda olarak onları belirleyen toplumsal ilişkilere nüfuz etmeye çalışabilirsiniz. O zaman bir metanın değeri, tüketiciler ile mamul mallar arasındaki bir ilişkinin ifadesi olarak değil de, üretici olarak insanlar arasındaki bir ilişkinin ifadesi olarak görülür. Ve kâr, kapitalist tarafından "eklenmiş" bir şey olarak değil, ücretli emekçilerle kapialistler arasında mevcut olan belirli toplumsal ilişkilerin üretim süreci içine salgıladıkları bir şey olarak belirir.

Adam Smith'in yapıtında iktisadi olgulara yüzeysel ve derinlemesine olarak bu iki bakış açısı yanyana bulunur. Ricardo'nun yapıtında ise, derinlik egemendir ve birçok eksikliklerine karşın, onun sisteminin, "rikardocu sosyalistler"in ve daha sonraları da Marx'ın çalışmalarına temel oluşturabilmesinin nedeni işte budur. Ancak Malthus'ta yüzeysellik egemendir ve bu açıdan, Marx ve Engels'in, eleştirmek için onun çalışmasının bu yönünü özellikle hedef almış olmaları doğaldır.

Malthus bir metanın değerinin, (Marx ve Ricardo'nun savunduğu gibi), onu üretmek için gerekli-emek miktarıyla değil, ama bunun pazarda "kumanda edeceği" emek miktarıyla –yani bu meta için elde edilebilecek para miktarının yürürlükteki ücret karşılığı tutabileceği emek miktarıyla– "ölçülmesi" gerektiği savını öne sürüyordu. Malthus, kapitalist topluma özgü önemli bir iktisadi olguyu gözönünde bulundurarak bu değer teorisine ulaşmıştır. Kapitalizmde bir metanın üretim ve yeniden-üretim koşullarından biri, metanın kumanda edeceği emek miktarının, kendi içerdiği emek miktarından daha fazla olması zorunluluğudur, çünkü kapitalistin aldığı kâr, bu fazlanın büyüklüğüne dayanır. Örneğin, eğer bir kapitalist bir meta üretmek için günde on adam tutarsa, üretilecek metaların toplam tutarı, on günlük

emekten *daha fazla* olmadıkça, bu süreci yinelemeye hazır olmayacaktır. Onun amacı, meta değil, kâr üretmektir; ve "meta ile değişilen canlı emeğin bu artı miktarı, kârın kaynağını oluşturur." Malthus'un değer ve kâr teorisi üzerine yaptığı çalışmanın tek meziyeti, Marx'a göre, bu noktaya verdiği ağırlıktır. Ama bu meziyet, değer teorisini formüle emeye giriştiğinde "para ya da metanın sermaye olarak özgül işlevindeki *değerini*, metanın *meta olarak değeriyle* birbirlerine karıştırmasıyla" derhal ortadan kalkar. Bir başka deyişle, "metalar ya da para ... canlı emek karşılığında sermaye olarak değişildiğinde, her zaman içerdikleri emekten daha fazla bir emek niceliğiyle değişilmiş" oldukları konusunda doğru bir gözlem yaptıktan sonra, bundan, yanlış olarak, *bütün* metaların *bütün* alıcılarının, bu metaların karşılığını "kendi değeri üzerinden" öderken, bu metaların içerdiği emek niceliğinden daha fazlasını (ya da "daha çok emek içeren bir değer") verdikleri sonucunu çıkarıyoruz. Bir metanın değerinin, içerdiği emek miktarıyla değil, bu metanın değişileceği ya da kumanda edeceği emek miktarıyla "ölçülmesi" gerektiği yolundaki Malthus teorisinin kökeni budur.

Bu yüzeysel değer teorisi, Malthus'u, yüzeysel –ve mazeretçi– bir kâr teorisine götürür. Bu tahlilde Malthus'un yaptığı, gerçekte, Marx'ın da belirttiği gibi, bütün alıcıları, kapitaliste metanın içerdiğinden daha çok miktarda emeği geri veren kimseler olarak göstererek, bunları ücretli işçilere dönüştürmektir; oysa, gerçekte, "kapitalistin kârı, metaların içerdiği emeğin yalnızca bir bölümüne *ödeme* yapmış olmasına karşın, metaların içerdiği tüm emeği *satmış* olmasından gelir. ... Malthus'un anlamadığı, belirli bir metanın içerdiği toplam emek tutarı ile bu metanın içerdiği karşılığı ödenmiş emek tutarı arasındaki farktır. Oysa kârın kaynağını oluşturan şey, bu farkın kendisidir."

Marx, bir meta içerisindeki ödenmiş emekle ödenmemiş emek arasındaki farkı vurgulayarak ve emekle emek-gücü arasındaki önemli ayrımı belirterek, artı-değerin, aslında, bir metanın *kendi değeri* üzerinden (yani içerdiği emek miktarına eşit olarak) satılmasıyla elde edildiğini göstermeyi başarmıştır. Öte yandan, bunu anlamayan –ve muhtemelen anlamak da istemeyen– Malthus, doğrudan doğruya, "elkoymaya dayanan kaba

kâr anlayışına ... ve artı-değeri satıcısının metasının değerinin üstünde (yani içerdiğinden daha fazla emek-zamanı karşılığında) sattığı olgusuna" sürüklenmiştir. Marx Malthus'un teorisinin şu sonuca vardığını söyler: "Bir metanın değeri, alıcının buna ödediği değerden oluşur ve bu değer, metaya eşdeğer (bir değer) ile bunun üzerine eklenen bir fazlalığa, artı-değere eşittir. Böylece, kabalaştırılmış bir kavram olan, kârın *bir meta*nın, *alınışından daha pahalıya satılmasından* kaynaklandığı görüşüne geliyoruz. Alıcı, metayı, satıcıya malolan emek miktarından, ya da maddeleşmiş emekten daha fazlası karşılığında satın alır."

Bu kâr teorisine, Marx'ın, daha sonraları Malthus'un değer anlayışına uyguladığı bir yorumu uygulamak yerinde olacaktır. Bu teori, "günlük yaşamda karşılaştığımız oldukça sıradan bir bakış tarzıdır. ... Rekabet içinde boğulmuş, bunun dış görüşünden başka hiçbir şeyden haberi olmayan darkafalının" görüşüdür.

KAPİTALİST BUNALIMLAR TEORİSİ

Marx, Malthus'un değer teorisi için, "amacına fazlasıyla uyar. Toprakbeyliği, 'Devlet ve Kilise'si, emeklileri, vergi tahsildarları, yüzde-onculari, ulusal borcu, borsacıları, yargı memurları, rahipleri ve uşakları ('ulusal harcaması') ile İngiltere'nin içinde bulunduğu durumu mazur göstermektedir." demişti. Çünkü biraz önce gördüğümüz gibi, Malthus'un değer teorisi, önce, kârı, "yabancılaşmadan kaynaklanan" bir şey olarak görmeye itmiştir ve buradan Malthus'un "üretken olmayan tüketiciler" için öne sürdüğü o ünlü mazeretine ve kapitalizmin bunalımlarını etkin talepteki yetersizlik ile açıklamasına varmak için kısa bir adım atmak yeterlidir.

Eğer kâr, yalnızca, Malthus'un tanımladığı biçimde ortaya çıkıyorsa, kapitalistlerin bu kârı fiilen nasıl gerçekleştirebileceklerini anlamak son derece güçtür. Açıktır ki, tek başına işçi sınıfının talebi, kapitalistlerin kârı gerçekleştirebilmeleri için yeterli değildir, çünkü işçi sınıfının talebi, kapitalistlerin işçilere ödedikleri ücretle sınırlıdır, ve kapitalistler doğal ki, ödedikleri bu ücretler karşılığında, bu ücretlerin üstünde ve ötesinde bir şey

elde etmek isteyeceklerdir. Bunun bir sonucu olarak, Marx'ın dediği gibi: "işçilerinkinden başka bir talep, işçilerden ayrı alıcılar gereklidir, yoksa ortada kâr diye bir şey olamaz. Bunlar nereden gelecektir? Eğer onlar da, kapitalist, satıcı iseler, o zaman kapitalist sınıf içinde, yukarıda değindiğimiz karşılıklı aldatma işlemi başlayacaktır. Çünkü her biri, diğerine sattığı metanın fiyatını aynı oranda yükseltir ve her biri, alıcı olarak yitirdiğini, satıcı olarak kazanır. Bu yüzden, kapitalistin kârını gerçekleştirebilmesi ve metalarını 'değerine' satabilmesi için, *satıcı olmayan alıcılar gereklidir*. Şu halde toprak beyleri, emekliler, atıl devlet görevlileri, rahipler vb. gerekmektedir, bu arada bunların ayak işine bakan hizmetçileri ve kahyaları da unutulmamalıdır."

Malthus'un "üretken olmayan sınıflar"ın olabildiğince genişletilmesi dileğinin dayandığı teorik temel budur ve rikardocuların (yukarıda değindiğimiz) suçlamalarına, yani bu sınıfların (ve özellikle toprakbeylerinin) kapitalist toplumda artık yararlı bir işlevlerinin olmadığı görüşüne, o, bu karşılığı verir.

Malthus, eğer kapitalist sistem genişleyecekse, diyordu, bunalımların önlenmesi için "üretken olmayan tüketiciler" sınıfının da onunla birlikte genişlemesi gerekir, çünkü bunalımlar kapitalist sistemin özünde bulunan, etkin talep eksikliği nedeniyle ortaya çıkarlar. Malthus'a göre bunalımların kökündeki neden, (birikim çok hızlı olduğunda) tüketicilere dağıtılan ve kapitalistlere makul bir kâr bırakacak şekilde üretilen metaları almaya yeterli olan alım gücünü engelleme eğilimi gösteren değişim alanındaki bir çelişkiydi.

Gördüğümüz gibi Malthus, burjuva üretiminin çelişkilerini gizlemekten çok, Marx'ın dediği gibi, "bir yandan çalışan sınıfların sefaletinin gerekli olduğunu ... kanıtlamak ve öte yandan da kapitalistlere kendi üretmekte oldukları metalara yeterli bir talep yaratılmasında besili devlet ve kilise hiyerarşisinin vazgeçilmez olduğunu göstermek amacıyla" bu çelişkileri vurgular. Ve Marx, bu çelişkileri vurguladığından ötürü, Malthus'u takdir etmeye hazırdı – ama bu, yalnızca, bu çelişkilerin varlığını reddeden diğer çağdaşlarıyla karşılaştırıldığı zamanlara özgü bir tavırdı. Malthus'un bunalımlar teorisi, (bunun, büyük bir kısmını olasıdır ki kendisinden almış olduğu) Sismondi'nin bunalım

teorisi gibi, esas olarak, bir "yetersiz-tüketim" teorisiydi – yani bunalımların temel nedeni olarak, üretim ile tüketim arasındaki uyumsuzluğu öne süren bir teoriydi. Öte yandan, marksist bunalım teorisi, şuna işaret eder: "İşçilerin tüketimleri, özellikle bunalımlardan önceki dönemlerde yükselir."[34] "(Bunalımların nedeni olduğu öne sürülen) yetersiz-tüketim çok farklı ekonomik sistemlerde varolmuştur, oysa, bunalımlar yalnızca bir ekonomik sistemin ayırdedici özelliğidir – kapitalist sistemin."[35] "Bu teori, bunalımları, bir başka çelişkiye, yani üretimin (kapitalizm tarafından toplumsallaştırılan) toplumsal niteliği ile mülk edinmenin özel, bireysel biçimi arasındaki çelişkiye bağlıdır"[36] ... "Sözünü etmekte olduğumuz iki bunalım teorisi, bunları tamamen farklı biçimde açıklamaktadır. Birinci teori, bunalımları, işçi sınıfının üretimi ve tüketimi arasındaki çelişkiye bağlar; ikincisi ise, bunları, üretimin toplumsal niteliği ile mülk edinmenin özel niteliği arasındaki çelişki ile yorumlar. Dolayısıyla birinci teori, görüngünün kökenini üretimin *dışında* görür...; ikincisi ise, bunu, tamamen üretim koşullarının içinde görür. Kısaca söylersek, birincisi, bunalımları yetersiz-tüketime bağlar..., diğeri, üretim anarşisine bağlar. Böylece, her iki teori de bunalımları ekonomik sistemin bünyesindeki bir *çelişkiye* bağlarken, bu çelişkinin niteliği noktasında birbirlerinden tamamen ayrılırlar."[37] Ama bu, marksist teorinin üretimle tüketim arasındaki çelişkiyi ve yetersiz-tüketim görüngüsünün fiilen varolduğunu reddettiği anlamına gelmez. Lenin'in de belirttiği gibi, bu teori, bu olguyu kabul eder, "ama bir bütün olarak ele alındığında, kapitalist üretimin bölümlerinden ancak birine ilişkin bir olgu olarak onu ikincil derecede önemli olan asıl yerine oturtur. Bu olgunun mevcut ekonomik sistemdeki bir başka, daha derin, daha temel olan çelişki tarafından, yani üretimin toplumsal niteliğiyle mülk edinmenin özel niteliği arasındaki çelişki tarafından yaratılan

[34] *Capital*, c. 2, s. 475-476.

[35] Karş: Engels, *Anti-Dühring*, Üçüncü Kısım, İkinci Bölüm [Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 400-423].

[36] Karş: *Ibid.*, s. 400-423.

[37] V. İ. Lenin, *A Characterization of Economic Romanticism*, Moscow, s. 63-64.

[38] *Ibid.*, s. 64-65.t

bunalımları açıklayamayacağını öğretir.[38]

Bu, marksist teorinin, bunalımları *olanaklı* kılan şeyin metalara olan talep eksikliği olduğunu reddettiği anlamına da gelmez. Ama sorun şudur: "Bunalımları olanaklı kılan bu koşula işaret etmek bunların nedenini açıklamak anlamına gelir mi? Efrusi,[39] bir görüngünün olasılığına işaret etmekle bunun kaçınılmazlığını açıklamak arasındaki farkı anlamamış mıydı? Sismondi diyor ki: bunalımlar olanaklıdır, çünkü, imalatçı talebi bilmez; bunlar kaçınılmazdır, çünkü, kapitalist üretim biçimi altında üretimle tüketim arasında bir denge olamaz (yani ürün gerçekleştirilemez). Engels diyor ki: bunalımlar olanaklıdır, çünkü, imalatçı talebi bilmez; bunlar kaçınılmazdır, ama hiç de ürün genel olarak gerçekleştirilemediği için değil. Durum bu değildir: ürün gerçekleştirilebilir. Bunalımlar kaçınılmazdır, çünkü, üretimin kolektif niteliği mülk edinmenin bireysel niteliği ile çatışır."[40]

Ne var ki, bu, aslında, bunalımların kapitalizmden ayrı düşünülemeyeceği ve kapitalizm varolduğu sürece patlak vereceği *anlamına gelir*. Stalin şöyle yazıyor: "Şayet kapitalizm, üretimi, azami kâr elde etmeye değil de, halk kitlelerinin maddi koşullarının sistemli olarak iyileştirilmesine uyarlayacak olursa, ve kârları asalak sınıfların kaprislerini doyurmak için değil, sömürü yöntemlerini geliştirmek için değil, sermaye ihracı yapmak amacıyla değil de, işçi ve köylülerin maddi koşullarının sistemli olarak iyileştirilmesi için kullanabilseydi, bunalım diye bir şey olmazdı. Ama o zaman da kapitalizm, kapitalizm olmazdı. Bunalımları yok etmek için kapitalizmin yok edilmesi gereklidir."[41]

[39] B. Efrusi, bir Rus yazardır, Sismondi hakkında yazdığı bir makalede, "Bunalımların nedenleri sorunu hakkında ... sonraları daha tutarlı ve daha açık olarak geliştirilen görüşleri keşfeden olarak Sismondi'yi gösterme yetkimiz vardır" diyordu. Bu görüşler, sonraları marksist teori tarafından geliştirilmiştir.

[40] V. İ. Lenin, *A Characterization of Economic Romanticism*, s. 68-69.

[41] Josef Stalin, *Report to the Sixteenth Congress of the CPSU* (B). Moscow, s. 18-19. Ayrıca bkz: "*SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*", *Son Yazılar* 1950-1953, s. 91-95.

3. GÜNÜMÜZDE MALTHUS

NÜFUS TEORİSİ

İçinde yaşadığımız şu günlerde, "insan ve toplumların yetkinleştirilebilirliği"ne ilişkin ütopik olmaktan çok bilimsel nitelikte yeni öğretiler insanlığın geniş kesimlerinin günlük pratik yaşantısını yönlendirmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde, Çin'de ve halk demokrasilerinde, marksizmden esinlenen büyük toplumsal devrimler olmuştur – "yalnızca şunu ya da bunu değil, her şeyi iliğine kadar etkileyen" devrimler. Kapitalizmin hâlâ dayanabildiği ülkelerde köklü toplumsal değişikliklerden korkanlar gene bir meydan okumayla karşı karşıyadırlar, ama bu seferki, Malthus'la aynı devirde yaşayan atalarının düşlerinde bile görmedikleri derecede çok daha güçlüdür. Bir kez daha yalnızca fiziksel alanda değil, ama düşüncel alanda da dövüşmeleri gerekiyor. Ve, her zamanki sadakatiyle, Papaz Robert Thomas Malthus onların yardımına koşmuştur. Malthus'un, zamanının ilerici sınıflarına karşı kullandığı başlıca teorik silahlar, gericiliğin cephaneciliğinden çıkarılıyor, tozu alınıyor, cilalanıyor ve günümüzün ilerici sınıflarına karşı kullanılıyor.

Maltusçu nüfus teorisi, bugün, modernleştirilmiş çeşitli biçimleriyle, örneğin, ABD'de pek moda olmuştur. Modern maltusçuların temel görüşleri, özde, Malthus'un görüşlerinin aynıdır: nüfus geçim araçlarından daha hızlı çoğalma eğilimindedir. Dünya nüfusunun, sonunda, dünyanın yiyecek depolarını tüketeceğini öne süren Malthus'un bu kehanetinin yakında gerçekleşebileceğini öne sürüyorlar. William Vogt, *Road to Survival* adlı yapıtında "tarihin daha önceki hiçbir evresinde, yüzlerce milyonu bulan bunca insan, bir uçurumun kenarına asılıp kalmamıştır"[42] diyor. Yapıtın bir başka yerinde, yazar, şunları ekliyor: "yüksek bir yaşam düzeyi için çok sınırlı kaynaklara sahip olan dünyada çok fazla insan vardır."[43] Açıktır ki, bu gibi görüşler, eğer, dünya bugün gerçekten bir uçurumun kenarında sallanıp duruyorsa, bunun çok başka bir nedenden dolayı olduğunu düşünenlere ve

[42] William Vogt, *Road to Survival*, s. 265.
[43] *Ibid.*, s. 78.

herkes için yüksek bir yaşam düzeyini eninde sonunda güvence altına alacak biricik toplumsal ve ekonomik koşulları gerçekleştirmek için savaşım edenlere karşı yararlı birer silahtır.

Modern maltusçuların bazıları, nüfus ilkesini, Malthus'un kendisini bile şaşkına çevirebilecek amaçlarla kullanıyorlar. Vogt gibi yazarların elinde maltusçuluk, "soğuk savaş"ta önemli bir silah haline geliyor. Örneğin, Hindistan için, "dünyanın bu bölgesinden muhtemelen daha sefil ve kesinlikle daha umutsuz bir yer yokur";[44] Çin için, "sözcüğün tam anlamıyla daha fazla *insan besleyemez*";[45] ve Sovyetler Birliği için, "kesinlikle aşırı kalabalık bir ülke, halkının yaşam düzeyini bizimki [yani Amerika] kadar yükseltmesi için çok az olanak var"[46] deniyor. Sonra da "dünya barışı için en büyük potansiyel tehlike"nin bazı "aşırı nüfuslu" ülkelerden ve özellikle, elbette, Sovyetler Birliği'nden geldiğini öğrenirsek hiç şaşmayalım. Vogt, "Asya'daki en büyük tehlike, diye yazıyor, Sovyetler Birliği'nde artan nüfusun baskısıdır".[47] Maltusçu ilke, ayrıca, bu "aşırı nüfuslu" ülkelere yardım girişimlerinden vazgeçirmek amacıyla da kullanılabilir. Vogt, "aşırı nüfuslu" bulduğu yerlerde, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütünün, gıda üretim ve saklama programlarının yanısıra, doğum kontrolü programları da düzenlemesini ve "bundan beş yıl sonra elli milyonu ölebilsin diye, bu yıl on milyon Hintli ile Çinliyi yaşatacak gıda yardımını kesmesini"[48] öneriyor. Ve en önemlisi, bu ilke, batı dünyasında, Amerikan "önderliği"ni haklı göstermek için kullanılabilir. Vogt, yapıtının ilginç bir pasajında, şöyle diyor: "Amerikan erlerine özenen İngiliz halkı, gözlerini, özlemle, Amerikan yaşam düzeyine çevirmiştir. Hiçbir temele dayanmayan, ayakları yerden kesik 'ekonomik' ve 'politik' hokkabazlıklarına güvenen sosyalist hükümet, Birleşik Krallığı çizme bağcıklarından çekerek ayağa kaldırmaya sözvermiştir. Ama bu bağcıkların kopma derecesinde yıpranmış olduğunun farkın-

[44] *Ibid.*,s. 277.
[45] *Ibid.*, s. 224.
[46] *Ibid.*, s. 229.
[47] *Ibid.*, s. 238.
[48] *Ibid.*, s. 281-282. Ayrıca bkz: s. 224-25: "Çin'in başına gelebilecek en büyük trajedi, şimdilik, ölüm hızında bir azalma olmasıdır."

da değil. Eğer biz [yani Amerikalılar], yemek masalarımızın altında elli milyon İngiliz ayağını görmeye razı olmazsak, açlık bir kez daha Londra sokaklarında kolgezmeye başlayacaktır. Ve açlıkla elele, o uzak görüşlü din adamı Robert Thomas Malthus'un gölgesinin birlikte yürüdüğünü görecegiz."[49]

Vogt, düşüncelerinin kabalığıyla şaşkınlık yaratmayı amaçlayan "popüler" bir yazardır. Ama ondan daha ince ve bilgili, dolayısıyla daha tehlikeli olan başka "yeni-maltusçular" vardır. Bunlar, "bilim ikilemi" dedikleri bir şeyi açıklamak için Malthus öğretisini kullanırlar. Örneğin, 1952'de *British Association*'da yaptığı açış konuşmasına profesör A. V. Hill, bu konuyu seçti. Hastalıklarla savaşım, kır ve sanayi kesimlerindeki sağlık koşullarının iyileştirilmesi, ve sağlık hizmetleriyle gereçlerinin geliştirilmesine uygulanan bilimsel yöntemlerin, zorunlu olarak dünya yiyecek kaynakları üzerindeki nüfus baskısını artırma sonucunu doğuracağını söyledi. Böylece bilim şu ikilem içine konulmuş oluyor: "Bu uygulamanın bu büyük başarısını önceden tahmin etmek mümkün olsaydı, diğer ilerlemelerle birlikte planlı ve düzenli paralel bir gelişmenin sağlanması için, insancıl kişiler bu konuda biraz daha ağır davranmayı kabul ederler miydi? Sorunu salt biyolojik açıdan ele alanlar, eğitimde zamanla sağlanan gelişme ve daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşma isteği akıllarını başlarına getirinceye dek, tavşanlar gibi çabuk üreyebilenlerin tavşan gibi ölmesi gerektiği düşüncesiyle, bu soruya evet karşılığını verebilirler. Gene de çoğunluk, hayır diyecektir. Hastalıklarla dizginlenemeyen nüfusun gittikçe artan baskısının, yalnızca toprağı ve diğer sermaye kaynaklarını tüketmekle kalmayıp aynı zamanda sürekli olarak artan uluslararası gerginlik ve düzensizliklere yolaçacağının, uygarlığın geleceğini tehlikeye sokacağının kesin olduğunu varsayalım: o zaman acaba sağduyu sahibi insancıl kişilerin çoğunluğu düşüncelerini değiştirirler miydi? Eğer ahlak ilkeleri, iyiliği getirmek için kötülük yapma hakkını bize tanımıyorsa, kötülüğün geleceğini bile bile iyilik yapmaya hakkımız var mıdır?..."[50]

[49] *Ibid.*, s. 71-72.

[50] J. D. Bernal tarafından *The Modern Quarterly*, c. 8, n° 1, s. 45'ten yapılan alıntı.

Profesör Hill, Malthus öğretisinin özde doğru olduğunu varsayıyor – nüfusun, "doğal" olarak, yiyecek üretiminden daha hızlı arttığını, bu yüzden savaş, açlık ve hastalıkların (yani maltusçu "kısıtlamalar"ın), insanoğlunun kaçınılmaz kaderi olduğunu kabulleniyor. Böylece gerçekte kapitalist sistemin ikilemi olan bir şeyi, bilimin bir iktilemi biçimine dönüştürebiliyor.

Ne var ki, modern maltusçular, Malthus'un özgün bazı savlarını inandırıcı bir biçimde kullanmakta güçlük çekiyorlar. Hele temel ilkenin, insan için değiştirilmesi çok olanaksız olan *tamamıyla* "doğal" bir yasa olarak sunulmasına artık olanak kalmamıştır. Örneğin, son bir-buçuk yüzyıl süresince toprak veriminin bazı bölgelerde düşmesinden doğa değil, insanoğlunun sorumlu olduğu açıkça görülmüştür – ya da, daha doğrusu, insanoğlundan çok, doğal kaynakların yağmalanmasını teşvik eden sömürüye dayalı toplumsal örgütlenme biçimleri ve toprak mülkiyet sistemleri bu durumdan sorumludur. Ve artık bazı gerçekler de yaygın olarak kabul edilmektedir: "birincisi, yeryüzündeki toprakların yüzde-ellisinin ekime elverişli olmasına karşılık, bunun ancak yüzde-onu kullanılmaktadır; ve ikincisi, rasyonel tarımsal uygulamalarla dünyanın büyük bir bölümünde *acre* başına üretim büyük ölçüde artırılabilir".[51] Politik ve ekonomik etmenlerin nüfus ile gıda kaynakları arasındaki bağıntı sorunuyla en azından *ilişkili* olduklarını reddetmek, "yeni-maltusçular" için giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle modern maltusçuların reddetmeleri gereken şey, politik ve ekonomik etmenlerin, *temel etmenler* oldukları ve nüfusla gıda kaynakları arasındaki bağlantının şu anda bazı ülkelerde gerçek bir sorun olduğu ölçüde, bunun köklü politik ve ekonomik dönüşümler *temeli dışında* etkin bir şekilde çözülemeyeceğidir. Bu yüzden bazı modern maltusçular, insanoğlunun (herhalde sosyalistler tarafından olacak) "aldatıldığını" ve "aslında politik, ekonomik, coğrafi, psikolojik, kalıtımsal, fizyolojik vb. olan sorunlara yalnızca politik ya da ekonomik çözümler aramaya itildiğini"[52] öne sürüyorlar. Elbette, bu tür şeyler söylemek, sorunun birinci derecedeki nedenlerini ikincil nedenlerle eşit güçte göstererek esası gizlemektir.

[51] J. de Castro, *Geography of Hunger*, s. 25.
[52] Vogt, *Road to Survival*, s. 53.

Lenin'in bir kez belirttiği gibi, "maltusçulukla tehlikeli biçimde flört etmek, kaçınılmaz olarak, en bayağı burjuva mazeretçiliğinin içine düşmekle sonuçlanır".[53]

GENEL EKONOMİK TEORİ

Elbette, *bazı* öyle yoksulluk ve acı durumları vardır ki, en aşırı "yeni-maltusçular" bile bunu herhangi bir "geçim kaynakları üzerinde nüfusun baskısı"na bağlayamazlar. Kapitalist ülkelerin çalışan halkı, genellikle, kendilerini varolan geçim araçları karşısında henüz belirli bir fazlalık gösterir durumda bulmamaktadır. Gerçekten, bugünlerde, fazla nüfus değil, genellikle eksik nüfus umacısıyla karşılaşıyorlar. Ama onlar, kendilerini zaman zaman, *varolan istihdam araçları* karşısında fazlalık gösterir durumda bulmuşlardır. Bizzat Malthus'un kendisi bir keresinde "geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlüğe kısmen toprağın içinde bulunduğu zorunlu durumun, kısmen de ürün ve emek talebinin zamanından önce kısıtlanmasının" yolaçtığını söylemiştir.[54] Çoğunlukla asıl önemli olan, bu "zamanından önce kısıtlama" olayıdır. Nüfusun geçim araçları üzerindeki maltusçu baskının büyük çapta bir efsane olmasına karşılık, kapitalizmde, çalışan halkın istihdam araçları üzerindeki devresel baskısı ağır bir gerçektir.

Gördüğümüz gibi Malthus, bu ikinci tür fazlalığı "etkin talep"te genel bir eksiklik kavramıyla açıklamaya çalışmış ve Ricardo ise, buna, "genel bir darboğaz" olasılığını reddederek, karşılık vermişti. Daha sonra gelen ortodoks iktisatçılar, bir yüzyıla yakın süre boyunca bu olasılığı –Ricardo'ya kıyasla çok daha yetersiz gerekçelerle– fiilen reddetmeye devam ettiler, ta ki, 1930 bunalımı, onların teorilerini gerçeğe daha yakın kılmalarına acil bir zorunluluk haline getirinceye dek.

Onların gereksindiği şey, devresel ve kronik işsizliğin teorik olasılığını artık reddetmemekle birlikte, bunun, *kapitalist toplumsal yapı içinde* devletin uygun önlemler alması koşuluyla yok edilebileceklerini söyleyerek açıklayan yeni bir ekonomik teoriydi. Artık durgunluğun teorik olasılığını reddederek ya da bunlardan

[53] *Selected Works*, c. 12, s. 59.

[54] *Supplement to the Encyclopedia Britannica* (1824), c. 6, s. 316.

dolayı işçileri suçlayarak sosyalistlerin meydan okumasına etkin bir şekilde karşı koyma olanağı kalmamıştı. Bu meydan okumaya karşı direnmek, ancak, sosyalizmin getireceği ekonomik üstünlüklerin kapitalizmin doğru olarak "kontrol edilmesi" ve "düzene sokulması" koşuluyla, gerçekte, kapitalizmde de sağlanabileceğini göstermekle gerçekleşebilirdi. 1936'da Keynes tarafından ortaya konulan yeni "Genel Teori"nin eninde sonunda, bu amaçlara çok uygun olduğu ortaya çıktı. Esas olarak, tekelci kapitalizmi ekonomik yıkımdan kurtarma aracı olmayı amaçlayan bu teori, daha sonra, işçi sınıfı hareketine, tarihsel taleplerini gerçekleştirmenin bir aracı olarak sunuldu. Bugün, batıdaki işçi hareketi içindeki reformculuk, hemen hemen tümüyle Keynes'in ekonomik teorisine dayandırılmıştır.

Keynes, Malthus'a büyük bir hayranlık duyardı. *Nüfus Üzerine Deneme*'yi Keynes, şu şekilde tanımlamaktadır: "Gerçeğe duyulan sevgi ve seçkin bir açıklık, duygusallık ve metafizikten arınmış ağırbaşlı bir sağduyu, çıkarcılıktan uzak olma ve toplumculuk ruhu taşıyan ... geleneksel insancıl İngiliz biliminin gerçek bir örneği."[55] Keynes, Malthus'un etkin talep öğretisini ise, özellikle övmüştür. Bu teoriye atıfta bulunarak Keynes, "Şayet, der, 19. yüzyıl iktisadının filizlendiği ana gövde Ricardo değil de Malthus olsaydı, bugünün dünyası ne kadar daha akılcı ve zengin bir yer olurdu!"[56] Gene, *Genel Teori*'de, Keynes, "Malthus'un daha sonraki evresinde etkin talep yetersizliği kavramı, işsizliğin bilimsel bir açıklaması olarak belirli bir yeralır"[57] diye belirtir. Ve, Keynes'in Marx hakkında sık sık kullandığı aşağılayıcı ifadelerle garip bir zıtlık oluşturan bu tür övgüler uzadıkça uzar.

Malthus'un işsizlik ve bunalım sorunlarına genel yaklaşımına Keynes'in çok şey borçlu olduğundan kuşku yoktur. Keynes'in kendisi Malhus'un ekonomik olaylara yaptığı temel yaklaşımı, bunu Ricardo'nunki ile kıyaslayarak şöyle tanımlar: "Malthus'un sağlam, sağduyulu kavrayışına göre, fiyat ve kâr, esas olarak, 'etkin talep' diye tanımladığı ama hiç de açıklığa

[55] John Maynard Keynes, *Essays in Biography*, London 1933, s.120.

[56] *Ibid.*, s. 144.

[57] Keynes, *General Theory of Employment, Interest and Money, London* 1936, s. 362.

kavuşturamadığı bir şey tarafından belirlenir. Ricardo çok daha katı bir yaklaşımı yeğleyerek, 'etkin talep'in ötesine geçip, onun ardında yatan koşulları araştırmış ve bir yanda paranın, öte yanda gerçek maliyetlerin ve ürünlerin gerçek bölüşümünün koşullarını inceleyerek bu temel etmenlerin eşsiz ve açık bir biçimde kendiliklerinden oluştukları sonucuna varmış ve Malthus'un yöntemini çok yüzeysel bulmuştur... Malthus, sonuca daha yakın yerden başlayarak gerçek dünyada neler olabileceğini daha iyi kavramış bulunuyordu."[58]

Elbette, burada Malthus propagandası yapılması amaçlanıyordu, ama eğer duygusal sözler bir yana bırakılırsa, burada Malthus'un –ve dolayısıyla Keynes'in– ekonomik sorunlara yaklaşımlarının tümüyle yüzeysel niteliği açıkça görülebilir. Ekonomi politiğin esas görevi, kuşkusuz, pazarda gözlemlediğimiz olayların *altında yatan nedenleri* araştırmaktır. Fiyat ve kârın "etkin talep"le belirlendiğinden başka bir şey söylememek, Ricardo'nun özellikle işaret ettiği gibi, hiçbir şey söylememektir. Oysa "etkin talep"in ötesine geçip, sonuç olarak bu pazar olaylarını belirleyen gerçek toplumsal ilişkilere ulaşmak gerekir. Eğer biz "sonuca daha yakın yerden başlarsak", başlangıcı gözden kaçırma ve dolayısıyla bütünü kavramama olasılığı büyüktür. Bu nihai belirleyici güçler hakkında hiçbir şey söylemezsek, teorimiz, burjuva bakış açısından "sağlam sağduyu" olarak görülebilir. Ama işadamının "sağlam sağduyusu" ekonomik olayların *temel nedenlerini* kavramakta mutlaka –ya da gerçekte çoğu kez– güvenilir bir rehber değildir. İşadamı, "görüntüye sıkı sıkıya sarılır ve bunu son söz kabul eder" – ve sonucu da "sağlam sağduyu" olarak adlandırır. O halde, Marx'ın sorduğu gibi, *bilime* ne gerek var?[59]

Keynes her zaman Malthus'un "Cambridge iktisatçılarının ilki" olduğunu iddia emiştir[60] ve Keynes'in, maltusçu iktisat teorisi geleneğini sürdürdüğü herhalde, bir gerçektir. Gördüğümüz gibi bu gelenek kendisini iki esas biçimde ifade etmişir: birincisi, değer ve artı-değer sorununa, bunları gerçek toplumsal ilişkilerden soyutlayan yüzeysel yaklaşım biçiminde; ve (buna

[58] Keynes, *Essays in Biography*, s. 122-23.
[59] *Letters to Kugelmann*, s. 74.
[60] Keynes, *Essays in Biography*, s. 144-45.

bağlı olarak) ikincisi, kapitalist bunalımların, kapitalist üretim alanındaki temel çelişki açısından açıklanması yerine, değişim alanındaki ikincil bir çelişki açısından açıklanması biçiminde. Bu alanlarda birincisinde Keynes, değer ve dağıtım konusundaki ortodoks teorilerde ciddi hiçbir kusur bulmamış görünüyor. Kendi deyimiyle, "merkezi kontrol"lerle tam istihdam sağlandığında bunlarda düzene girer.[61] Ve ikinci alanda da, Keynes, aynı ölçüde maltusçudur – öyle ki, Marx ve Lenin'in Malthus ve Sismondi tarafından ortaya konmuş bulunan bunalım teorilerine yönelttikleri eleştiriler çok az bir değişiklikle Keynes'in teorilerine de uygulanabilir. Keynes'in bu genel yaklaşımdan hareketle, Malthus gibi, kapitalizmin başlıca kötülüklerinin sistem içinde ("etkin talebi" kamçılayarak, vb.) giderilebilir olduğu ve bizzat kapitalizmi yok etmeye gerek olmadığı sonucuna varmasında şaşılacak bir şey yokur.

MALTHUS VE EMPERYALİZM

Malthus'un teorileri, her zaman olduğu gibi bugün de, insanlığın daha dolgun ve daha bolluk içinde bir yaşama doğru ilerlemesini bilerek ya da bilmeyerek engelleyen kişilerin ellerinde bir silah olmaktadır. 19. yüzyıl başındaki toplumsal savaşımlar esas olarak, Malthus'la Ricardo arasındaki tartışmayla özetlenecek olursa, zamanımızdakileri de maltusçularla marksistler arasındaki tartışmalarla özetlemek herhalde haksızlık olmayacaktır. Bu yüzden, Marx ve Engels'in Malthus teorilerini eleştirdikleri başlıca pasajları içeren bu yapıtın yararlı bir amaca hizmet edebileceği sanılmaktadır.

Kuşkusuz, Marx ve Engels'in Malthus'a yönelttikleri ayrıntılı eleştirilerin tümünün, otomatik olarak ve mekanik bir şekilde, onun bugünkü hayranlarına ve izleyicilerinin öğretilerine uygulanabileceğini beklememeliyiz. Ama bunların büyük bir miktarı gene de bu biçimde *uygulanabilir*: burada en dikkat çekici nokta, Marx ve Engels'in diğer çalışmalarında da gözlenen yaklaşımlarının şaşırtıcı *modernliğidir*. Ama, seçilen pasajların sağladığı ve bugünün işçi sınıfı hareketine gerçekten yararlı olan şey, *marksist*

[61] Keynes, *General Theory*, s. 378-79.

yöntemin, değişik biçim ve kılıflar altında bir-buçuk yüzyıldan beri gericiliğe hizmet etmiş olan ve bugün de hizmet etmekte bulunan bazı öğretilerin eleştirilmesine devamlı bir uygulanışıdır.

Bu öğretiler, emperyalizmin bugünkü bunalımı içinde önemli bir ideolojik sığınak haline gelmiştir. Emperyalist ülkeler yurt içinde ekonomik durgunluk ile ve yurt dışındaki sömürgelerde milyonların isyanı ile karşı karşıyadır. Bu arada, Sovyetler Birliği ve halk demokrasileri gün geçtikçe daha da güçleniyorlar. Bu çaresiz durumda emperyalizm yeni müttefikler bulmak zorundadır: baskı girişimlerini aktif olarak desteklemesini sağlayamadığı yerlerde, geniş halk kesimlerini, en azından kendisine karşı pasif bir tutum takınmaya ikna etmek isiyor. Emperyalizm, günümüzde aldığı türlü biçimlerle maltusçu öğretilerin, ideal birer ikna yöntemi olduğunu anlamıştır.

Malthus'ta emperyalistlerin istediği tüm yanıtlar vardır. İnsanlığın geleceğinden umutlu musunuz? Malthus size, (Sir Charles Darwin'in ağzından) şu karşılığı verir: "Bir milyon yıllık çok uzun bir erimde insanlık tarihinin genel gidişi, büyük bir olasılıkla, büyük çapta, geçmişte olduğu gibi sürecekir. [Bu gidişte] nüfusun geçim kaynakları üzerindeki baskısı sürekli olarak duyulacak ve nüfusun marjinal bir bölümü yokolmaktan kurtulamayacakır."[62] Sömürge bölgelerinin, eğer kendilerini emperyalist egemenliğinden kurtarabilirse, yaşama düzeylerini yükseltebileceklerini mi düşünüyorsunuz? Malthus, modern izleyicilerinin ağzından, size, böyle bir şeye olanak olmadığını söyleyecektir – bu nedenle, bu ülkeler, pekala bağımlı kalabilirler. Okul kitaplarının "aşırı nüfuslu" ülkelere örnek olarak gösterdiği Hindistan için herhangi bir umut mu var sanıyorsunuz? "Yeni-maltusçular" size hiçbir umut olmadığını, yiyecek üretiminde herhangi bir artışın, kısa sürede, "üreyen milyonlar" tarafından tüketileceğini söyleyeceklerdir. Ve eğer, Hindistan'da iki yüzyıl süren İngiliz egemenliğinin bu sonucun ortaya çıkmasında bir payı olduğunu, ve batı deneyiminde yaşama düzeyinin yükselmesiyle doğum hızının da arttığı savının pek doğrulanmadığına işaret etmeye yeltenirseniz, "yeni-maltusçular",

[62] J. D. Bernal tarafından *The Modern Quarterly*, c. 8, n° 1, s. 48-49'dan yapılan alıntı.

size, "nüfus yasası"nın "ölümsüz" ve "doğal" bir yasa olduğu ve bu yüzden değiştirilemeyeceği karşılığını verirler. Nihayet, "yeni-maltusçular"ın yanılabileceklerinden kuşkulanmaya başladığınızı ve yiyecek üretiminin artırılması için yapılan büyük hamlelerin maltsuçu nüfus yasası ve "azalan getiri yasası"nı gülünç duruma düşürdüğü SSCB'de neler olup bittiğine baktığınızı varsayalım. Bunun ardından, yaşam düzeyinizi benzer biçimde yükseltebilmek için İngilere'ye de sosyalist sistemin getirilmesini istediğinizi varsayalım. O zaman, Malthus, size, keynesçilerin ağzından, kapitalist sistemin en önemli kusurlarının, bizzat bu sistem çerçevesi içinde giderilebileceğini ve sosyalizme gerek olmadığını söyleyecektir.

Yalnızca bu kadar da değil. Bugünkü biçimiyle maltusçu öğretiler, savaş hazırlıklarını teşvik etmekte ve fiili savaşa karşı direnci kırmaktadır. Keynesçi bir çok iktisatçı, günümüz kapitalist dünyasında durgunlukları önlemek için "etkin talebi yeterince kamçılayıcı" olan, tek devlet harcamasının silahlanma olduğunu söylemiş ve bu harcamaların etkili olması için sürekli ve eğer mümkünse, kümülatif nitelikte olması gerektiğini belirtmişlerdir. Batıda halen devam eden silahlanma hareketi sık sık iktisatçılar ve devlet adamları tarafından bu açıdan savunulmakta ve haklı gösterilmekte ve mevcut programların sona erdirilmesinin ve hatta kısıtlanmasının batı bloku ekonomileri üzerindeki etkileri konusunda endişeler dile getirilmektedir. Hep bilindiği gibi, silah bulundurulması, onların kullanılmasını teşvik edecektir. Gerçi maltusçu gerekçelerle, bu silahların, Çin ve SSCB gibi "aşırı nüfuslu" ülkelerin nüfuslarını azaltmak için kullanılmasını açıkça öneren henüz pek fazla kişi olmamakla birlikte böyle bir girişimin hemen doğuracağı tepkilerin şiddetini hafifletmekte "yeni-maltusçu" öğretiler kuşkusuz, yararlı olacaktır. Ne de olsa, bebek katliamlarının savunulması ya da "aşırı nüfuslu" ülkelere tıbbi yardımın kesilmesi gibi önerilerle, nüfusun daha da yaygın ve etkili önlemlerle azaltılması yolundaki öneriler arasında fazla bir fark yoktur. Maltusçuluğa karşı savaşım, günümüz dünyasında, barış uğruna savaşımın ayrılmaz bir parçasıdır.

Glasgow, 12 Şubat 1953

NÜFUS ÜZERİNE

KARL MARX, FRİEDRİCH ENGELS

(1)
BİR NÜFUS SÖYLENCESİ

FRİEDRİCH ENGELS
BİR EKONOMİ POLİTİK ELEŞTİRİSİ
1844

Bu öğretinin kaynağı olan Malthus, nüfusun geçim araçları üzerinde sürekli bir baskı yarattığını öne sürmekte, üretim arttıkça nüfusun da aynı oranda arttığını ve nüfusun varolan geçim araçlarının ötesinde çoğalma eğiliminin, yoksulluğun ve tüm kötülüklerin kaynağı olduğunu söylemektedir. Çünkü insanların sayısı pek çok olunca, bunların şu ya da bu yolla ortadan kaldırılmaları gerekir: ya bunlar şiddet yoluyla öldürülmelidirler, ya da açlıktan ölmelidirler.

Sermayenin sermayeye, emeğin emeğe ve toprağın toprağa karşı savaşımı, üretimi, üretimin bütün doğal ve ussal ilişkileri altüst ettiği büyük bir hareketlilik içine sokar. En yüksek hareketlilik düzeyine getirilmedikçe, hiçbir sermaye bir diğerinin rekabeti karşısında ayakta kalamaz. Hiçbir toprak parçası üretken gücünü sürekli artırmadıkça kârlı bir biçimde işletilemez. Hiçbir işçi bütün gücünü işine vermedikçe, rakipleriyle başa çıkamaz. Bütün gücünü tümüyle seferber etmeksizin, tüm gerçek insancıl amaçlarını bir yana bırakmaksızın, rekabet savaşımına giren hiç kimse bu baskı karşısında ayakta kalamaz. Bir yan üzerindeki bu aşırı çabanın sonucu, kaçınılmaz olarak öteki yanının çökmesi demektir. Rekabette dalgalanmalar küçükse, talep ve arz, tüketim ve üretim birbirine azçok eşit iseler, üretimin gelişimi içinde zorunlu olarak öyle bir aşamaya erişilir ki, üretici güçler belirli bir fazlalık göstermeye başlar, öyle ki ulusun büyük

bir kitlesinin geçimini sağlama olanağı kalmaz ve insanlar, tam bolluk içinde açlıktan ölürler. İngiltere, uzunca süredir bu çılgın durumu, bu süregelen saçmalığı yaşıyor. Böyle bir durumun zorunlu sonucu olarak üretim daha büyük dalgalanmalar gösterdiğinde, o zaman, gönenç ile bunalımın, aşırı üretimle durgunluğun birbirlerinin yerini alması başlar. İktisatçılar bu çılgın durumu hiçbir zaman açıklayamamışlardır. Bunu açıklamak için yanyana varolan zenginliğin ve yoksulluğun çelişkisinden daha da anlamsız –gerçekten de çok daha anlamsız– olan nüfus teorisini türettiler. Bu gerçeği görmek, iktisatçıların *işlerine gelmedi*; bu çelişkinin, rekabetin basit bir sonucu olduğunu kabul etmek işlerine gelmedi; çünkü bunu yaptıkları zaman bütün sistemleri paramparça olacaktı.

Bizim için sorunu açıklamak kolay. İnsanlığın elinde bulunan üretici güç ölçüsüzdür. Toprağın üretkenliği sermaye, emek ve bilimin uygulanmasıyla *ad infinitum** artırılabilir. En yetenekli iktisatçı ve istatistikçilere göre (bkz: Alison, *Principles of Population*, I bölüm 1 ve 2),** "aşırı nüfuslu" Büyük Britanya, on yıllık bir süre içinde mevcut nüfusun altı katına yetebilecek bir tahıl üretebilecek duruma getirilebilir. Sermaye, her gün artıyor; nüfusla birlikte emeğin gücü de büyüyor; ve bilim, her geçen gün, doğa güçlerini insanın hizmetine daha çok sokuyor. Bu ölçüsüz üretken kapasite, bilinçli olarak ve herkesin çıkarı doğrultusunda uygulansaydı, insanlığın payına düşen emek, kısa zamanda asgariye indirilmiş olurdu. Rekabete bırakılacak olursa o da aynı şeyi yapar, ama çelişkiler çerçevesi içinde. Toprağın bir bölümü en iyi bir biçimde işletilirken, bir bölümü –Büyük Britanya ve İrlanda'da otuz milyon acre'lik verimli topraklar– bomboş durmaktadılar. Sermayenin bir bölümü şaşırtıcı bir hızla dolanırken, bir bölümü de sandıklarda ölü yatıyor. İşçilerin bir bölümü günde ondört, onaltı saat çalışırken, diğer bölümü boş, hareketsiz kalarak açlıktan ölüyor. Ya da bu bölünme, bu aynı anda varoluş alanını terkeder: bugün ticaret yolundadır; talep çok yüksektir; herkes çalışmaktadır; sermaye müthiş bir hızla devretmektedir;

* Sınırsızca. -ç.

** Archibald Alison, *The Principles of Populaion and their Connection with Human Happiness* (Londra 1840). *-Ed.*

tarım gelişmektedir; işçiler bıkıncaya dek çalışmaktadırlar. Ertesi gün, bir durgunluk başlar. Toprağın işlenmesi zahmetine değmez; ve geniş toprak parçaları işlenmeden bırakılır; sermaye akışı donar; işçiler işsiz kalır ve tüm ülke fazla zenginlik ve fazla nüfustan dolayı sıkıntı içindedir.

Sorunun bu şekilde sunuluşunun doğruluğunu kabul etmek iktisatçıların işine gelmez; yoksa, yukarıda da söylendiği gibi, rekabete dayalı sistemlerini tümüyle terketmek zorunda kalırlar. Üretim ile tüketim, fazla zenginlik ile fazla nüfus arasındaki çelişkinin sahteliğini kabullenmeleri gerekir. Teori ile olguyu birbirlerine uyumlu kılabilmek için –bu olgular reddedilemeyeceğine göre– nüfus teorisi türetildi.

Bu öğretinin kaynağı olan Malthus, nüfusun geçim araçları üzerinde sürekli bir baskı yarattığını öne sürmekte, üretim arttıkça nüfusun da aynı oranda arttığını ve nüfusun varolan geçim araçlarının ötesinde çoğalma eğiliminin, yoksulluğun ve tüm kötülüklerin kaynağı olduğunu söylemektedir. Çünkü insanların sayısı pek çok olunca, bunların şu ya da bu yolla ortadan kaldırılmaları gerekir: ya bunlar şiddet yoluyla öldürülmelidirler, ya da açlıktan ölmelidirler. Ne var ki, bu gerçekleştiğinde nüfusun öteki çoğaltıcıları tarafından bir kez daha derhal doldurulmaya başlanan bir boşluk çıkacaktır ortaya: ve eski sefalet tümüyle yeniden başlayacakır. Bu durum, üstelik, bütün koşullar altında –yalnızca uygarlık koşulları altında değil, ilkel koşullar altında da– vardır. Nüfus yoğunluğu mil kare başına olan Yeni-Hollanda'daki* vahşiler de aşırı nüfustan İngiltere kadar zarar görmektedir. Kısacası, tutarlı olmak istiyorsak, *yeryüzünün, tek bir kişinin varolduğu sırada bile aşırı nüfuslu* olduğunu kabul emek zorundatyız. Bu düşünce çizgisinin vardığı sonuç, bu fazlayı oluşturanlar yalnızca yoksullar olduğuna göre, açlıktan ölmelerini kolaylaştırmak, bu durumun çaresiz olduğuna ve bir tüm olarak sınıfları için çoğalmanın mutlak bir asgaride tutulmasından başka bir kurtuluş yolu olmadığına inandırmak dışında, onlar için yapacak başka bir şey yoktur. Ya da eğer bu işe yaramayacak olursa, işçi sınıfından her ailenin iki-buçuk çocuğa sahip

* Avustralya'nın eski adı.-ç.

olmasına izin verilen ve fazlasının acı çektirmeden öldürülmelerinin sağlanması yolundaki "Marcus"un* önerisi gibi, yoksul çocuklarını acı çektirmeden öldürecek bir devlet kurumunun kurulması her zaman daha iyidir. Yardımseverlik büyük bir suçtur, çünkü bu, fazla nüfusun çoğalmasına yolaçar. Gerçekten de yeni, "liberal" Yoksullar Yasasının sonucu İngiltere'de de olduğu gibi, yoksulluğu suç saymak ve yoksulevlerini hapishanelere dönüştürmek çok yararlı olacaktır. Gerçi bu teori, bu şekliyle, tanrının ve onun yaradılışının kusursuzluğu yolundaki İncilin öğretisiyle pek bağdaşmamaktadır ama, "olguların karşısına İncili çıkartmak zayıf bir çürütme yoludur".

Bu adı kötüye çıkmış aşağılık öğretinin, insanlığa ve doğaya karşı gelen bu iğrenç küfürün ayrıntılarına daha çok girmeme gerek var mı? Bunun sonuçları üzerinde daha çok durmama gerek var mı? İşte, sonunda, iktisatçıların doruğa çıkmış ahlaksızlıklarını görüyoruz. Bu teorinin yanında tekelci sistemin bütün savaşları ve dehşeti nedir ki? Kendi düşüşüyle birlikte bütün yapıyı da çökertecek olan liberal serbest ticaret sisteminin mihenk noktasında bu teori vardır. Çünkü sefaletin, yoksulluğun ve suçluluğun nedeninin rekabet olduğu bir kez kanıtlanırsa, o zaman bunu savunmaya kim cesaret edebilir ki?

Alison, yukarıda değindiğimiz yapıtında, yeryüzünün üretici gücünü anımsatarak ve her yetişkin insanın gereksindiğinden daha fazlasını üretebileceği olgusuyla –bu olmaksızın insanlığın çoğalamayacağı ve hatta varolamayacağı olgusuyla, çünkü tersi durumda yeni yetişmekte olanlar neyle beslenebilirlerdi ki?– maltusçu ilkeye karşı çıkarak maltusçu teoriyi sarsmıştır. Ama Alison, sorunun köküne inmeyerek, sonuçta, Malthus'la aynı noktada birleşiyor. Gerçi Malthus'un ilkesinin yanlış olduğunu kanıtlıyor ama, Malthus'u kendi ilkesine yönelten olguları çürütemiyor.

Malthus, sorunu böylesi tek yanlı bir yaklaşımla ele almış olmasaydı, fazla nüfusun ya da emekgücünün şaşmaz bir biçimde fazla zenginliğe, fazla sermayeye ve fazla toprak mülki-

* "Marcus", 1838'de, *On the Possibility of Limiting Populousness* adlı bir broşür yayımlayarak, burada, Malthus teorisini saçmalama kertesinde geliştiren bir yazarın takma adıdır. -*Ed.*

yetine bağlı olduğunu gözden kaçırmazdı. Nüfus, ancak üretici gücün bir bütün olarak fazla olduğu yerlerde fazla olur. Bütün aşırı nüfuslu ülkelerin ve özellikle İngiltere'nin Malthus'tan bu yana içinde bulunduğu durum, bunu apaçık ortaya koymaktadır. Malthus'un bir bütün olarak ele almış olması gereken ve kendisini doğru olan sonuca götürecek olgular bunlardı. Ama bunu yapmak yerine, o, diğerlerini bir yana iterek, yalnızca bir olguyu seçti ve böylece çılgın sonucuna vardı. Onun ikinci hatası da geçim araçları ile istihdam araçlarını birbirine karıştırmak olmuştur. Nüfusun her zaman isihdam araçları üzerinde baskı yapması –üreyen insan sayısının istihdam edilebilecek insan sayısı ile değişmesi– kısacası, emekgücü üretiminin şimdiye dek rekabet yasası tarafından düzenlendiği ve bu yüzden de devresel bunalım ve dalgalanmaların etkisinde kalması – bunlar, yerleşmeleri, Malthus'un hesabına kaydedilecek olgulardır. Ama istihdam araçları geçim aracı değildir. Ancak nihai sonuçları bakımındandır ki, makine gücündeki ve sermayedeki artış istihdam araçlarında artış getirir. Üretici güçteki en ufak bir artış bile, geçim araçlarında derhal bir artış yaratır. Burada ekonomideki yeni bir çelişki açığa çıkıyor. İktisatçıların "talebi", gerçek talep değildir; onların tüketimi yapay bir tüketimdir. İktisatçıların bakış açısından gerçek talep sahipleri, gerçek tüketiciler, aldıklarının karşılığında eşdeğer bir şey sunanlardır. Eğer her yetişkinin tüketebildiğinden daha fazlasını ürettiği bir olgu ise, eğer her çocuk, kendisine yapılan yatırımı bolca geri veren bir ağaç gibiyse –ki bunlar elbette olgudurlar, öyle değil mi?– her işçinin kendi gereksinmesinden daha fazlasını üretebileceği ve bu nedenle toplumun ona her istediğini seve seve vermesi gerektiği düşünülebilir; büyük ailelerin toplum için arzu edilen bir armağan olduğu düşünülebilir. Ama kaba bakış açılarıyla, iktisatçıların bildikleri tek eşdeğer, avuçlarına sayılan paracıklardır. Onlar kendi çelişkilerinin içinde öylesine kaybolmuşlardır ki, en çarpıcı olgular, onları en bilimsel ilkeler kadar az ilgilendirir.

Biz bu çelişkiyi, onu aşarak ortadan kaldırıyoruz. Şimdi birbirleriyle çatışmakta olan çıkarların kaynaşmasıyla, bir yanda fazla nüfus, öbür yanda fazla zenginlik arasındaki karşıtlık kaybolur; bir ulusun salt zenginlik ve bolluk yüzünden açlıktan öl-

mek zorunda kalması mucizevi olgusu (bütün dinlerin bir arada yarattığı mucizelerden daha mucizevi bir olgu) ortadan kalkar; ve aynı zamanda yeryüzünün insanı besleme gücünden yoksun olduğu yolundaki çılgın görüşler de yokolur. Bu görüş, hıristiyan iktisadının doruğudur – iktisadımızın temelde hıristiyan olduğunu her tümcede, her kategoride tanıtlayabilirim ve zamanı gelince bunu yapacağım. Maltusçu teori, doğa ile ruh arasındaki çelişkiye ilişkin ve her ikisinin bozulmasından kaynaklanan dinsel dogmanın iktisadi ifadesinden başka bir şey değildir. Dinsel açıdan bu çelişki uzun zamandan beri çözülmüş bulunuyor. Sanırım ki, iktisat alanında ben de aynı ölçüde bu çelişkinin son derece boş olduğunu göstermiş bulunuyorum. Ayrıca tam bir bolluk içerisinde bir insanın nasıl olup da açlıktan öldüğünü ve bunun akıl ve olguyla nasıl bağdaştırıldığını kendi ilkelerine dayanarak bana ta başından açıklamayan maltusçu teorinin herhangi bir savunmasını usta bir savunma olarak kabul etmeyeceğim.

Maltusçu teori, aynı zamanda bizleri bir hayli ileri götüren, çok gerekli bir geçiş aşamasıydı. Bu teori ve bir bütün olarak iktisat sayesinde dikkatimiz, yeryüzünün, insanlığın üretici gücüne çekilmişir; ve bu ekonomik umutsuzluğun üstesinden geldikten sonra, aşırı nüfus korkusundan artık tamamen kurtulduk. Bu teoriden toplumsal bir dönüşüm için en güçlü ekonomik savlar çıkarıyoruz. Üstelik, Malthus, tamamen haklı olmuş olsa bile, bu dönüşüme derhal girişilmesi gerekiyordu; çünkü Malthus'un aşırı nüfusa karşı en kolay ve etkili önlem olarak öne sürdüğü, üreme içgüdüsünün ahlakın dizginlenmesi, ancak böyle bir dönüşüm ve bu dönüşümün kitlelere getirdiği eğitim ile sağlanabilir. Bu teori sayesinde, biz, insanın en ağır bir biçimde aşağılanmasını, onun rekabete olan bağımlılığını görmüş olduk. Bu, bize, özel mülkiyetin, son tahlilde, üretilişi ve yok edilişi de yalnızca talebe bağlı olan insanı nasıl bir meta haline getirdiğini, rekabet sisteminin bu yoldan milyonlarca insanı nasıl katlettiğini ve halende katletmeye devam ettiğini gösterdi. Bütün bu gördüklerimiz ve bütün bunlar, bizi, özel mülkiyeti, rekabeti ve çıkar karşıtlığını oradan kaldırarak insanın aşağılanmasına son vermeye itiyor.

Gene de biz, evrensel aşırı nüfus korkusunu bütün dayanaklarından yoksun bırakmak için, bir kez daha üretim gücüyle nü-

fus arasındaki ilişki sorusuna dönelim. Malthus bütün sistemini dayandırdığı bir formül koyuyor ortaya: Nüfus geomerik diziyle çoğalır – 1+2+4+8+16+32,vb.. Toprağın üretken gücü ise aritmetik diziyle çoğalır – 1+2+3+4+5+6, Aradaki fark açıktır, korkutucudur; ama doğru mudur? Toprak üretkenliğinin aritmetik diziyle arttığı nerede tanıtlanmış? Toprak alanı sınırlıdır. Bu, çok doğru! Bu toprak yüzeyinde istihdam edilecek işgücü, nüfusla birlikte artar. Hatta tutalım ki, emekteki artışın neden olduğu verim artışı her zaman emek artışına orantılı olarak artmıyor olsun: gene de üçüncü bir öğe daha vardır ki, bu, kuşkusuz iktisatçıların asla önem vermedikleri ve ilerlemesi, en az nüfus kadar hızlı ve onun gibi kesintisiz olan bilimdir. Bu yüzyılın tarımı yalnızca kimyaya olsun –hatta yalnızca iki adama, Sir Humphry Davy ile Justus Liebig'e olsun– ne kadar şey borçludur! Ama bilim en azından nüfus kadar hızlı büyümektedir. Bunlardan ikincisi, bir önceki kuşağın büyüklüğüne orantılı olarak çoğalır ve bilim de bir önceki kuşağın aktardığı bilgi kitlesine orantılı olarak artar, yani en sıradan koşullar altında bile bilim, geometrik diziyle ilerler. Ve bilimin üstesinden gelemeyeceği ne vardır ki? Ama "yalnızca mississippi vadisinde işlenmeyen toprakların bütün Avrupa nüfusunu doyurmaya yeter"* olduğu söyleniyorken, yeryüzü topraklarının ancak üçte-biri ekilmekteyken ve bu üçte-birin verimi daha şimdiden bilinen iyileştirme yöntemleriyle altı katına çıkarılabilecekken, aşırı nüfustan sözetmek saçmadır.

Friedrich Engels, "Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi"
Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 373-379.
İlk kez 1844'te *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de yayınlandı.
Marx-Engels, *Collected Works*, cilt 3, s. 418-443.

*Bunun, Alison, *Principles of Population*, c. 1, s. 548'den alındığı sanılıyor. *-Ed.*

(2)
YOKSULLAR YASASI

KARL MARX
TOPLUMSAL REFORM
1844

Genel olarak yoksulluk, Malthus teorisi uyarınca, doğanın ölümsüz yasası olarak görülür: "Nüfus sürekli olarak geçim araçlarını aşma eğiliminde olduğuna göre, hayırseverlik budalalıktır, yoksulluğun açıkça teşvik edilmesidir. Bu nedenle devlet, yoksulları yazgılarıyla başbaşa bırakmaktan, olsa olsa, ölümü onlar için kolaylaştırmaktan başka bir şey yapamaz." İngiliz Parlamentosu bu insancıl teori ile, yoksulluğun işçilerin kendilerinin getirdiği bir yoksulluk olduğu görüşünü, yoksulluğun önlenmesi gereken bir musibet olmaktan çok, cezalandırılması gereken bir suç olduğu görüşü ile birleştiriyor.

Peki, İngiliz burjuvazisinin ve ona bağlı hükümet ve basının yoksulluk konusunda görüşü nedir?

İngiliz burjuvazisinin yoksulluğu *politikanın kusuru* olarak kabul ettiği kadarıyla *Whig*ler* *Tory*ler'i** ve *Tory*ler de *Whig*ler'i yoksulluğun nedeni olarak görürler. *Whig*'e göre, büyük toprak mülkiyeti tekeli ve tahıl dışalımını kısıtlayan yönetmelik, yoksulluğun esas kaynağıdır. *Tory*'ye göre, bütün kötülük, liberalizmde, rekabette ve çok ileriye götürülmüş olan fabrika sistemindedir. Partilerin hiçbiri, kabahati genel politikada değil de, daha çok öteki partinin politikasında bulur. Bu iki partiden hiçbiri, toplumda reform yapmayı aklının köşesinden bile geçirmez.

İngilizlerin yoksulluktan ne anladıklarının en kesin ifadesi –biz, hep İngiliz burjuvazisinin ve hükümetinin anlayışından sözediyoruz– *İngiliz ekonomi politiğidir*, yani İngiliz ekonomik

* *Whig*ler, liberaller. -ç.
** *Tory*ler, muhafazakarlar.-ç.

koşullarının bilimsel yansımasıdır. İngiliz iktisatçılarının en iyi ve ünlülerinden biri olan, çağdaş koşulları iyi bilen ve burjuva toplumun gidişi hakkında geniş bilgi sahibi olması gereken alaycı (*cynical*) Ricardo'nun öğrencisi McCulloch, halka açık bir konferansta, alkışlar arasında Bacon'un felsefe hakkında söylediklerini ekonomi politiğe uygulama cesaretini hâlâ kendisinde buluyor ve diyor ki: "Gerçek ve yorulmak bilmez bir bilgelikle kendi yargısını erteleyen, çalışmalarını engelleyen dağ gibi engelleri bir bir aşarak adım adım ilerleyen bu adam, sonunda, sakin ve temiz havanın solunabileceği, doğanın bütün güzelliklerini gözler önüne sereceği, ve buradan rahat eğilimli bir patikadan pratiğin son ayrıntılarına inilebileceği bilimin doruğuna ulaşacaktır."* Güzel *temiz hava* – İngiliz bodrum katlarının mikroplu atmosferi! *Doğanın yüce güzellikleri* – İngiliz yoksullarının akıl almaz paçavraları, sefalet ve çalışmaktan tükenmiş kadınların buruşuk, çökük etleri; çöplükte yatan çocuklar; fabrikaların tekdüze mekanik işlemlerinde aşırı çalışmanın ortaya çıkardığı biçimsizleşmiş yaratıklar! Ve hepsinden hoş olan *pratiğin son ayrıntıları* – fuhuş, cinayet ve darağacı!

İngiliz burjuvazisinin yoksulluk tehlikesinden tümüyle haberdar olan kesimi bile bu tehlikeyi ve bunu giderme çarelerini yalnızca *soyutlayarak* değil, ama aynı zamanda, açık söylemek gerekirse, *çocuksu* ve *tuhaf* bir tavır içinde ele alıyor.

Bu nedenle, örneğin Dr. Kay, *İngiltere'de Eğitimin Teşviki İçin Yeni Önlemler*** adlı broşüründe, her şeyi, *eğitimin ihmal edilmiş olmasına* indirgiyor. Bilin bakalım neden! Eğitim yoksunluğundan dolayı, işçi, "*ticaretin doğal yasalarını*"*** anlamıyor, bu da onu zorunlu olarak yoksulluğa indirgiyor. Bu yüzden isyan edi-

* Bu pasaj, (Latin orjinalinde) J. R. McCulloch, *A Discourse on the Rise, progress, Peculiar Objects and Importance of Political Economy*, 2. Baskı, s. 114-115, Edinburg 1825'te bulunabilir. Marx, bu yapıtın Gme. Prevost tarafından yapılan Fransızca çevirisinin (1825) 131-132. sayfalarından alıntı yapıyor. *-Ed.*

** Marx, burada, "Dr. Kay" (Sir J. P. Kay-Shuttleworth) tarafından yazılan broşürden alıntı yapmayıp, Eugene Buret'nin *De la Misère des Classes Laborieuses en Angleterre et en France* (Paris 1840) adlı yapıtında bu broşürün Fransızcaya çevrilmiş parçalarına atıfta bulunuyor. Buret, Kay'in broşürünün 11. baskısını (1839) kullanmıştır. Her iki durumda da italikler Marx'a aittir. *-Ed.*

*** Buret, c. 1, s. 400; Kay, s.43. *-Ed.*

yor. Bunun "[İngiliz] manüfaktürlerinin ve [İngiliz] ticaretinin *başarısını etkilediği*, tacirler arasındaki karşılıklı güveni sarstığı ve politik ve toplumsal kurumların ... *dengesini* bozduğu"* kabul edilmektedir.

Yoksulluk karşısında, İngiltere'nin bu ulusal salgın hastalığı karşısında İngiliz burjuvazisi ve onun basını işte böylesi bir budalalık içindedir.

Bu halde, bizim "Prusyalı"nın Alman toplumuna yönelttiği suçlamaların haklı nedenlere dayandığını varsayalım. Bunun nedeni Almanya'nın *politikleşmemiş* durumunda mı yatmaktadır? Ama *politikleşmemiş* Almanya'nın burjuvazisi kısmi gereksinmenin genel önemi konusunda bir kavram oluşturmamasına karşılık, öte yanda, *politikleşmiş* İngiltere"nin burjuvazisi evrensel gereksinimin genel önemini yanlış anlıyor. – Bu evrensel gereksinimin genel öneminin dikkatleri üzerine çekmesinin nedeni, kısmen bunun zaman içinde devresel olarak görülmesine, kısmen geniş bir yer tutmasına ve kısmen de bunu giderme çarelerinin yetersizliğine bağlanabilir.

"Prusyalı", ayrıca Almanya'nın *politikleşmemiş* durumunu, Prusya Kralının yoksulluğun nedenini *yönetimin ve hayırseverliğin yetersizliklerinde* görüyor olmasına bağlıyor ve bundan ötürü yoksulluğun çaresini *yönetimsel ve hayırseverce önlemlerde* bulmaya çalışıyor.

Bu durumu bu açıdan ele alan yalnızca Prusya Kralı mıdır? Yoksulluğa karşı geniş kapsamlı bir politik hareketin yürürlükte olduğundan sözedilebilecek tek ülke olan İngiltere'ye kısaca bir bakalım.

İngiltere'nin bugünkü Yoksullar Yasası, Elizabeth'in 43. Yasasının çıkartıldığı zamana dayanır. Bu yönetmelikte benimsenen yöntemler nelerdir? Kilise cemaatının yoksul işçilerini, yoksulluk vergisini ve yasal hayırseverliği destekleme yükümlülükleriyle sınırlıdır. Bu yönetmelik –yoksullaştırılmış hayırseverlik– ikiyüz yıldır yürürlükte bulunuyor. Uzun ve acılı bir deneyimden sonra, parlamentonun 1834 *Amendment-Bill*'e** karşı

* Buret, c. 1, s. 400-401; Kay, s. 44. *-Ed.*

** "Tadil Tasarısı" *-ç.*

takındığı tutum nedir?

Her şeyden önce, yoksulluktaki korkunç artışı, "yönetimdeki aksaklıklar"la açıklamasıdır.

İlgili kilise cemaatı görevlilerinin elinde bulunan yoksulluk vergisinin yönetimi bu nedenle reforma uğruyor. Yaklaşık olarak yirmi kilise cemaatından oluşan *Birlikler* kuruluyor ve bunlar tek bir yönetim altında birleştiriliyor. Vergi yükümlüleri tarafından seçilen görevlilerden oluşan bir komite –*Board of Guardians**– belirli günlerde Birlik merkezinde toplanarak yardımın verilip verilemeyeceğini karara bağlıyor. Devlet görevlileri ile –bir Fransızın çok yerinde olarak *Yoksulluk Bakanlığı* adını taktığı– *Somerset House* Merkez Komisyonu bu komitelere yol göstermekte ve denetlemektedir. Bu yönetimin denetlediği sermaye, Fransız Savaş Dairesinin harcamalarına neredeyse eşit bir miktardadır. Kullandığı yerel yönetimlerin sayısı beşyüze yaklaşır ve her yerel yönetimde en az oniki memur çalışmaktadır.**

İngiliz Parlamentosu, yönetimde resmî reform yapmakla kalmamıştır.

Parlamento, İngiliz yoksulluğunun vahim durumunun ana kaynağını bizzat Yoksullar Yasasının kendisinde bulmuştur. Toplumsal sıkıntılarla savaşım vermenin yasal yolu olan hayırseverlik, toplumsal sıkıntıyı daha da artırır. *Genel olarak* yoksulluk, Malthus teorisi uyarınca, *doğanın ölümsüz yasası* olarak görülür: "Nüfus sürekli olarak geçim araçlarını aşma eğiliminde olduğuna göre, hayırseverlik budalalıktır, yoksulluğun açıkça teşvik edilmesidir. Bu nedenle devlet, yoksulları yazgılarıyla başbaşa bırakmaktan, olsa olsa, ölümü onlar için kolaylaştırmaktan başka bir şey yapamaz."*** İngiliz Parlamentosu bu insancıl teori ile, *yoksulluğun işçilerin kendilerinin getirdiği* bir yoksulluk olduğu görüşünü, yoksulluğun önlenmesi gereken bir musibet olmaktan çok, cezalandırılması gereken bir suç olduğu görüşü ile birleştiriyor.

* Denetim Kurulu. -ç.

** Bu paragraftaki bilgiyi, Marx'ın, Buret, c. 1, s. 156-157 ve 233'ten aldığı anlaşılıyor.-*Ed.*

*** Bu tümcenin ilk bölümü için bkz: Buret, c. 1, s. 152. -*Ed.*

Böylece *workhouse** sistemi –yani iş örgütlenmesi açlıktan ölmeyi bir kurtuluş sayan yoksulları bundan caydırmak olan yoksulevleri– ortaya çıktı. İşevlerinde, yardım, kendisinden yardım isteyen yoksullara karşı burjuvazinin *intikamı* ile dahiyane bir biçimde birleştirilmiştir.

İngiltere, bundan ötürü, yoksulluğu ortadan kaldırmak için, işe, *yönetimsel* ve *hayırseverce önlemler* alarak başladı. Sonra, yardıma muhtaç yoksulların gittikçe artmasının nedeni modern *sanayinin* zorunlu bir sonucu olarak değil de, *İngiliz yoksulluk vergisinin* bir sonucu olarak görülmeye başlandı. Evrensel gereksinim, salt İngiliz yönetmeliğinin bir *özelliği* olarak görülüyordu. Eskiden yardım eksikliğine bağlanan şeyler, şimdi, *yardım bolluğuna* bağlanıyordu. Sonunda yoksulluk, yoksulların bir kabahati olarak görüldü ve bu yüzden cezalandırıldılar.

Politikleşmiş İngiltere'de yoksulluğun kazandığı genel önem, alınan yönetimsel önlemlere karşın, gelişme süreci içinde yoksulluğun *ulusal bir kurum* haline gelişmesi olgusundan ibarettir, ve bu yüzden kaçınılmaz olarak çeşitlendirilmiş ve geniş ölçüde yaygınlaştırılmış bir yönetimin konusu olmuştur – ne var ki, artık, sorunu ortadan kaldırmakla değil, bunu *disipline sokmak* ve sürekli kılmakla yükümlü bir yönetimin. Bu yönetim, yoksulluğun kaynağını *olumlu yöntemlerle* ortadan kaldırmaya çalışmaktan vazgeçmiştir: bunun yerine, polislere yaraşan bir cömertlikle resmen göründüğü her yerde yoksullara mezar kazmakla yetinmektedir. İngiliz devleti, yönetimsel ve hayırseverce önlemlerin ötesine geçmekten uzak bir tutumla aslında, bunların çok gerisine düşmüştür. İngiliz devletinin yönetimi, şimdi, onun tarafından yakalanıp tutsak edilecek kadar çaresiz kalmış yoksullar ile uğraşmakla yetinmektedir.

Karl Marx, "Critical Notes on the Article 'The King of Prussia and Social Reform. By a Prussian'", *Vorwarts*, n° 63, 7 Ağustos 1844.
Marx-Engels, *Collected Works*, cilt 3, s. 192-195.

* İşevleri. -ç.

(3)
MALTHUS YASASI VE YOKSULLAR YASASI

FRİEDRİCH ENGELS
İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFIN DURUMU
1845

Yoksullar Yasasını bütünüyle yürürlükten kaldırmayı yeğlerlerdi. Ama bunu yapmaya ne yürekleri ne otoriteleri yeterliydi; bu nedenle, Yoksullar Yasasının olabildiği ölçüde, Malthus teorileriyle uyumlu bir biçimde düzenlenmesini önerdiler; oysa bu teori, laissez-faire *teorisinden çok daha barbarcaydı, çünkü onun yetmediği yerde aktif olarak müdahaleyi öngörüyordu.*

Burjuvazinin proletaryaya karşı en açık savaş ilanı Malthus'un Nüfus Yasası ve onunla uyarlı olarak hazırlanan Yeni Yoksullar Yasasıydı. Malthus'un teorisine daha önce birçok kez değindik; son vargısını birkaç sözcükle şöyle özetleyebiliriz: dünya nüfusu her zaman aşırı boyuttadır; bu nedenle yoksulluk, sefalet, güçlük ve ahlaksızlık egemendir; insanlığın yazgısı, önsüz-sonsuz yazgısı çok sayıda, bu nedenle de kimi zengin, eğitimli, ahlaklı, kimi azçok yoksul, sıkıntıda, cahil ve ahlaksız farklı sınıflar halinde varolmaktır. Bundan pratikte çıkan sonuç –ki Malthus da zaten bu sonucu çıkarmıştır– yapılan yardımlar ve alınan yoksullara yardım vergisinin tam anlamıyla saçma olduğudur; çünkü bunlar yalnızca yarattığı rekabetle çalışanın ücretini aşağı çeken artı nüfusun korunmasına ve artmasını teşvik etmeye yarar; Yoksullara Yardım Kurumunun yoksulu çalıştırması da aynı biçimde mantıksızdır; çünkü eme-

ğin ancak belli bir miktardaki ürünü tüketildiği için, işe böylece alınan her işsiz, o ana kadar işi olan bir işçiyi zorunlu avareliğe iter; bundan da Yoksullar Yasasınca yaratılması öngörülen sanayi yararına, özel girişimler zarar görür; başka deyişle sorun artı nüfusun nasıl desteklenebileceği değil, ama olabildiği ölçüde nasıl engelleneceğidir. Malthus açık bir dille, yaşama hakkının, daha önce dünyadaki her insan için varolduğu vurgulanan yaşama hakkının saçma olduğunu ilan etmektedir. Malthus bir ozanın dizelerini alıntılayarak, yoksulun, doğanın verdiği ziyafete geldiğini, ama başını sokacak yer bulamadığını söyler ve ekler: "doğa ona karşısından yıkılmasını emreder", Çünkü o, doğmadan önce topluma, kendisinin iyi karşılanıp karşılanmayacağını sormamıştır. İşte, tüm gerçek İngiliz burjuvaların çok doğal olarak pek sevdiği teori budur; çünkü çok göz boyayıcı bir mazerettir, üstelik bugünkü koşullarda içinde epey de doğru vardır. O zaman, eğer sorun "artı nüfusu" yararlı hale getirmemek, onu kullanışlı nüfus haline getirmek değil de en az itiraz edilecek bir biçimde açlıktan ölmeye terketmek ve çok çocuk yapmasını önlemek ise, tamam bu yeterince basit ve açık, ama artı nüfusun da kendisinin gereksizliğini görmesi ve lütfedip açlıktan ölmeyi kabul etmesi koşuluyla. Ne var ki, insani burjuvazinin tüm ateşli çabalarına karşın, işçiler arasında böyle bir eğilim yaratmayı başarması şu anda olabilir gibi görünmüyor. İşçiler kafalarına koymuşlar ki, iş yapan elleriyle asıl gerekli nüfus onlardır, artı nüfus ise hiçbir şey yapmayan zengin kapitalistlerdir.

Ama tüm gücü zenginler elde tuttuğuna göre, proleterler fuzuli olduklarını kuzu kuzu kabul etmek zorundadırlar; yoksa yasanın kendilerini fuzuli ilan etmesine zorla boyun eğeceklerdir. Yeni Yoksullar Yasası da zaten bunu yapmıştır. Eski Yoksullar Yasası, 1601 tarihli bir fermana (Elizabeth'in 43'üncü fermanına) dayanıyordu ve yoksula yardımın, cemaatin görevi olduğu gibi safça bir düşünceden yola çıkıyordu. İşi olmayan kişi yardım alıyordu ve yoksul, cemaati, kendisini açlıktan koruma sözü vermiş bir topluluk olarak görüyordu. Yoksul, haftalık yardımı bir ihsan olarak değil, bir hak olarak istiyordu ve sonunda burjuvazi buna dayanamaz hale geldi. 1833'te, Reform Yasası sayesinde

burjuvazi iktidara geldiği ve yoksulluğun kırsal yörelerde tam gelişme aşamasına ulaştığı sıralarda, burjuvazi, Yoksullar Yasasını kendi görüşü doğrultusunda yeniden biçimlendirmeye girişti. Yoksullar Yasasının uygulanışını incelemek üzere kurulan bir komisyon, yasanın yolsuz uygulanışına ilişkin birçok olayı ortaya çıkardı. Ülkedeki tüm işçi sınıfının, yoksullaştırıldığı ve ücretler düşük olduğu zaman, beldesel emlak vergisi kaynaklarından aldığı yardıma dayandığı keşfedildi; işsizi destekleyen bu sistemin, düşük ücretlilere, büyük ailelerinin ana-babalarına, gayrımeşru çocuk babalarının ödemesi gereken nafakanın karşılanmasına harcandığı görüldü; genel olarak yoksulluğun, korumayı gerektiren bir durum olarak kabul edildiği görüldü; sistemin ulusu çökertmekte olduğu anlaşıldı:

"Sanayi için bir engel oluşturuyordu, ihtiyatsızca yapılan evlilikler için bir ödüldü; nüfusun kamçısıydı ve ücretler üzerinde nüfusun yaptığı etkiyi saklayan bir perdeydi; çalışkanı ve dürüstü enayi yerine koyan, tembeli, basiretsizi ve kötüyü koruyan ulusal bir sistemdi; 'aile bağlarını' tahrip ediyordu; sermaye birikimini önlüyordu, varolan sermayeyi çökertiyordu ve emlak vergisi yükümlüsünü yoksulluğa sürüklüyordu; gayrımeşru çocuklara gıda sağlamak için ödenen bir primdi." (Yoksullara Yardım Komisyonu raporunun ifadesi)*

Eski Yoksullar Yasasının işleyişine ilişkin bu tanımlama kesinlikle doğrudur; yardım tembelliği ve "artı nüfus"un çoğalmasını besler. Varolan toplumsal koşullarda, apaçık ortadadır ki, yoksul, bencilliğe zorlanmaktadır ve çalışmakla çalışmamak, yaşamı açısından bir fark yapmıyorsa, seçme olanağı olduğu zaman çalışmamayı yeğler. Ama bundan ne çıkar? Varolan toplumsal koşullarımızın bir işe yaramadığı çıkar; maltusçu komisyon üyelerinin vargısı gibi, yoksulluğun bir suç olduğu ve başkalarına ibret olacak pis cezalarla cezalandırılması gerektiği sonucu çıkmaz.**

* Yoksullara Yardım Komisyonunun yayınladığı Bilgi Notundan alıntı, Londra, 1833. *–Engels'in notu.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu son yan tümce şöyle: "Maltusçu komisyon üyelerinin vargısı gibi, engelleme teorisi gereği yoksulluğun bir suç sayılması gerektiği sonucu çıkmaz." *–Ed.*

Ama bu bilge maltusçular kendi teorilerinin hatasız olduğuna öylesine yürekten inanmışlardır ki, yoksulu, kendi ekonomik inançlarının *Procrustes* yatağına* yatırıp en isyan ettirici hoyratlıkla tedavi etmeye kalkışmakta bir an için ikirciklenmediler. Malthus'a ve serbest rekabet yanlılarının, en iyisi herkesin kendi çıkarını düşünmesine izin vermektir** yaklaşımına o kadar inanmışlardı ki, olabilse, Yoksullar Yasasını bütünüyle yürürlükten kaldırmayı yeğlerlerdi. Ama bunu yapmaya ne yürekleri ne otoriteleri yeterliydi; bu nedenle, Yoksullar Yasasının olabildiği ölçüde, Malthus teorisiyle uyumlu bir biçimde düzenlenmesini önerdiler; oysa bu teori, *laissez-faire* teorisinden çok daha barbarcaydı, çünkü onun yetmediği yerde aktif olarak müdahaleyi öngörüyordu. Malthus'un, yoksulluğu, daha doğrusu istihdam eksikliğini, "gereksizlik" başlığı altında nasıl bir suç biçiminde karakterize ettiğini ve açlıkla cezalandırılmasını salık verdiğini görmüştük. Komisyon üyeleriyse bu kadar barbar değillerdi; açıkça açlıktan ölüm, bir Yoksullara Yardım Komisyonu üyesi için bile korkunç bir şeydi. "Pekala" dediler, "biz, siz yoksullara varolma hakkını bahşediyoruz, ama yalnızca varolma; çoğalma hakkınız yok, insana yaraşır bir yaşama hakkınız da yok. Siz haşaratsınız; sizi, başka haşaratı yok ettiğimiz gibi yok edemiyorsak da en azından haşarat olduğunuzu bileceksiniz; dünyaya ya doğrudan, ya başkalarını tembelliğe ve işsizliğe yönelterek dolaylı biçimde başka "fazla"lık yaratmamanız için en azından denetim altında tutulacaksınız. Yaşayacaksınız, ama "fazlalık" olmaya heveslenebilecek olanlar için korkunç bir uyarı olarak yaşayacaksınız."

Böylece Yeni Yoksullar Yasasını yaptılar; 1834'te parlamento tarafından onaylandı, günümüzde de yürürlükte kalmaya devam ediyor. Para ve gıda yardımlarının tümü kaldırıldı; tek yardım, kurulan Yoksullar Çalışma Yurduna kabul edilmekti. Bu Yoksullar Çalışma Yurdunun ya da halkın deyişiyle Yoksullara Yardım Bastille'inin*** kuralları öyle ki, bu tür bir kamu yardımı

* Yunan efsanesinde, konuklarının boyunu yatağa denk getirebilmek için bacaklarını çekip uzatan ya da kıran dev. –ç.

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tutarlı bir *laissez-faire* politikası izlemesine izin vermektir". –*Ed.*

almadan yaşayabileceğinden en ufak umudu olanı dehşete düşürür. Yardım başvurusunda bulunacak kişilerin çok aşırı yoksul olan ve her yolu denediği halde başka türlü çare bulamayanlar olmasını güvenceye almak için, Yoksullar Çalışma Yurdu, ancak bir maltusçunun ince dehasının icat edebileceği kadar itici bir yer olarak düşünülmüştür.

Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*,
Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 346-350.
Die Lage der arbeitenden Klasse in England, 1845.

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "Yoksullar Çalışma Yurdu" ve "Yoksullara Yardım Bastille'i" Almanca karşılıklarından sonra ayraç içinde İngilizce veriliyor. *–Ed.*

(4)
İŞSİZ YEDEK İŞÇİLER ORDUSU

FRİEDRİCH ENGELS
İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFININ DURUMU
1845

Bugünün işçisi, özgürmüş gibi görünür; çünkü, o bir kez ilk ve son olarak satılmaz, gündelik, haftalık, yıllık olarak parça parça satılır; özgürmüş gibi görünür, çünkü onu, sahibi bir başkasına satmaz; bunun yerine belli bir kişinin kölesi olmadığı, tüm mülksahibi sınıfın kölesi olduğu için, kendisi, kendini satmaya zorlanır.

İşçi hukuken ve gerçekte, mülksahibi sınıfın* kölesidir; o dereceye kadar köledir ki, bir eşya gibi satılır, bir meta gibi değeri artar ya da azalır. İşçilere olan talep artarsa, işçilerin fiyatı da artar; talep düşerse, fiyatları da düşer. Talep çok büyük ölçüde düşerse, bir miktar işçi satılamaz duruma gelir; eğer ihtiyatta bırakılırlarsa, aylaklaşırlar; aylak olarak yaşayamayacakları için açlıktan ölürler. Çünkü, iktisatçıların diliyle konuşursak, onları var tutmak için girişilen harcamalar yeniden üretilemez; havaya savrulmuş bir para gibi olur; böyle bir şey için de kimse ortaya sermaye koymaz; ve bu noktaya kadar, Malthus, nüfus teorisinde tamamen haklıdır. Eski, herkesin diline düşmüş kölelikten tek farkı şudur: bugünün işçisi, özgürmüş gibi görünür; çünkü, o bir kez ilk ve son olarak satılmaz, gündelik, haftalık, yıllık olarak

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "sınıfın" sözcüğünden sonra, "burjuvazinin". –*Ed.*

parça parça satılır; özgürmüş gibi görünür, çünkü onu, sahibi bir başkasına satmaz; bunun yerine belli bir kişinin kölesi olmadığı, tüm mülksahibi sınıfın kölesi olduğu için, kendisi, kendini satmaya zorlanır. Onun açısından, işin özünde bir şey değişmez; eğer bu özgürlük benzeri görünüm, bir yandan ona ister-istemez bir miktar gerçek özgürlük veriyorsa, öte yandan, hiç kimsenin onu besleme güvencesi vermemesi gibi bir eksikliği de beraberinde getirir; burjuvazi onun çalıştırılmasında, onun varlığında bir çıkar görmez olursa, efendisinin, burjuvazinin herhangi bir an onu reddetmesi ve açlıktan ölmeye terketmesi tehlikesi içindedir. Öte yandan burjuvazi, eski kölelik düzenine bakışla bu şimdiki düzenlemede çok daha iyi durumdadır; yatırdığı sermayeden fedakarlık etmeksizin gerekli gördüğü anda çalıştırdığı kişileri işten çıkarabilir ve Adam Smith'in* inandırıcı biçimde ortaya koyduğu gibi, işini, köle emeğinden çok daha ucuza yaptırabilir.

Bunun sonucu olarak, Adam Smith'in çok doğru bir biçimde ortaya koyduğu gibi:

"İnsana yönelik talep, başka *herhangi bir meta* için olduğu gibi, zorunlu olarak, insan üretimini düzenler; çok yavaş olduğu zaman hızlandırır, çok hızla ilerlerse durdurur."

Herhangi bir meta için olduğu gibi! Eğer elde az işçi varsa, fiyatlar, yani ücretler artar; işçiler daha çok gönenir, evlilikler artar; ve yeter sayıda emekçi sağlanıncaya kadar daha çok çocuk doğar ve daha fazlası yaşar-büyür. Eğer elde çok fazlası varsa fiyatlar düşer, işsizlik, yoksulluk ve açlık ve onun sonucu olarak da hastalık

* Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, I., McCulloch'un tek ciltlik yayını, Bölüm 8, s. 36: "Kölenin aşınması efendisinin hesabına, özgür hizmetkarın aşınması kendi hasabınadır, deniyor. Ne var ki, ikincinin aşınması gerçekte, birincisi kadar efendisinin hesabınadır. Gezginci ustalara ve her türden hizmetkarlara ödenen ücretler, bu ustalarla hizmetkarların, kendi aralarında birbirleriyle toplumun gereksinebileceği artan, azalan ya da durağan talebe göre yarışmalarını sağlayacak ölçüde olmalıdır. Gerçi özgür hizmetkarın aşınması da aynı biçimde efendisinin hesabına olabilir ama, bu aşınma ona, kölenin aşınmasından daha azına malolur. Aşınan kölenin yerine yenisinin konması, ya da deyim yerindeyse onarılması fonu, genelde kayıtsız efendi ya da özensiz bir kahya tarafından idare edilir." –*Engels'in notu.* [1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar alıntıyı, dört ciltlik 1828 baskısından, cilt I, s. 134 veriyor. –*Ed.*]

artar ve "artı nüfus" ortadan kaldırılır. Smith'in yukardaki önermesini daha ileri götüren Malthus da kendi bakış açısından, her zaman bir "artı nüfus" olduğunu söylerken, dünyada her zaman çok fazla insan olduğunu öne sürerken haklıdır; yalnızca, eldeki geçim araçlarından beslenebilecek olandan daha fazla insan olduğunu söylerken yanlıştır.* Artı nüfusu, aslında işçilerin kendi aralarındaki rekabet yaratır; bu rekabet her bir işçiyi, her gün, gücünün elverdiği kadar fazla çalışmaya zorlar. Bir imalatçı günde dokuzar saatten on işçi çalıştırabilirse, her birinin on saat çalışması durumunda dokuz işçi de çalıştırabilir ve onuncu aç kalır. Ve bir imalatçı, işçi talebinin çok yüksek olmadığı bir zamanda işten çıkaracağı tehdidiyle dokuz işçiyi aynı ücretlerle günde bir saat daha fazla** çalışmaya zorlayabilirse, onuncuyu işten çıkarır ve şu kadar ücreti tasarruf eder. Bu küçük ölçekte bir süreçtir, ulus ölçeğinde geniş çapta işler. İşçilerin kendi aralarındaki rekabetle doruk noktasına çıkan işçi üretkenliği, işbölümü, makine kullanımı ve doğa güçlerinin sanayiye uygulanması birçok işçiyi ekmeğinden yoksun bırakır. Açlık çeken bu işçiler, böylece pazardan uzaklaştırılırlar; hiçbir şey satın alamazlar; daha önce onlar tarafından gereksinilen miktardaki tüketim maddelerine yönelik talep artık ortadan kalkmıştır, üretilmesine de gerek yoktur; daha önce onları üretmek üzere istihdam edilen işçiler de bu nedenle işten çıkarılırlar ve onlar da pazardan uzaklaştırılırlar ve bu böylece sürer gider, ya da daha doğrusu başka koşullar işe karışmasaydı bu aynı eski döngü sürer giderdi. Daha önce belirtilen üretimi artırıcı sınai güçlerin uygulanması, zaman içinde üretilen maddelerin fiyatında bir düşüşe ve dolayısıyla tüketimde artışa yolaçar ve işten çıkarılmış işçilerin büyük bir kesimi uzun süren güçlüklerden, acılardan sonra en sonunda yeniden*** iş bulur.

* Bu tümce, 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılardaki gibi verilmiştir. Amerika ve İngiltere baskılarında tümce şöyle kısaltılmıştır: "Smith'in yukardaki önermesini daha ileri götüren Malthus da kendi bakış açısından, eldeki yaşam araçlarına göre beslenebilecek olandan fazla insan olduğunu söylerken haklıdır." *–Ed.*

** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "yani, bizim örneğimizde on saat". *–Ed.*

*** 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda bu noktada "emeğin yeni branşlarında" ifadesi var. *–Ed.*

Eğer buna ek olarak, dış pazarların fethi, son altmış yıl boyunca İngiltere'de olduğu gibi, mamul mallara olan talebi sürekli ve hızlı biçimde artırırsa, işçiye olan talep de artar ve göreli olarak nüfus da artar. Böylece Britanya İmparatorluğunun nüfusu eksilmek yerine olağanüstü bir hızla arttı ve artmayı da sürdürüyor. Ama sanayinin genişlemesine karşın, genelde, işçiye olan talebin artmasına karşın, tüm resmî siyasal partilerin (Toryler, Whigler ve radikaller) itiraf ettikleri gibi, gene de sürekli bir fazla, fuzuli bir nüfus var; işçiler arasındaki rekabet, işçi bulma rekabetinden sürekli olarak daha büyük.

Bu uyuşmazlık nereden geliyor? Sınai rekabetin ve onun ortaya çıkardığı ticaret bunalımlarının doğasından geliyor. Doğrudan gereksinimi karşılamak için değil, ama kâr için girişilen, geçim araçlarının halihazırdaki düzensiz üretim ve bölüşümünde, herkesin kendini zenginleştirmek için çalıştığı şimdiki sistemde, her an bozukluklar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin İngiltere, birçok ülkeye çok değişik mallar gönderiyor. Şimdi, gerçi imalatçı, her bir maddeden her bir ülkede bir yılda ne kadar tüketildiğini biliyor olabilir, ama belli bir anda, elde ne kadar mevcut mal olduğunu bilemez; hele hele rakiplerinin oraya ne kadar ihracat yaptıklarını daha az bilebilir. Ancak fiyatlardaki sürekli dalgalanmalara bakarak, eldeki mal miktarı ve o anın gereksinimi konusunda çok belirsiz sonuçlar çıkarabilir. Mallarını ihraç ederken talihe güvenmek zorundadır. Her şey, bir tahmine dayalı olarak ve körce, raslantıların insafına bırakılarak yapılmaktadır. Lehteki en ufak haber üzerine her biri ne kadar mal ihraç edebilirse eder ve çok geçmeden o piyasa mala boğulur, satışlar durur, sermaye devinimsiz kalır, fiyatlar düşer ve İngiliz sanayisi, işçilerini daha fazla çalıştırmaz. İmalatın gelişiminin başlangıcında, bu kontroller tek tek üretim dalları ve tek tek piyasalarla sınırlıydı; ama rekabetin, bir üretim dalından atılan işçileri en kolay erişilebilen öteki dallara yönelten ve bir pazarda elden çıkarılamayan malları öteki pazarlara aktaran merkezileştirmeci eğilimi, ufak tek tek bunalımları yavaş yavaş birbirine yaklaştırdı ve hepsini periyodik olarak yinelenen tek bunalımda birleştirdi. Bu tür bunalım, genelde kısa bir devinim ve genel gönenç dönemi ardından her beş yılda bir yinelenmek-

tedir; tüm dış pazarlar gibi iç pazar da ancak yavaş yavaş emebileceği İngiliz mallarına boğulmuştur; sınai hareket hemen her dalda durgunluğa girer, yatırdıkları sermayeleri uzayıp giden bir devinimsizliğe dayanamayan küçük imalatçılar ve tüccarlar çöker, daha büyükler en kötü mevsimde işe ara verir, fabrikaları kapatır* ya da kısa süreli, örneğin yarım gün çalışma düzeni uygular; işsizlerin rekabeti, çalışma süresindeki kısalma ve kârlı satışların ortadan kalkmasının sonucu olarak ücretler düşer; işçiler arasında yoksulluk yaygınlaşır, bireylerin yapmış oldukları küçük tasarruflar hızla tüketilir; insansever yardım kuruluşları aşırı yük altında kalır, yoksullara yardım vergisi ikiye üçe katlanır ama gene de yetmez; açlık çekenlerin sayısı artar ve "artı" nüfusun tümü büyük sayılarda gözler önüne serilir. Bu bir süre böyle sürer; "artı" nüfus olabildiği kadar ayakta kalır ya da dökülür; insansever kurumlar ve Yoksullar Yasası, birçoğuna, acılı varlıklarını sürdürmelerinde yardım eder. Başkaları, sanayiden çok uzak olan, kimsenin pek istemediği için üzerinde rekabet olmayan türden işlerden kazandıkları parayla kıt kanaat geçinirler. İnsanların o kadar az şeyle bir süre ruhlarını bedenlerinde tutabilmeleri ne kadar da hayret vericidir. Yavaş yavaş işler düzelmeye başlar; mal yığınları tüketilir; tüccar ve imalatçılar arasındaki genel moral bozukluğu, pazarların yeniden ve çabucak malla doldurulmasını engeller ve yükselen fiyatlarla her yandan gelen lehte haberler, sonunda canlılığı yeniden sağlar. Pazarların çoğu uzaktır; talep artar ve ilk ihracatlar oralara ulaşırken fiyatlar sürekli artmaktadır; insanlar bu ilk mallar için çekişirler; ilk satışlar ticareti biraz daha canlandırır; beklenen satışlar, daha yüksek fiyatları vaadetmektedir; fiyat artışı bekleyen tüccar spekülatif alımlara başlar ve en çok gereksinildikleri bir zamanda tüketim için üretilmiş mallar tüketimden çekilir. Spekülasyon, başkalarını da alıma yönlendirerek ve hemen yeni ithalata yolaçarak, fiyatları daha da yukarı iter. Bütün bunlar İngiltere'ye rapor edilir, imalatçılar yeni bir arzuyla üretmeye başlarlar; yeni fabrikalar kurulur; lehteki bu durumdan olabildiği kadar yararlanmak için her çareye başvurulur. Burada da spekülasyon

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda, burda "makineleri durdurur" ifadesi kullanılıyor. –*Ed.*

kendini gösterir; dış pazarlarda yaptığı aynı etkiyi, fiyatları yükselterek, malları tüketimden çekerek, imalatı her iki yönde en yüksek noktasına doğru mahmuzlayarak, burada da yapar. Sonra, fiktif sermayeyle çalışan, ödünçle yaşayan, eğer elindeki malı hızla satamazsa çökecek olan cüretli spekülatörler ortaya çıkar; bu yaygın ve düzensiz kâr yarışına kendilerini fırlatır atarlar; fiyatları ve üretimi çılgınlığa sürükleyen bu gemlenmemiş ihtiraslar, düzensizliği ve telaşı katlar. Bu, en deneyimli ve soğukkanlı olanları bile içine çeken çılgın bir savaşımdır; sanki tüm insanlık o an donatılacakmış, sanki ayda iki milyar yeni tüketici keşfedilmiş gibi yünler eğirilir, kumaşlar dokunur, demirler dövülür. Ama bir an gelir ki para edinmesi gereken dış ülkelerdeki zayıf spekülatörler, pazar fiyatının altında satışa başlarlar, çünkü gereksinimleri acildir; bir satışı öteki izler, fiyatlar dalgalanır, spekülatörler, ellerindeki malı dehşet içinde pazara sürerler; pazar karışır, kredi sallanır, bir kuruluş ardından bir başkası ödemeleri durdurur; iflası iflas izler ve keşfedilir ki, tüketilebilecek olandan üç kat fazla mal ya eldedir, ya yoldadır. Haber, üretimin tam hızıyla sürdüğü İngiltere'ye ulaşır; bu arada tüm çalışanları panik sararken, ülke dışındaki başarısızlık, İngiltere içinde başka başarısızlıklara yolaçar; panik bazı firmaları çökertir; depolardaki mallar o endişeli günlerde burada da piyasaya sürülür ve alarm biraz daha abartılı hale gelir. Bu, daha sonra kendisinden önceki bunalımla aynı yolu izleyen ve yerini yeniden bir gönenç dönemine bırakan bunalımın başlangıcıdır. Bu dursuz duraksız böyle gider – gönenç, bunalım, gönenç, bunalım ve İngiliz sanayisinin içinde devindiği bu sürekli döngü, daha önce belirtildiği gibi, genel olarak beş-altı yılda bir kez tamamlanır.

Açıkça görülüyor ki, kısa süreli yüksek gönenç dönemleri dışında, İngiliz sanayisi her zaman en canlı aylarda pazarın gereksindiği mal yığınlarını üretebilmek için işsiz bir yedek işçiler ordusuna sahiptir. Bu yedek ordu, pazarın durumuna göre çalıştırılan bölümünün büyüklüğüne ya da küçüklüğüne göre, geniş ya da küçük bir ordudur. Ve eğer pazarın en canlı zamanında tarım yöreleri* ve genel gönençten en az etkilenmiş sanayi kol-

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılarda "tarım yöreleri"nden sonra "İrlanda". –*Ed.*

ları sanayiye geçici olarak bir miktar işçi sağlarlarsa da bunlar, yalnızca bir azınlıktan ibarettir ve aslında yedek orduya aittirler; tek farkla ki, onların bu orduyla bağlantısının ortaya çıkması için o andaki gönenç gerekmekteydi. Bu işçiler daha canlı çalışma alanlarına girdikleri zaman, eski patronları, yitiği daha az hissetmek için, kadın ve genç işçileri daha uzun saatler boyu çalıştırırlar ve bunalımın başında işten çıkarılıp geri dönen bu gezginciler –en azından bu gibi durumların çoğunda– yerlerinin doldurulduğunu ve fuzuli hale geldiklerini görürler. Bunalım sırasında çok yüksek bir sayıya ulaşan ve en yüksek gönençle bunalım arasında ortalama sayılan dönemde de geniş bir sayıda olan bu yedek ordu, İngiltere'nin "artı nüfusu"dur; dilenerek, çalarak, sokakları süpürerek, tezek toplayarak, el arabasını iterek, eşekleri sürerek, ayak satıcılığı yaparak ya da ara sıra ufaktefek işler bularak ruhunu bedeninde tutar. Her büyük kentte bu türden çok sayıda insan bulunur.*

Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*,
Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 128-133.
Die Lage der arbeitenden Klasse in England, 1845.

* 1845 ve 1892 tarihli Almanca baskılar, bu tümceden sonra, İngilizlerin dediği gibi, "arasıra küçük işler yaparak, ruhu bedende tutarlar" ifadesine yer veriyor. –*Ed.*

(5)
BUDALACA, BAYAĞI, İKİYÜZLÜ ÖĞRETİ

KARL MARX
ÜCRET
1847

Yoksullar yasası, bu teorinin bir uygulaması olarak sayılabilir. Asalağın yokedilmesi, arsenik, işevleri, genel olarak halkın yoksulluğu. Uygarlığın göbeğinde yeniden kürek cezaları. Barbarlık yeniden ortaya çıkıyor, ama bu kez uygarlığın bağrında ve onun bütünleyici bir parçası olarak; bu yüzden cüzamlı bir barbarlık, uygarlığın cüzamı olarak barbarlık.

Şimdi, çareler arasında üçüncü bir öneriyi ele almamız gerekiyor; bu üçüncü öneri –*maltusçu teori*– pratikte çok büyük sonuçlar doğurmuştur ve bugün de doğurmaktadır.

Bu teori, bütünüyle, burada, incelemek zorunda olduğumuz ölçüde şu sonuçlara varmaktadır.

a) Ücretin düzeyi, kendilerini arzeden kollarla, talep edilen kollar arasındaki orana bağlıdır.

Ücret, iki tarzda yükselebilir:

Ya, emeği harekete getiren sermaye, işçilere talep –daha hızlı bir ilerleyiş içinde–, işçi arzından daha çok arttığı kadar hızla arttığı zaman.

Ya da, ikincisi, üretken sermaye o kadar hızlı artmasa da, nüfus, işçiler arasındaki rekabeti önemsiz derecede tutacak bir yavaşlıkla arttığı zaman.

İlişkinin bir yanı üzerinde, üretken sermayenin artışı üzerin-

de, siz, işçiler, hiçbir etkide bulunamazsınız.

Buna karşılık, ilişkinin öteki yönü üzerinde pekala etkili olabilirsiniz.

İşçi arzını, yani işçiler arasındaki rekabeti, olanaklı olduğu kadar az çocuk yaparak, azaltabilirsiniz.

Bu öğretinin bütün budalalığını, bayağılığını ve ikiyüzlülüğünü gözler önüne sermek için şu söyleyeceklerimiz yetecektir.

b) (I'e şu eklenmelidir: Üretken güçlerdeki artışın ücret üzerindeki etkisi nedir?)

Emek talebi arttığı zaman, ücret artar. Emek talebi, emeği harekete getiren sermaye, yani üretken sermaye büyüdüğü zaman artar.

Ama bu konuda, belli başlı iki noktayı dikkate almak gerekir:

Birincisi: Ücret yükselmesinin en başta gelen bir koşulu, üretken sermayenin büyümesi ve olanaklı en hızlı büyümesidir. Buna göre, işçinin katlanılabilir bir durumda olmasının başlıca koşulu, demek ki, işçinin durumunu burjuvaziye oranla gittikçe daha çok aşağıya itmek, hasmının –yani sermayenin– gücünü olanaklı olduğu kadar çok artırmaktır. Bu, şu demektir: işçi, ancak, kendisine düşman olan, kendisinin karşıtı olan gücü meydana getirmek ve güçlendirmek koşulu altında, katlanılır bir durumda olabilir. Bu durumda, işçinin kendisine düşman bu gücü yaratması dolayısıyla, bu güçten, işçiyi yeniden üretken sermayenin bir parçası yapan, ve onu sermayeyi çoğaltan ve ona hızlı bir büyüme hareketi veren bir kaldıraç haline getiren iş olanakları doğar.

Bu arada, geçerken şunu da belirtelim ki, sermaye ile emek arasındaki bu ilişki anlaşıldı mı, Fourier ve daha başkalarının uzlaştırma çabaları bütün gülünçlükleriyle ortaya çıkarlar.

İkincisi: Bir kez bu saçma ilişkiyi açıklayınca, daha da önemli bir ikinci öğe gelir buna eklenir.

O da şudur: üretken sermayenin büyümesi ne demektir ve hangi koşullarda meydana gelir?

Sermayenin büyümesi, sermayenin birikimi ve yoğunlaşması ile eşanlamlıdır. Sermaye, biriktiği ve yoğunlaştığı ölçüde:

daha geniş ölçekte bir işe ve, bunun sonucu olarak, emeği,

daha da yalınlaştıran yeni bir işbölümüne götürür;

sonra, daha büyük bir düzeyde makineleşmenin işe karışmasına ve yeni makinelerin kullanılmasına götürür.

Bu demektir ki, üretken sermaye büyüdükçe, işçiler arasındaki rekabet de büyür, çünkü işbölümü yalınlaşmıştır ve her iş kolu herkese açık hale gelmiştir.

İşçiler arasındaki rekabet, ayrıca, aynı ölçüde makinelerle de rekabete girdikleri ve makineler tarafından ekmeklerinden yoksun bırakıldıkları için de büyür. Üretken sermayenin yoğunlaşması ve birikimi, üretim hacmini durmadan artırarak ve, bundan başka arzedilen sermayeler arasındaki rekabet yüzünden, kâr payını gittikçe daha çok düşürerek şu sonuçları doğururlar:

Küçük sınai işletmeler iflasa sürüklenirler ve büyük işletmelerin rekabetine karşıkoyamazlar. Burjuva sınıfın geniş katmanları, işçi sınıfına katılmaya sürüklenirler. İşçiler arasındaki rekabet, üretken sermayenin artışına kaçınılmaz olarak bağlı olan küçük sanayicilerin iflası ile büyür.

Ve tam paranın faizi düştüğü anda, daha önce doğrudan sanayiye katılmayan küçük kapitalistler, sanayiciler olmak, yani büyük sanayiye yeni kurbanlar vermek zorunda kalırlar. Dolayısıyla, işçi sınıfı, bu yönden de genişler ve işçiler arasındaki rekabet artar.

Üretken güçlerin büyümesi daha büyük bir hacimle iş yarattığından, geçici üretim fazlalığı gittikçe daha büyük bir zorunluluk haline gelir, dünya pazarı gittikçe genişler, ve rekabet daha evrenselleşir. Dolayısıyla bunalımlar gittikçe daha şiddetli olur. Ve sonuç olarak, işçilere evlenmek ve üremek için ani bir teşvikte bulunulmuş olur, işçiler daha büyük yığınlar halinde toplulaşmış ve yoğunlaşmış olurlar, ve ücretleri gittikçe daha çok dalgalanır. Her yeni bunalım, demek ki, doğrudan, işçiler arasında çok daha büyük bir rekabete neden olur.

Genel olarak: üretken güçlerin artması, daha hızlı ulaşım araçlarıyla, hızlanmış dolaşımıyla, sermayenin hummalı gidişiyle, üretken güçlerin artışı aslında şuna dayanır ki, aynı zaman içinde daha fazla üretilebildiğine göre, demek ki, rekabet yasasına uygun olarak, daha çok üretmek gerekir. Bu demektir ki, üretim gittikçe daha güç koşullarda olur, ve bu koşullarda, reka-

betin sürdürülebilmesi için gittikçe daha büyük ölçüde çalışmak ve sermayeyi gittikçe sayıları daha az olan ellerde toplamak gerekir. Ve bu üretimin daha büyük bir hacimde de verimli olması için, işbölümünü ve makine kullanımını durmadan ve alabildiğine genişletmek gerekir.

Gittikçe daha güç koşullarda gerçekleşen bu üretim, sermayenin parçası olmakla, işçiye de uzanır. İşçinin de gittikçe daha güç koşullarda, yani hep daha az ücret karşılığında ve hep daha çok çalışarak ve gittikçe daha düşük üretim maliyeti ile üretmesi gerekir. Böylelikledir ki, asgarinin kendisi, en ufak bir yaşama zevki, yaşama sevinci karşılığında gittikçe daha büyük bir güç harcanmasına indirgenir.

Bu oransızlık, aritmetik olarak değil geometrik olarak artar.*

Üretken güçlerin büyümesi, demek ki, büyük sermayenin iyice güçlenmiş egemenliğine, işçi denen makinenin alıklaşmasının artmasına ve daha çok basitleşmesine, daha büyük bir işbölümü ile, makine kullanımı ile, biçimsel olarak makineli üretim için bir ödün olan primle, burjuva sınıfının yıkılmış kesimlerinin rekabeti vb. ile durumu büsbütün ağırlaşmış olan işçiler arasında doğrudan doğruya bir rekabete götürür.

Olanları daha da basit bir biçimde formüle edebiliriz:

Üretken sermaye üç öğeden oluşur.

1) işlenecek hammadde;

2) makineler ve makineleri işletmek için gerekli kömür vb. gibi malzeme; binalar vb.;

3) sermayenin, işçilerin geçimini sağlamaya ayrılan bölümü.

Peki ama, üretken sermayenin büyümesi sırasında, sermayeyi oluşturan bu üç öğenin birbirlerine karşıt tutumları nasıl olur?

Üretken sermayenin büyümesi, onun yoğunlaşmasına ve sermayenin yoğunlaşması, ancak, her gün daha büyük bir ölçüde işletildiği takdirde verimli olabileceği olgusuna bağlıdır.

Demek ki, sermayenin büyük bir bölümü doğrudan emek aletleri haline dönüşecek ve emek aletleri olarak işe koyulacak-

* Bu cümle Marx tarafından sayfa kenarına yazılmış. –*Ed.*

tır, ve üretken güçler çoğaldıkça, sermayenin doğrudan makinelere dönüşen bu bölümü de daha büyük olacaktır.

Makinelerin sayıca çoğalmasının ve gene işbölümünün artmasının sonucu, daha kısa bir zaman içinde sonsuz derecede çok üretilebilmesidir. Bu bakımdan, hammadde stoklarının da aynı oranlarda artması gerekir. Üretken sermayenin büyümesi sırasında hammaddeler biçimine dönüşmüş olan sermaye bölümü de zorunlu olarak artar.

Şimdi, geriye kalıyor, üretken sermayenin, işçilerin geçimine ayrılan, yani ücrete dönüşen üçüncü bölümü.

Peki, üretken sermayenin bu bölümünün artmasının öteki iki bölümüne karşı durumu nedir?

Daha büyük bir işbölümü, bir işçinin daha önce üç, dört, beş işçinin ürettiği kadar üretmesi sonucunu doğurur. Makine, çok daha büyük ölçekte olmak üzere, aynı oranlara götürür.

Her şeyden önce, demek ki, üretken sermayenin makinelere ve hammaddelere dönüşmüş olan bölümlerinin artmasının, sermayenin ücrete ayrılan bölümünde de benzer bir artma ile birlikte gitmediği apaçıktır. Yoksa, gerçekten de, makine kullanımı ve işbölümünün artması ile, aranan amaca ulaşılamazdı. Bundan zorunlu olarak çıkan sonuç şudur ki, ücrete ayrılan üretken sermaye bölümü, makinelere ve hammaddelere ayrılan bölümlerle aynı ölçüler içinde büyümez. Dahası var. Üretken sermaye, yani sermaye olarak sermayenin gücü arttıkça, hammaddelere ve makinelere yatırılmış olan sermaye ile ücret olarak çekilen sermaye arasındaki oransızlık da, aynı ölçüde artar. Öyleyse, bu demektir ki, ücrete ayrılmış üretken sermaye bölümü, sermayenin makine ve hammadde biçiminde işe koşulan bölümüne oranla gittikçe daha küçük olur.

Bir kez kapitalist, makinelere daha büyük bir sermaye yatırdı mı, hammaddelerin ve makineleri işletmek için gerekli olan şeylerin satın alınması için daha büyük bir sermaye kullanmak zorunda kalır. Ama daha önce 100 işçi kullanmışsa, şimdi belki yalnızca 50 işçiye gereksinim duyacaktır. Yoksa, sermayenin öteki bölümlerini iki katına çıkarması, yani oransızlığı daha da artırması gerekirdi. Demek ki, 50 işçiye yolverecektir, ya da 100 işçi, daha önce 50 işçinin çalıştığı fiyata çalışmak zorunda kala-

caktır. Demek ki, pazarda işçi fazlalığı bulunacaktır.

İşbölümü değiştirilirse, yalnızca hammadde için sermayenin artırılması gerekli olacaktır. *Bir tek* işçi, belki de üç işçinin yerini alacaktır.

Daha elverişli bir durumu varsayalım: kapitalist, yalnızca işçilerinin sayısını olduğu gibi tutabilecek bir biçimde değil de –elbette ki bunu yapabileceği anı beklemeyecektir–, ama işçilerini daha da artırabilecek bir biçimde, kuruluşunu genişletiyor. Bu durumda, kapitalistin işçileri aynı sayıda tutabilmek ya da hatta sayılarını artırmak için üretimi muazzam bir şekilde artırması gerekecektir. Ve işçilerin sayısı ile üretken güçler arasında son derece büyük bir oransızlık vardır. Fazla üretim bundan dolayı hızlanmış olur ve gelecek bunalım sırasında işi olmayan işçilerin sayısı her zamandan daha fazla olacaktır.

Demek ki, sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin niteliğinden zorunlu olarak şu genel yasa ortaya çıkar: üretken güçlerin gelişmesi sırasında, makinelere ve hammaddeye dönüşmüş üretken sermaye kısmı, yani sermaye olarak sermaye, ücrete ayrılmış bölüme göre oransız bir biçimde artar; yani başka bir deyişle söyleyecek olursak, üretken sermayenin toplam kitlesine bağıntılı olarak, işçilerin kendi aralarında paylaşacakları, gittikçe küçülen bir payları vardır ve onlar arasındaki rekabet, bu bakımdan gittikçe daha şiddetli olur. Bir başka deyişle, üretken sermaye arttıkça, bu artışla orantılı olarak işçilerin iş bulma ve geçim olanakları azalır ve başka deyişle, iş bulma olanaklarına oranla emekçi nüfus daha da hızlı bir biçimde artar. Ve gerçekte, bu oran, üretken sermayenin genel olarak büyümesi ölçüsünde artar.

Yukarıda gösterilen oransızlığı denkleştirmek, gidermek için, geometrik ilerleyiş gösteren bir artış olması gerekir. Ve sonradan, bunalım zamanında, yeniden ayarlama olması için, daha da büyük bir artma olması gerekir.

Yalnızca işçi ile sermaye arasındaki ilişkilerden çıkan ve bundan dolayı işçi için en elverişli durumu: yani üretken sermayenin hızlı artışını bile elverişsiz bir duruma dönüştüren bu yasayı, burjuvalar, nüfus, doğal bir yasaya göre, iş bulma ve geçim olanaklarından daha büyük bir hızla çoğalır diyerek, toplumsal

bir yasa olmaktan çıkarıp, bir doğa yasası haline sokmaya kalkıştılar.

Onlar, bu çelişkinin büyümesinin, üretken sermayenin büyümesinde içkin olduğunu anlamadılar.

Bu noktaya, ilerde yeniden döneceğiz.

Üretken gücün, özellikle işçilerin kendi toplumsal güçlerinin karşılığı, kendilerine ödenmemektedir, giderek bu güç, onlara karşı yöneltilmektedir.

c) Birinci saçmalık:

Gördük ki, üretken sermaye büyüdüğü zaman –iktisatçıların varsaydıkları en elverişli durumda– bunun sonucu olarak, iş talebi de orantılı olarak arttığında, modern sanayinin niteliği, sermayenin mahiyeti öyle ister ki, işçilerin iş bulma olanakları aynı ölçüde artmasın; ve gene gördük ki, üretken sermayeyi artıran aynı koşullar, emek arzı ile talebi arasındaki oransızlığı daha da hızlı olmak üzere artırırlar, kısaca, üretken güçlerin çoğalması, aynı zamanda, işçilerle onların iş bulma olanakları arasındaki oransızlığı da büyütür. Bu, ne geçim araçlarının çoğalmasına, ne de kendi başına nüfus olarak düşünülen nüfusun çoğalmasına bağlıdır. Bu, zorunlu olarak, büyük sanayinin ve emek ile sermaye arasındaki ilişkilerin niteliğinden ileri gelir.

Ama, üretken sermayenin büyümesi yalnızca yavaş bir ilerleme gösterdiğinde, ya da olduğu gibi kaldığında, ya da hatta gerilediğinde, işçilerin sayısı, her zaman emek talebine oranla çok daha fazladır.

İki durumda, en elverişli ve en elverişsiz, emeğin sermaye ile ilişkisinden, sermayenin kendi doğasından şu sonuç çıkmaktadır ki, emek arzı her zaman emek talebi için çok büyük olacaktır.

d) İşçi sınıfının çocuk yapmama gibi bir karar alma olanağından yoksun olduğu saçmalığı bir yana, işçi sınıfının durumu, tam tersine, cinsel arzuyu onun başlıca zevki haline getirir ve yalnızca, tek başına onu geliştirir.

Burjuvazi, işçinin varlığını bir asgariye indirgedikten sonra, onun üreme sayısını da bir asgariye indirgemek ister.

e) Ama burjuvazinin sözlerinde ve öğütlerinde fazla bir ciddiyet olmadığı şundan bellidir:

Birincisi: Modern sanayi, yetişkinlerin yerine çocukları çalış-

tırmakla, çocuk dünyaya getirenlere gerçek bir prim uygulamış oluyor.

İkincisi: Büyük sanayi, fazla üretim anları için, işi olmayan işçilerden kurulu bir yedek orduya sürekli olarak gereksinme duyar. Burjuvazinin, işçilere karşı başlıca amacı, genel olarak, emek-metasını olanaklı olduğu kadar ucuza ele geçirmek değil midir? Bu da, ancak, bu metanın arzı, talebine oranla olanaklı olduğu kadar fazla olursa, yani olabildiği kadar fazla nüfus varsa elde edilmez mi?

Demek ki, fazla nüfus burjuvazinin çıkarınadır, ve burjuvazi, işçilere, yerine getirilmesinin olanaksız olduğunu bildiği iyi bir öğüt verir.

f) Sermaye, ancak işçileri çalıştırarak çoğalabildiğine göre, sermayenin çoğalması, proletaryada bir artışı içerir ve görmüş olduğumuz gibi, sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin niteliğine uygun olarak, proletarya, göreli olarak, daha da hızlı bir biçimde çoğalmalıdır.

g) Bununla birlikte, yukarda anılan, bir doğa yasası olarak ifade edilen teori, yani nüfusun geçim araçlarından daha çabuk artması teorisi, burjuvanın vicdanını rahatlatması, onun katı yürekliliğini ahlaki bir görev haline getirmesi, toplumsal sonuçları doğal sonuçlar haline dönüştürmesi ve, son olarak da, proletaryanın açlıktan kırılmasını diğer doğa olayları karşısındaki aynı serinkanlılığıyla, küçük parmağını bile oynatmadan seyretme fırsatını burjuvaya sağlaması ölçüsünde, burjuvazi tarafından son derece olumlu karşılanmıştır; öte yandan, bu teori, burjuvanın, proletaryanın yoksulluğunu sanki onun kendi kabahati imiş gibi görüp cezalandırmasına olanak verir. Proletarya, aklını kullanarak, doğal içgüdüsünü frenlemekle ve ahlaki denetimiyle, doğal yasanın kötü gelişmesini önleyebilir.

h) Yoksullar yasası, bu teorinin bir uygulaması olarak sayılabilir. Asalağın yokedilmesi, arsenik, işevleri, genel olarak halkın yoksulluğu. Uygarlığın göbeğinde yeniden kürek cezaları. Barbarlık yeniden ortaya çıkıyor, ama bu kez uygarlığın bağrında ve onun bütünleyici bir parçası olarak; bu yüzden cüzamlı bir barbarlık, uygarlığın cüzamı olarak barbarlık. İşevleri, işçilerin Bastille'leri. Kadınla erkeğin birbirlerinden ayrılması.

4. Şimdi de, sıra, işçilerin durumunu ücretlerin başka bir yolla saptanması ile iyileştirmek isteyenlerden kısaca sözetmeye geliyor.

Proudhon.

5. Ensonu, insansever iktisatçıların ücret üzerinde yaptıkları gözlemler arasında bir görüşü daha anmak gerekir.

a) Başka iktisatçılar arasında, Rossi, özellikle şu hususu açıklamıştır:

Fabrikatör, işçinin üründeki payını, yalnızca, işçi bu payın satışını bekleyemediği için önceden öder. Eğer işçi, ürününün satılışına kadar dayanabilseydi, sonradan kendi payında bir ortak olarak hak iddia edebilirdi. Tıpkı fiilî kapitalist ile sanayi kapitalisti arasında olan durum gibi. Demek ki, işçinin payının düpedüz ücret biçiminde olması bir raslantıdır, bir spekülasyonun, üretim sürecinin yanında rol oynayan ve zorunlu olarak bu üretim sürecini oluşturan öğelerden biri olmayan özel bir uygulamanın sonucudur. Ücret, bizim toplumsal durumumuzun geçici bir biçimidir. Sermayeye, zorunlu olarak bağlı değildir. Üretim için vazgeçilmez bir olgu değildir. Toplumun başka türlü bir örgütlenmesinde ortadan kalkabilir.

b) Bütün bu kurnazlık şöyle bir sonuca varır: Eğer işçiler, doğrudan doğruya emeklerini satarak yaşamak zorunda kalmamak için yeterince birikmiş emeğe (yani yeterince sermayeye) sahip olsalardı, ücret biçimi ortadan kalkardı. Bütün işçilerin aynı zamanda kapitalist, yani sermaye sahibi olması demek, sermayeyi, karşıtı olmadan, onsuz kendisinin de varolamayacağı ücretli emek olmadan varsaymak ve onu öyle kabul etmek anlamına gelir.

c) Bununla birlikte, bu bir itiraftır ve biz, bunu unutmamalıyız. Ücret, burjuva üretimin geçici bir biçimi değildir, ama bütün burjuva üretimi, üretimin geçici, tarihsel bir biçimidir. Bütün ilişkileri, ücret, toprak rantı, vb. kadar sermaye de, hepsi geçicidir ve gelişimin belirli bir noktasında ortadan kaldırılabilirler.

Nüfus teorisinin öğelerinden biri de, işçiler arasındaki rekabeti azaltmayı istemekti. Derneklerin amacı, bu rekabeti kaldırmak ve onun yerine işçiler arasında *birliği* koymaktır.

İktisatçıların derneklere karşı dikkati çektikleri noktalar doğrudur:

1. Derneklerin işçilere yükledikleri giderler, derneklerin elde etmek istedikleri kazanç artışından, çoğu kez daha büyüktür. Uzun vadede, onlar da, rekabet yasalarına karşı direnemezler. Bu birleşmeler, yeni makineleri, yeni bir işbölümünü, bir üretim yerinden başka bir üretim yerine geçişi beraberinde getirir. Bütün bunların sonucu olarak, ücret azalır.

2. Bu birleşmeler, bir ülkede, emeğin fiyatını, kârın başka ülkelerdeki ortalama kâra oranla önemli bir ölçüde düşeceği bir biçimde, ya da sermayenin büyüme hareketinin durdurulabileceği bir biçimde tutmayı başarabilirlerse, bunun sonucu, sanayide durgunluk ve gerileme olacaktır ve patronları gibi işçiler de yıkıma uğrayacaklardır, çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, işçinin durumu böyledir. Üretken sermaye büyüdüğü zaman, işçinin durumu büyük sıçramalarla kötüleşir ve sermaye küçüldüğü ya da olduğu gibi kaldığı zaman, hatta daha önceden, işçi yıkıma uğrar.

3. Burjuva iktisatçıların bütün bu itirazları, daha önce söylediğimiz gibi, haklıdır, ama yalnız kendi görüş açılarından. Bu derneklerde, yalnızca görünüşte sözkonusu olan, gerçekten sözkonusu olsaydı, yani yalnızca, özellikle ücretin belirlenmesi sözkonusu olsaydı, sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkiler sonsuz olsaydı, bu birleşmeler, eşyanın zorunluluğu karşısında, güçsüz kalır, başarısızlığa uğrarlardı. Ama bu dernekler, işçi sınıfının birleştirilmesine, bütün eski toplumun sınıf uzlaşmazlıkları ile altüst oluşunun hazırlanmasına hizmet ederler ve bu açıdan, işçiler, bu iç savaşın, ölü, yaralı ve paraca özveri olarak pahasının hesabını yapmaya kalkan kurnaz burjuva lafazanlarla, haklı olarak alay ederler. Düşmanını savaşta yenmek isteyen, savaşın giderlerini onunla tartışmayacaktır. Ve işte, iktisatçıların kendilerine bile, işçilerin ne kadar gönlüyüce olduklarını tanıtlayan şey, ilk örgüt kuranların en iyi ücret alan fabrika işçileri olmaları, ve işçilerin, kendilerini yoksun etmek pahasına, ücretlerinden artırabildiklerinin hepsini siyasal ve sınai dernekler yaratmak ve bu hareketlerin giderlerini karşılamak için kullanmalarıdır. Ve burjuva beyler, onların iktisatçıları, bu insansever hokkabazlar, ücret asgarisine, yani geçim asgarisine, birazcık çay ya da rom, birazcık şeker ve et eklemeye razı olmak iyiliğini gösterseler de,

işçileri bu asgari içine, burjuvaziye karşı savaşın giderlerini sığdırır ve devrimci eylemlerinde yaşamlarının en büyük hazzını bulur görmek, onlara utanç verici olduğu kadar anlaşılmaz görünür.

Marx, "Ücret", Aralık 1847'de yazıldı,
ilk kez 1924'te *Sotsialistiçeskoye Hozyaistvo*'da Rusça olarak yayınlandı.
Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye – Ücret Fiyat ve Kâr*,
Sol Yayınları, Ankara 2008, s. 70-80.
Marx-Engels, *Collected Works*, cilt 6, s. 415-437.

(6)
NÜFUSUN ÜRETİCİ GÜÇLER ÜZERİNDE BASKISI

KARL MARX
ZORUNLU GÖÇ
1853

Antikçağın devletlerinde kolonilerin dönemsel olarak kurulması biçimini alan zorunlu göç, toplumsal örgütlenme zincirinin değişmez bir halkasını oluşturuyordu. Nüfusun üretici güçler üzerindeki baskısı, Asya yaylaları barbarlarını eski dünyayı işgal etmeye sürüklemişti.

Yunan'da ve Roma'da, antikçağın devletlerinde kolonilerin dönemsel olarak kurulması biçimini alan zorunlu göç, toplumsal örgütlenme zincirinin değişmez bir halkasını oluşturuyordu. Bu devletlerin tüm sistemi, antikçağ uygarlığının varlığı tehlikeye atılmak istenmiyorsa, nüfusun aşılmaması gereken belirli bir sınırlaması üzerine kuruluydu. Bu niçin böyleydi? Çünkü doğal bilimlerin maddi üretime uygulanması bilinmiyordu. Uygar kalabilmek için pek kalabalık olmamak gerekti. Yoksa özgür vatandaşı köle durumuna getiren o ağır kol ilerine kurban gidilirdi. Üretici güç eksikliği, topluluğu belirli sayıda nüfusa bağımlılaştırıyordu, ve bu sayının sağladığı denge bozulmamalıydı. Bunun için biricik etkin araç, zorunlu göçtü.

Nüfusun üretici güçler üzerindeki aynı baskısı, geçmişte Asya yaylaları barbarlarını eski dünyayı işgal etmeye sürüklemişti. Olaylar farklı olmakla birlikte, neden aynıydı. Barbar

kalabilmek için az sayıda olmak gerekiyordu. Bunlar otlakların halklarıydı, avcıydılar, savaşçıydılar bugün Kuzey Amerika'nın kızılderili kabilelerinde hâlâ olduğu gibi her birey, üretim tarzı için geniş alanlara muhtaçtı. İnsanları sayısı arttıkça, biri ötekinin üretim alanına tecavüz ediyordu. Onun için artan nüfus, eski ve yeni Avrupa'da halkların oluşmasının temellerini atan o serüvenli göçlere girişmek zorunda kalıyordu. Bugünün büyük zorunlu göçü artık hiç de aynı niteliği taşımıyor. Bugün fazla nüfusun nedeni, üretici güçler eksikliği değildir, nüfusun eksilmesini zorunlu kılan ve açlık ya da göç yoluyla bu fazla nüfustan kurtulan üretici güçlerin büyümesidir. Üretici güçlerin üzerine yük olan nüfus değil, nüfus üzerine yük olan üretici güçtür.

K. Marx - F. Engels, *Kapitalizm Önceki Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, Ankara 2009, s. 145-146
"Forced Emigration", *New York Daily Tribune*, 22 Mart 1853.
Marx-Engels, *Collected Works*, cilt 11, s. 528-534.

(7)
NÜFUS VE FAZLA-NÜFUS

KARL MARX
GRUNDRISSE
1857-58

Malthus'un, aslında kendi buluşu olmayan ve ün sağlamasına neden olan teorisi, iki açıdan önemlidir: 1) sermayenin kaba bakış açısına kaba bir ifade verdiği için; 2) bütün toplum biçimleri için fazla-nüfus olgusunu ileri sürdüğü için. Kavramsallaştırması tamamen yanlış ve çocukçadır.

Serbest işçi kavramında onun bir **yoksul** olduğu zaten içerilir? gücül [*virtueller*] bir **yoksul**. Serbest işçi, ekonomik koşulları bakımından salt *canlı emek-gücüdür* ve böylece yaşam gereksinimlerine boyun eğdirilmiştir. Emek-gücü olarak bunu gerçekleştirmek için nesnel varlıktan yoksun, her alanda bir gereksinim durumu. Kapitalist onun artı-emeğini kullanmazsa, işçi gerekli-emeğini gerçekleştiremez; kendi geçim araçlarını üretemez. Bunları değişim yoluyla elde edemez, elde ederse de, yalnızca gelirden onun için ayrılan sadakayla elde eder. Yalnızca, sermayenin emek fonunu oluşturan kısmı karşılığında kendi emek-gücünü değişebildiği ölçüde işçi olarak yaşayabilir. Bu değişim, *onun için* rastlantısal olan ve onun *organik* varlığına ilgisiz olan koşullara bağlıdır. Dolayısıyla o, gücül bir **yoksuldur**. Ayrıca, sermaye üzerine kurulu üretimin koşulu, işçinin giderek daha çok artı-emek üretmesi olduğundan, giderek daha çok *gerekli-emek* serbest ka-

lır. Böylece işçinin yoksullaşması olasılıkları daha da artar. Artı-emeğin gelişmesi, fazla nüfusun gelişmesiyle örtüşür. Farklı toplumsal üretim tarzlarında, nüfusun ve fazla-nüfusun artmasının farklı yasaları vardır – fazla-nüfusun artması yoksullaşma ile özdeştir. Bu farklı yasalar, basitçe, üretim koşullarının, ya da canlı birey yönünden ele alınırsa, işçi yalnızca toplum içinde çalıştığı ve maledindiği için, toplumun bir üyesi olarak onun yeniden-üretim koşulları farklı ilişki tarzlarına indirgenebilir. Bu ilişkilerin, tek bir birey için, ya da nüfusun bir bölümü için ortadan kalkması, onları bu özgül temelin yeniden-üretim koşullarından dışlamaya başlar, böylece onları fazla-nüfus olarak, yalnızca bütün olanaklardan geçim araçlarını sağlama yeteneğinden de yoksun bırakır, ve dolayısıyla **yoksullar** olarak konumlar. Yalnızca sermaye üzerine kurulu üretim tarzında, yoksullaşma, emeğin kendisinin, emeğin üretken gücünün gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, toplumsal üretimin belli bir düzeyinde olanbilen fazla-nüfus başka bir düzeyde olmayabilir, ve bunların etkileri de farklı olabilir. Örneğin Antik çağın kolonilerinde, ülkenin dışına gönderilen bu insanlar, bir nüfusu temsil ediyorlardı, başka bir deyişle, maddi mülkiyet temeli üzerinde, yani verili üretim koşulları içinde geçimlerini aynı bölgede artık sağlayamıyorlardı. Modern üretim koşulları ile karşılaştırıldığında, bu fazla-nüfus sayısal olarak çok düşük görünebilir. Ayrıca bunlar **yoksul** olmaktan çok uzaktılar. Tersine Romalı plebler *panem et circenses** ile oyalanıyorlardı. Büyük göclere yol açan fazla-nüfus daha başka koşulları gerektirir. Bütün önceki üretim biçimlerinde, üretken güçlerin gelişmesi, maledinmenin temeli olarak değil, ama üretim koşulları (mülkiyet biçimleri) ile belirlenmiş bir ilişki, üretken gücler için *önceden konulmuş* engel olarak ortaya çıkar, ve bu ilişki basit yeniden-üretim durumunda olduğu için, nüfusun gelişmesinin –ki tüm üretken güçlerin gelişmesini özetler–, *dışsal bir engel* ile karşılaşması daha da zorunlu hale gelir ve böylece sınırlanması gereken bir şey olarak belirir. Topluluğun koşulları nüfusun ancak belirli bir kısmı ine bağdaşabilir. Öte yandan, eğer, üretim koşullarının özgül biçiminin esnekliği tarafından konulan nüfus sınırlamaları, *üretim koşullarının sonucu*

* Ekmek ve sirk oyunları.

olarak değişiyor, daralıyor ya da genişliyorsa –bundan dolayı fazla-nüfus avcılıkla geçinen toplumlarda Atinalılarda olduğundan, Atinalılarda da Germenlerde olduğundan farklıydı–, bu, aynı biçimde, nüfus artışının mutlak oranı, ve dolayısıyla fazla-nüfus ve nüfus oranı için de geçerlidir. Dolayısıyla, belirli bir üretim temeline dayanan fazla-nüfus, tam gereken nüfus kadar belirlenmiştir. Fazla-nüfus ve nüfus birlikte alındıında, belirli bir üretim temelinin doğurabileceği nüfusu oluştururlar. Nüfusun sınırı ne ölçüde aştığı, sınırın kendisi tarafından, ya da daha çok bu sınırı koyan aynı temel tarafından belirlenir. Tıpkı gerekli-emek ile artı-emeğin birlikte, verili bir temel üzerinde emeğin bütününü oluşturması gibi.

Malthus'un, aslında kendi buluşu olmayan, ortaya koyuşta gösterdiği papazca çaba yoluyla gerçekte yalnızca özel bir vurgu yaparak ün sağlamasına neden olan teorisi, iki açıdan önemlidir: 1) sermayenin kaba bakış açısına kaba bir ifade verdiği için; 2) bütün toplum biçimleri için fazla-nüfus **olgusunu** *ileri sürdüğü* için. Bunu kanıtlamamıştır, çünkü tarih kitaplarından ve gezi izlenimlerin yaptığı alacalı bulacalı derlemelerinden daha eleştirel olmayan başka bir şey yoktur. Kavramsallaştırması tamamen yanlış ve çocukçadır, 1) çünkü *fazla-nüfusu* ekonomik gelişmenin farklı tarihsel aşamalarında *aynı türden* bir görüngü olarak görür; özgül farklılıklarını anlamaz ve dolayısıyla bu çok karmaşık ve değişken ilişkileri ahmakça tek bir ilişkiye, bir yanda insanın doğal üremesinin, öte yanda bitkilerin (ya da **geçim nesnelerinin**) doğal üremesinin iki doğal dizi olarak bulunduğu, birincisinin geometrik, ikincisinin aritmetik olarak ilerlediği iki denkleme indirger. Böylece tarihsel bakımdan farklı ilişkileri, tümüyle havada kalan, ne doğa yasalarına, ne de tarihsel yasalara dayanan soyut sayısal bir ilişkiye dönüştürür. Örneğin buğday ile insanın üremesi arasında doğal bir fark olduğunu ileri sürer. Ama bu maymun [*Der Affe*], bunu yaparken, *insan türünün çoğalmasının*, tamamen doğal bir süreç olduğunu, geometrik bir ilerlemeye uyması için **dışsal engellemeler, sınırlamalar** gerektiğini de ilke olarak ortaya koyar. Bu *geometrik üreme* insan türünün doğal üreme sürecidir. Tarih, ona, nüfusun çok farklı ilişkilerle ilerlediğini, fazla-nüfusun da tarihsel olarak belirlenmiş bir ilişki olduğunu,

sayılarla, ya da geçim araçları üretiminin mutlak sınırı ile asla belirlenmediğini, *belirlenmiş üretim koşullarının* koyduğu sınırlarla belirlendiğini gösterir. Nicel olarak sınırlanmıştır: Atinalılar için fazla-nüfus anlamına gelen sayılar bize ne kadar küçük görünür! İkincisi, nitel olarak sınırlanmıştır. Kolonicilere dönüşen özgür Atinalıların fazla-nüfusu, **yoksul sığınaklar evinde oturanlara** dönüşen işçilerin fazla-nüfusundan önemli ölçüde farklıdır. Aslında insan doğasının tarihi olan, *doğal* yasalar olan, nüfus hareketinin bu belirli tarihsel yasalarından soyutlama yapan Malthus'tur; ama bu yasalar, yalnızca, insanlığın kendi tarih süreci tarafından belirlenen üretken güçlerin gelişmesi ile, belirli bir tarihsel gelişmenin temeli üzerindeki insanlığın doğal yasalarıdır. Tarihsel olarak belirlenmiş insandan soyutlanmış olan Malthus'un insanı, yalnızca onun beyninde vardır; Malthus'un bu doğal insanına uygun düşen geometrik üreme yöntemi de. Böylece gerçek tarih ona, onun doğal insanının üremesi, tarihsel süreçten, gerçek üremeden soyutlama değilmiş de, tersine, gerçek üreme Malthus'un teorisinin bir uygulanmasıymış gibi görünür. Dolayısıyla tarihin her aşamasında nüfusun olduğu kadar fazla-nüfusun da içkin koşulları, ona, nüfusun Malthus'un modeline göre gelişmesini *önlemiş* olan bir dizi *dışsal* **engel** olarak görünür. İçinde insanların tarihsel olarak ürettiği ve ürediği koşullar, Malthus'un, matusçu bir yaratık olan, doğal insanının üremesinin *engelleri* olarak ortaya çıkar. Öte yandan geçim araçlarının üretimi –insan eylemi tarafından sınırlanmış ve belirlenmiş olarak–, bu eylemin kendisine koyduğu **engel** olarak ortaya çıkar. Tohumluk bitkiler bütn dünyayı kaplamıştır. Bunların yeniden-üretimi, yalnızca onlar için yer kalmadığında bitmiştir. Bu üretim hiçbir aritmetik orana uymamıştır. Malthus'un, isteğe bağlı doğal ürünlerinin yeniden-üretiminin içsel nedenlerle, *dışsal* **engellerini**, üremenin *içkin sınırlarına* ya da *doğal yasalarına* dönüştürür.

2) Malthus, belirli bir insan miktarını, belirli bir geçim aracı miktarıyla aptalca ilintilendiriyor.* Ricardo, yerinde bir davranışla ona hemen karşı çıkarak, eğer *işi* yoksa varolan tahıl miktarının onun için önem taşımadığını; böylece onu artı-nüfus* kategorisine koyup koymayacak olan şeyin **geçim araçları** değil,

* T. R. Malthus, *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent*, Londra, 1815.

çalışma araçları olduğunu söyler.** Ama bu genel olarak ele alınmalıdır ve bireyin, yeniden-üretim araçlarına ulaştığı ve onları yarattığı *toplumsal dolayım* ile ilgilidir; dolayısıyla, *üretim koşulları* ve üretim koşulları ile olan ilişkisiyle ilintilidir. Atinalı kölelerin çoğalmasının önünde üretilebilir **geçim nesnelerinin** miktarından başka engel yoktu. Antikçağda bir *köle fazlalığı* olduğunun söylediği hiç duyulmamıştır. Tersine köle gereksinimi artmıştır. Oysa emekçi-olmayan (doğrudan anlamda) fazla-nüfus*** vardı, bunlar varolan geçim nesnelerine oranla çok sayıda değildiler, ama bunları maledinmek için gerekli koşullardan yoksundular. Emekçi fazlalığının, yani çalışan, mülksüz insanların keşfedilmesi, sermaye döneminde olmuştur. Manastırlara yönelmiş ve bunların artı-ürününün tüketilmesine yardım etmiş dilenciler, feodal **hizmetliler** ile aynı sınıfa girer ve bu da, **artı-ürünün** sayıları az olan sahipleri tarafından tüketilemediğini gösterir. Bu, yalnızca, **eskinin hizmetlilerinin,** ya da **bugünün uşaklarının** başka bir biçimidir. Örneğin **avcı halklarda,** yeryüzünün bu kadar az sayıda sakini taşıyamadığını değil, ama yeniden-üretimlerinin koşulunun birkaç insan için büyük miktarda toprak gerektirdiğini kanıtlar. *Varolmayan* **geçim araçlarının** mutlak bir kitlesi ile ilişki hiçbir yerde sözkonusu değildir, ama yeniden-üretimin, bu **araçların** üretiminin koşulları ile bir ilişki sözkonusudur ve bu ilişkiye *insanın,* genel nüfusun ve göreli artı-nüfusun *yeniden-üretiminin koşulları* da girer. Bu fazlalık salt görelidir: genel olarak *geçim araçları* ile hiçbir ilişkisi yoktur, ama bunları üretme tarzı ile ilişkilidir. Öyleyse yalnızca bu **gelişme düzeyinde fazladır.**

3) Hiçbir biçimde Malthus'a ait olmayan rant teorisi sunumunun –***temelinde*** bu, yalnızca, sanayinin Ricardo vb. tarafından kavranma aşamasında, tarımın manüfaktürün gerisinde kaldığını ileri süren bir formüldür, değişen oranlarda da olsa, burjuva üretimde zaten içkindir–, burada yeri yoktur.

Karl Marx, *Grundrisse 2,*
Sol Yayınları, Ankara 2003, s. 88-91.

* Almanca: *Surpluspopulation,* İngilizce: *surplus population.*
** D. Ricardo, *On The Principles of Political Economy,* s. 493-495.
*** Almanca: *Überpopulation,* İngilice: *overpopulation.*

(8)
ARTI-EMEK, ARTI-NÜFUS, ARTI-SERMAYE

KARL MARX
GRUNDRISSE
1857-58

Artı-nüfus deyimi özellikle emek-gücü ile, dolayısıyla gerekli-nüfus ile ilgilidir; bu, bir emek-gücü fazlasıdır. Ama bu açıkça sermayenin doğasından kaynaklanır.

Sermaye üzerine kurulu üretime gelince, artı-emeğin en büyük göreli kitlesi ile birlikte gerekli-emeğin en büyük mutlak kitlesi, bu üretimin koşulu olarak mutlak biçimde ortaya çıkar. Dolayısıyla nüfusun –canlı emek-gücü niceliğinin– azami artışı temel koşul olarak ortaya çıkar. Üretken güçlerin ve değişimin gelişme koşullarını da incelersek, işbölümü, işbirliği, ancak birçok kişinin ortaya koyabileceği çok-yanlı gözlem, bilim ve olabildiğince çok sayıda değişim merkezleri – bunların hepsinin nüfus artışıyla eşanlamlı olduğunu görürüz. Öte yanda, ötekinin artı-emeğinin maledinilmesi koşulu içinde, gerekli nüfusa –yani gerekli-emeği, üretim için gereken emeği temsil eden nüfusa– ek olarak, çalışmayan bir **artı-nüfusun** olması gerektiği içkin olarak vardır. Sermayenin daha sonraki gelişmesi, bu artı-nüfusun sınai bölümünün –sınai kapitalistlerin– yanında, salt tüketici bir kesimin oluştuğunu gösterir: Bütün işi ötekinin ürünlerini tüketmek

olan ve, ham tüketimin kendi sınırları olduğundan, ürünlerin kendilerine, lüks ürün olarak, kısmen daha işlenmiş biçimde **sunulmak** durumunda olan aylaklar, iktisatçıların artı-nüfustan sözederken kastettikleri aylaklar değildir. Tersine, bunlar –tüketim işini yapanlar olarak– demografi fanatikleri tarafından gerekli-nüfus gibi de kabul edilirler; ve (sonuçta şeklen) bu doğrudur. Artı-nüfus deyimi özellikle emek-gücü ile, dolayısıyla *gerekli-nüfus* ile ilgilidir; bu, bir *emek-gücü* fazlasıdır. Ama bu açıkça sermayenin doğasından kaynaklanır. Emek-gücü, eğer onun artı-emeği sermaye için değer taşıyorsa, sermaye için değerlenebilir özellikte ise, ancak o zaman gerekli-emeğini gerçekleştirebilir. Dolayısıyla, eğer bu değerlenebilme özelliği şu ya da bu engelle kösteklenmişse, 1) *emek-gücünün* kendisi, *onun varoluşunun yeniden-üretiminin koşullarından dışlanır; varoluş koşulları* olmaksızın varolur ve bu yüzden **saf ve basit bir yük olur;** gereksinimlerini karşılayacak araçları olmayan gereksinimlerdir; 2) gereğinden çok emek gerekli olmadığından, gerekli-emek gereksiz olarak görünür. Yalnızca sermayenin gerçekleşmesi için koşul olduğu ölçüde gereklidir. Öyleyse, sermaye tarafından konmuş olan gerekli-emek ve artı-emek arasındaki ilişki tersine dönüşür, öyle ki gerekli-emeğin –yani emek-gücünü yeniden-üreten emeğin– bir kısmı gereksizdir ve dolayısıyla bu emek-gücünün kendisi, gerekli işçi nüfusun bir *fazlalığı*, yani işçi nüfusun gerekli-emeği, gereksiz olmayan, ama sermayeye gerekli olan kısmının bir *fazlalığı* olarak kullanılır. Sermaye tarafından kaçınılmaz olarak dayatılan üretken güçlerin gelişmesi, artı-emeğin gerekli emeğe oranını yükseltmekten ya da belirli bir artı-emek niceliği için gereken gerekli-emek kısmını azaltmaktan oluştuğu için, eğer belirli bir emek-gücü niceliği verili ise, sermaye tarafından kullanılan *gerekli*-emek kısmı, sürekli olarak azalır, ya da bu emek-güçlerinin bir kısmı gereksiz duruma gelir, çünkü bunların bir kısmı daha önce tümünün kullanılmasıyla gerçekleştirilen nicelikte artı-emeği gerçekleştirmeye yeter. Dolayısıyla emek-gücünün belirli bir kısmının, yani onun yeniden-üretimi için gereken emeğin bir kısmının gereksiz olarak konmuş olması artı-emeğin, gerekli-emeğe oranla büyümesinin zorunlu sonucudur. Göreli gerekli-emeğin azalması, göreli gereksiz emek-gücünün

artması – yani artı-nüfusun meydana gelmesi olarak ortaya çıkar. Eğer bu nüfus korunursa, bu emek fonlarından değil, bütün sınıfların gelirlerinden başlanarak sağlanır. Bizzat emek-gücünün emeği ile olmaz – artık işçi olarak normal yeniden-üretimi yoluyla değil, işçinin başkaları sayesinde canlı varlık olarak yaşamasıyla olur; dolayısıyla dilenci ve **yoksul** olur; artık kendi gerekli emeği ile, yani bunu sermayenin bir kısmı ile değişerek geçinemediği için, görünüşte değişim ve bağımsızlık ilişkisi koşullarının dışına düşmüştür. İkincisi, toplum kesimleri, bay kapitalist için, onun gücül emek aletinin –bunun **yıpranmasını**– daha sonra kullanılmak üzere yedekte tutmayı yüklenir. Kapitalist, işçi sınıfının yeniden-üretim giderlerinin bir kısmını kendi sırtından atar ve böylece kendi kârı için nüfusun bir kısmını yoksullaştırır. Öte yandan, sermaye, kendini artı-sermaye olarak sürekli yeniden-ürettiği için, bu yoksulluğu hem getirme hem kaldırma eğilimindedir. Eylemi iki karşıt yöndedir: bazan biri, bazan öteki egemen olur. Ensonu, artı-sermayenin konması çifte öğe içerir: 1) onu harekete geçirmek için artan bir nüfus gerekir; ona gerekli olan göreli nüfus ne kadar küçülmüşse, kendisi o kadar büyümüş demektir; 2) (en azından göreli olarak) nüfusun istihdam edilmemiş bir kısmına gereksinimi vardır; yani artı-sermayenin büyümesi için hazırda bekleyen bir nüfus bulmak için göreli bir artı-nüfusa gereksinir; 3) artı-değer, üretken güçlerin belli bir düzeyinde var olabilir, ama henüz sermaye olarak kullanılacak oranda değil. Üretimin düzeyine gelince, yalnızca bu düzeyin en düşüğünü değil, genişliğinin de en küçüğünü koymak gerekiyor. Bu durumda artı-sermaye ve artı-nüfus vardır. Aynı biçimde, burada, artı-nüfus olabilir, ama yeterli miktarda değildir, artı-ürünün üretimi için gerekli oranda değildir. Bütün bu incelemelerde satıştaki dalgalanmalar, pazarın daralması vb., kısacası *birçok sermaye sürecini* önvarsayan her şey bilerek dışlanmıştır.

Karl Marx, *Grundrisse 2*,
Sol Yayınları, Ankara 2003, s. 92-93.

(9)
SERMAYE BİRİKİMİ, MAKİNE, FAZLA-NÜFUS

KARL MARX
ARTI-DEĞER TEORİLERİ
1861-63

Smith, emek talebinin sermaye birikimiyle doğru orantılı olduğuna inanır. Malthus, artı-nüfusu, sermayenin, nüfus kadar hızlı biriktirilmemesinden çıkarır. Barton, istihdam edilen emekçi sayısının ülkenin zenginliğiyle orantılı olmadığı tezini ortaya atan ilk kişidir. Ricardo yalnızca işçi talebinin makinelerin gelişimiyle orantılı olarak artmadığını söylemekle kalmaz, ama makinelerin halkı işsiz bıraktığını, yani artı-nüfus yarattığını da söyler.

Barton, kuşkusuz yetenekli bir kişi.

Adam Smith, emek talebinin sermaye birikimiyle doğru orantılı olduğuna inanır. Malthus, artı-nüfusu, sermayenin, nüfus kadar hızlı biriktirilmemesinden (yani artan ölçekte yeniden-üretilmemesinden) çıkarır. Barton, sermayenin farklı organik kısımlarının, birikimle ve üretim güçlerinin gelişimiyle dengeli bir biçimde büyümediğine, tam tersine, bu büyüme sürecinde, sermayenin ücretlere indirgenen bölümünün (sabit sermaye dediği) kısma göre azaldığına ve [bu sabit sermaye kısmının -ç.] kendi büyüklüğüne oranla emek talebini pek küçük ölçüde değiştirdiğine işaret eden ilk kişidir. Dolayısıyla, önemli bir tez olan **"istihdam edilen emekçi sayısı, ülkenin zenginliğiyle orantılı" değildir** tezini ve sınai yönden gelişmiş bir ülkeye oranla sınai bakımdan gelişmemiş bir ülkede göreli olarak daha fazla işçi çalıştırıldığı tezini ortaya atan ilk kişidir.

İlkeleri'nin 3. baskısında *"Makineler Hakkında"*ki XXXI. bölümde Ricardo –daha önceki baskılarda Adam Smith'in izinden gittikten sonra– Barton'un bu konudaki düzeltmelerini, hem de Barton'un ortaya koyduğu aynı *tekyanlı* formülasyonuyla kabullenir. İlerleme sağladığı tek nokta –ve bu önemli– Barton'un söylemediğini söylemesidir; yalnızca işçi talebinin makinelerin gelişimiyle orantılı olarak *artmadığını* söylemekle kalmaz, ama **"makinelerin halkı işsiz bıraktığını"** [agy, s. 469], yani artı-nüfus yarattığını da söyler. Ama bu etkiyi, hatalı bir biçimde net ürünün, brüt ürün zararına artışıyla sınırlar. Bu, yalnızca tarımda olur; ama o bunu, sanayiye de aktarır. Ne var ki, önemli olan, saçma sapan nüfus teorisinin böylece tümüyle çökmesidir; özellikle de vülger ekonomistlerin, işçiler üremeyi **sermaye birikimi düzeyinin altında tutmaya çalışmalıdır** benzeri yağcılığının da çökmesidir. Barton'la Ricardo'nun konuyu sunuşundan çıkan tersi sonuç, **emekçi sınıfın artışının bastırılmasının, böylece emek arzını azaltmanın ve sonuç olarak fiyatını artırmanın yalnızca makine uygulamasını hızlandırması olur; döner sermayenin sabit sermayeye çevrilmesi ve böylece insanları yapay biçimde işsiz bırakması olur; işsizlik genelde, geçim araçları miktarıyla ilgili olarak değil, ama çalıştırma araçları yani fiilî emek talebiyle ilgili olarak** vardır.

Barton'un hatası ya da eksik kaldığı nokta, sermayenin organik farklılaşmasını ya da bileşimini, yalnızca *dolaşım süreci*nde göründüğü biçimiyle –sabit ve döner sermaye olarak– algılamasında yatar; bu farkı fizyokratlar zaten bulup ortaya çıkarmışlardı, Adam Smith daha da geliştirmişti, onu izleyen ekonomistlerin kafası da bu önyargıyla dolmuştu; öyle ki –kendilerine geçmişten kalan– bu farkı *yalnızca* sermayenin organik bileşiminde gördükleri ölçüde bir önyargı. Dolaşım sürecinden çıkan bu fark, genel olarak, zenginliğin yeniden-üretiminde ve dolayısıyla ücret fonunu oluşturan parçasında çok dikkate değer bir etki yapar. Ama burada belirleyici olan bu değildir. Makine, bina, damızlık büyükbaş hayvan, vb. sabit sermaye ile döner sermaye arasındaki fark, *doğrudan* bunların ücretlerle olan ilişkilerinde değil, ama dolaşım ve yeniden-üretilme tarzlarındadır.

Sermayenin farklı tamamlayıcı parçalarının canlı emekle *doğrudan ilişkisi*, dolaşım süreci olgusuyla bağlantılı değildir. Bu

ilişki, dolaşım sürecinden değil, ama *doğrudan üretim süreci*nden çıkar ve [ifadesi] *değişmeyen* sermayenin *değişen* sermayeye oranıdır, aralarındaki fark ise *yalnızca* canlı emekle ilintilerine dayanır.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, İkinci Kitap
Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 553-554.

(10)
RANT TEORİSİ VE FİKİR HIRSIZLIĞI

KARL MARX
ARTI-DEĞER TEORİLERİ
1861-63

Anderson'un rant teorisini, Malthus kendi nüfus yasasına, ilk kez, ekonomik ve gerçek (doğal-tarihsel) bir temel vermek için kullandı; daha önce başka yazarlardan ödünç aldığı geometrik ve aritmetik büyüme saçmalığı salt hayalî bir varsayımdan başka bir şey değildi.

[Anderson'un Farklılık Rantı Yasasını Bulması. Anderson'un Görüşlerinin, Ondan Hırsızlama Yapan Malthus Tarafından, Toprak Sahiplerinin Çıkarına Çarpıtılması]

Anderson gündelik yaşamında bir çiftçiydi. Rantın yapısına şöyle söz arasında değindiği ilk yapıtı 1777'de* yayınlandı; o sıralar, kamuoyunun genişçe bir kesimi için önde gelen ekonomist henüz Sir James Steuart'tı; ve herkes dikkatini bir yıl önce yayınlanan *Wealth of Nations*'a [*Ulusların Zenginliği*] çevirmişti. Bu ortamda İskoç çiftçinin, güncel pratik bir tartışmanın eseri olan ve rantı *ex professo*** incelemeyen, ama yalnızca yeri geldiği için açıklayan yapıtı, hiç kimsenin dikkatini çekmemişti. Bu yapıtında Anderson, rantla, yalnızca bir raslantı olarak ilgilendi, *ex professo* değil. Onun bu teorisi, *Essays Relating to Agriculture*

* *An Enquiry into the Nature of Corn-Laws*, etc. Edinburg 1777.
** Özellikle. -ç.

and Rural Affairs [Tarıma ve Kırsal İşlere İlişkin Denemeler], 3 cilt, Edinburgh, 1775-1796, başlığı altında bizzat yayınladığı tüm yapıtlarının bir ya da ikisinde, gene böyle salt bir raslantı sonucu yer alır. Gene benzer biçimde, 1799-1802 arasında yayınlanan *Recreations in Agriculture, Natural History, Arts, etc. [Tarım, Doğa Tarihi, Sanat, vb. Üzerinde Yeni Baştan Düşünmek]*, Londra, (British Museum'da bakılacak) adlı yapıtında da böyle; tüm bu yazılar doğrudan çiftçileri ve tarımcıları hedef almıştı. Buluşunun önemi hakkında Anderson'un en ufak bir sezgisi olsaydı ve kamuoyuna bunu "**Rantın Doğası Üzerine Bir Araştırma**" olarak ayrıca sunsaydı, ya da başkalarının fikrini başarıyla ortaya çıkaran hemşehrisi McCulloch gibi, kendi fikirlerini piyasaya sürmekte en ufak yeteneği olsaydı iş çok farklı [olurdu]. Onun teorisinin kopyaları, West ve Malthus'un 1815'te yayınlanan çalışmalarında gösterildiği gibi, bağımsız *teorik* araştırmalar biçiminde basıldı:

Malthus: *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent [Rantın Doğası ve Gelişimi Üzerinde Bir Araştırma]*; *West: Essay on the Application of Capital to Land [Sermayenin Toprağa Uygulanması Üzerine Deneme]*.

Dahası var, Anderson'un rant teorisini, Malthus kendi nüfus yasasına, ilk kez, ekonomik ve gerçek (doğal-tarihsel) bir temel vermek için kullandı; daha önce başka yazarlardan ödünç aldığı geometrik ve aritmetik büyüme saçmalığı salt hayalî bir varsayımdan başka bir şey değildi. Bay Malthus [bu teori sayesinde -ç.] **sorunu bir çırpıda "geliştiriverdi"**. Ricardo ise bu rant öğretisini, kendi önsözünde belirttiği gibi, –pratik yönünden ayrı olarak– ekonomi politiğin tüm sistemi içindeki en önemli **bağlantılardan** biri haline getirdi; ona yepyeni bir teorik önem kazandırdı.

Ricardo, Principles of Political Economy'nin [*Ekonomi Politiğin İlkeleri*] önsözünde, West'le Malthus'u teoriyi ilk ortaya atanlar olarak ele aldığına göre, anlaşılan Anderson'u bilmiyordu. Yasayı sunduğu özgün biçime bakılırsa West de, ola ki, –Tooke, Steuart'ı ne kadar biliyorsa– Anderson'u ancak o kadar biliyordu. Malthus ise farklı. Yazılarının dikkatle karşılaştırılması, Anderson'u bildiğini ve kullandığını gösteriyor. Gerçekte o meslekten bir *fikir hırsızı* idi. Onun nüfus konusundaki kitabının

*birinci baskı*sını, din adamı Townsend'in daha önce alıntıladığım çalışmasıyla karşılaştırmak, onu gerçekte bağımsız bir yazar olarak ele almadığına, hiçbir satırında adını anmaksızın ve varlığını *gizleyerek* ondan yalnızca kopya yaptığını, kölece sadık bir fikir hırsızı gibi onun ifadelerini biraz değiştirip kullandığını anlamak için yeter de artar bile.

Malthus'un Anderson'u kullanış tarzı tipiktir. Anderson, tahıl ihracına prim verilmesini, tahıl ithalinden vergi alınmasını savunuyordu; bunu toprak sahiplerine herhangi bir çıkar sağlama düşüncesiyle yapmamıştı, ama bu tür bir yasamanın "ortalama tahıl fiyatını indireceği"ne ve tarımdaki üretici güçlerin dengeli gelişimini güvenceye alacağına inandığı için yapmıştı. Malthus, Anderson'un bu [önerisinin -ç.] pratiğe geçirilmesini kabul etmiştir; çünkü –**Anglikan Kilisesinin sadık bir üyesi** olarak– rantlarını, arpalıklarını, israflarını, kalpsizliğini vb. *ekonomik açıdan* haklı gösterdiği toprak aristokrasisinin profesyonel dalkavuğuydu. Malthus, sanayi burjuvazisinin çıkarlarını, toprak mülkiyetinin, aristokrasinin çıkarlarıyla özdeş olduğu, yani halk kitlesine, proletaryaya karşı olduğu ölçüde desteklemiştir. Ama bu çıkarların birbirinden farklı olduğu, birbiriyle çatıştığı durumlarda, burjuvaziye karşı aristokrasinin yanında yer alır. "*Üretken olmayan emekçileri*", aşırı-tüketimi vb. savunması bunun içindir.

Öte yandan Anderson, rant getiren toprakla rant getirmeyen toprak arasındaki ya da değişik rantlar getiren topraklar arasındaki farkı, rant getiren ya da daha büyük rant getiren toprakla karşılaştırıldığında rant *getirmeyen ya da çok küçük bir rant getiren* toprağın *göreli* düşük verimiyle açıklar. Ama, *farklı* toprak türlerinin bu göreli üretkenlik derecelerinin, yani daha iyi olanla karşılaştırıldığında, daha kötü toprak türlerinin göreli düşük üretkenliğinin, tarımın *mutlak* üretkenliğiyle hiçbir ilişkisi olmadığını açıkça belirtmiştir. *Tam tersine*, yalnızca *her* tür toprağın mutlak üretkenliğinin sürekli iyileştirilebileceğini ve nüfus artışıyla birlikte iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamakla kalmamıştır; aynı zamanda, daha ileri gitmiş, değişik tür toprakların *üretkenliğindeki farklılıkları*n aşama aşama *azaltılabileceğini* ısrarla savunmuştur. İngiltere'de tarımın o sıralardaki gelişme derece-

sinin, [tarımın potansiyel -ç.] *olanakları* konusunda hiçbir ipucu vermediğini söylemiştir. Bir ülkede tahıl fiyatlarının yüksek ama rantın düşük, bir başka ülkede ise tahıl fiyatlarının düşük, ama rantın yüksek olabileceğini söylemesi bundan ötürüdür; ve bu onun [ortaya attığı -ç.] ilkeyle tutarlıdır, çünkü her iki ülkede de rantın düzeyini ve varlığını verimli ve verimsiz toprak arasındaki *farklılık* belirlemektedir – ne birinde ne ötekinde mutlak verimlilik belirlemektedir; her birinde mevcut bu toprak türlerinin ortalama verimliliği değil, ama verimlilik dereceleri farkı belirlemektedir. Bundan, tarımın mutlak veriminin rantla hiçbir ilgisi olmadığı sonucunu çıkarmıştır. Böylece daha sonra, ilerde göreceğimiz gibi,* kendini maltusçu nüfus teorisinin hasmı ilan etmiş ve kendi rant teorisinin, bu ucubeye temel olma hizmetini göreceği aklından bile geçmemiştir. Anderson'un mantığı şuydu: 1700-1750 yıllarıyla karşılaştırıldığında, 1750-1801 arasında İngiltere'de tahıl fiyatlarının artması, giderek daha az verimli toprak türlerinin tarıma açılmasından ötürü değil, bu iki dönemdeki tarım yasalarının etkisinden ötürüdür.

Peki Malthus ne yaptı?

Geometrik ve aritmetik dizi [biçimindeki -ç.] (o da çalıntı olan) kuruntusunu her ne kadar bir "formül" olarak sürdürdüyse de, bunun yerine Anderson'un teorisini, kendi nüfus teorisinin doğrulanması için kullandı. Anderson teorisinin pratiğe geçirilişini, toprak sahiplerinin çıkarına olduğu kadarıyla sürdürdü – yalnızca bu gerçek bile, bu teorinin burjuva ekonomiyle bağlantısını, Anderson gibi onun da çok az anladığını kanıtlar. Teoriyi öne sürenin ortaya koyduğu karşı-kanıtı iyice araştırmadan, bu kanıtı proletaryaya yöneltti. Oysa bu teoriden çıkarılabilecek teorik ve pratik yararlar şunlar olabilirdi: Teorik olarak, metanın vb. *değer*inin belirlenmesi ve toprak sahipliğinin doğasına nüfuz etmek; pratik olarak, *burjuva üretim temelinde* toprağın özel mülkiyetinin gerekliliğine karşıtlık ve daha da ivecenlikle, bu toprak sahipliğini güçlendiren **tahıl yasaları** gibi tüm devlet düzenlemelerine karşıtlık. Anderson teorisinin bu yararlarını Malthus Ricardo'ya bıraktı. Bu teoriden çıkardığı tek pratik so-

* Bkz: *Artı-Değer Teorileri*, İkinci Kitap, s. 133-134. –*Ed.*

nuç, 1815'te toprak sahiplerinin istediği koruyucu gümrük tarifelerini savunmasıydı – aristokrasiye bir dalkavukluk hizmeti ve zenginlik üretenlerin yoksulluğuna yeni bir *kulp takmak*; emeği sömürenler için de yeni bir mazeret. Bu açıdan, sanayi kapitalistlerine de bir dalkavukluk hizmetiydi.

Azamisinden alçaklık, Malthus'un ayırıcı özelliğiydi – ancak bir rahibin tutkunu olabileceği bir alçaklık, insanların çektiği acıyı günahın cezalandırılması olarak gören ve ne de olsa "yeryüzündeki gözyaşı dereleri"ne gereksinimi olan, ama aynı zamanda geçimini sağlayış biçimi nedeniyle ve takdir-i ilahi dogmasının payandası sayesinde, egemen sınıfların, gözyaşı vadisindeki konukluğunu "keyifli hale getirme"yi yararlı bulan bir rahibin tutkunu olabileceği bir alçaklık. Bu zihniyetin "alçaklığı" onun bilimsel çalışmasında da aşikardır. *Birincisi* utanmasız mekanik fikir *hırsızlığında. İkincisi*, bilimsel önermelerden çıkardığı *radikal* olmayan *ihtiyatlı* sonuçlarda.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, İkinci Kitap
Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 103-106.

(11)
DARWIN MALTHUS'U YADSIR

KARL MARX
ARTI-DEĞER TEORİLERİ
1861-63

Malthus'un bilimsel vargıları, egemen sınıflara karşı genel olarak ve egemen sınıfların gerici öğelerine karşı özel olarak "saygılı"dır; başka deyişle bu çıkarlar için bilimi çarpıtır. Ancak, vargıları, boyun eğdirilmiş sınıflara ilişkin olduğu ölçüde acımasızdır.

[Ekonomik Fenomenleri Değerlendirmede Ricardo'nun Temel İlkesi: Üretici Güçlerin Gelişimi. Malthus'un Egemen Sınıfların En Gerici Öğelerini Savunması. Malthus'un Nüfus Teorisinin Darwin Tarafından Pratik Olarak Yadsınması]

Ricardo, kendi zamanına göre haklı olarak, kapitalist üretim tarzını, genel üretim açısından ve zenginlik yaratılması açısından en yararlı [tarz -ç.] sayar. *Üretim için üretim* ister; ve bunun için *iyi bir nedeni* de vardır. Ricardo'nun duygusal muhaliflerinin yaptığı gibi, üretimin kendi başına bir amaç olmadığını vurgulamak, üretim için üretimin, insanal üretici güçleri geliştirmekten, yani *kendinde amaç olarak insan doğasının zenginliğini geliştirmekten* başka bir şey değildir anlamına geldiğini unutmaktır. Bireyin gönencinin bu amaca [yönelmesine -ç.] Sismondi'nin yaptığı gibi karşı çıkmak, bireyin gönencini güvenceye almak için türlerin

gelişmesini *durdurmak* gerektiğini vurgulamak demektir, öyle ki, örneğin şöyle ya da böyle bazı bireylerin mutlaka yok olacağı herhangi bir savaşa girişilemez [demek gibi bir şeydir -ç.]. (Sismondi, yalnızca, bu çelişkiyi *gizleyen* ya da yadsıyan ekonomistlere karşı haklıdır.) Böyle terbiye edici düşünceler, kısırlıkları bir yana, her ne kadar *insan* türlerinin yeteneklerini geliştirmelerinin, ilkin, bireysel insanların çoğunluğunun ve bütün insan sınıflarının sırtından olsa da, sonunda bu çelişkiyi kırarak bireyin gelişmesiyle üst üste çakıştığı gerçeğini anlamayı becerememediklerini gösterir; böylece, bireyliğin daha yüksek [düzeyde -ç.] gelişimi, tıpkı hayvan ve bitki krallıklarında olduğu gibi insan krallığında, türlerin çıkarları uğruna ilkin bireyi gözden çıkaran tarihsel bir süreçle başarılır; türlerin bu çıkarları yalnızca *belli bazı bireylerin çıkarlarıyla* uyumlu olduğu için, kendilerini ancak bireylerin çıkarlarının sırtından ortaya koyarlar; ve ayrıcalıklı bireylerin gücünü oluşturan şey de işte bu uyumdur.

Böylece, Ricardo'nun kaba sertliği, yalnızca *bilimsel açıdan dürüst* olmakla kalmamıştır, ama onun bakış açısından, aynı zamanda *bilimsel bir gerekirliktir*. Ancak, böyle olduğu içindir ki, onun gözünde üretici güçlerin gelişmesinin, toprak mülkiyetini ya da işçileri yoketmesi hiç fark etmez. Bu gelişme sanayi burjuvazisinin sermayesinin değerini düşürürse onu da aynı hoşnutlukla karşılar. Eğer emeğin üretkenlik gücünün gelişmesi, *varolan **sabit sermayenin*** değerini yarıya indirse elden ne gelir, diyor Ricardo. İnsan emeğinin üretkenliği bir kat artıyor ya. İşte *bilimsel dürüstlük* burada. Ricardo'nun yaklaşımı, bir bütün olarak, *sanayi burjuvazisi*nin çıkarınadır; ama yalnızca onların çıkarı üretimin çıkarıyla ya da insan emeğinin üretken gelişimiyle çakıştığı *için* ve çakıştığı *ölçüde*. Burjuvazi bununla çatışmaya düştüğü anda, ona karşı da başka zamanlar proletaryaya ve aristokrasiye karşı olduğu kadar *acımasız*dır.

Peki, ya *Malthus*! Bu ***habis***, yalnızca belli bilimsel önermelerden (ki her zaman *çalmaktadır*) yalnızca, burjuvaziye ve proletaryaya, her ikisine *karşı* aristokrasiye "uygun gelen" (yararlı) sonuçları seçer alır. Bu yüzden de *üretim için üretim istemez; yalnızca status quo*'yu koruduğu ya da geliştirdiği ve egemen sınıfların çıkarına hizmet ettiği ölçüde ister.

Onun daha ilk çalışması, özgün yapıtın zararına yapılan fikir hırsızlığının en başarılı yazınsal örneklerinden biri olan çalışması, *mevcut* İngiliz hükümetinin ve *toprak aristokrasi*sinin çıkarı için, Fransız Devriminin ve *onun İngiltere'deki yandaşları*nın, sorunları olgunlaştırma eğiliminin ütopik olduğunu gösterecek "ekonomik" kanıt sağlamak gibi *pratik* bir amaç taşıyordu. Başka deyişle tarihsel gelişmeye karşı, varolan koşullara övgüler yağdıran ve dahası devrimci Fransa'ya karşı savaşı haklı gösteren bir broşürdü.

Koruyucu gümrük tarifeleri ve rant konusunda 1815'teki yazıları bir ölçüde, üreticilerin yoksulluğuna mazeret bulucu daha önceki [yazılarını -ç.] haklı çıkarma aracıydı; ancak özellikle de "aydınlanmış", "liberal" ve "ilerleme yanlısı" sermaye karşıtı, gerici toprak mülkiyetini savunma aracıydı ve özellikle İngiliz yasalarında aristokrasi yararına sanayi burjuvazisine karşı yayılmaya niyetlenilen değişiklikleri haklı göstermenin aracıydı. Son olarak Ricardo'yu *hedef alan Ekonomi Politiğin İlkeleri* [adlı yapıtı -ç.] esas olarak, "sınai sermaye"nin vazgeçilmez istemlerini ve üretkenliğinin gelişmesine temel olan yasaları, toprak aristokrasisinin mevcut çıkarlarına, "**Yerleşik Kilise**"ye (Malthus o kiliseye mensuptu), devlet emeklilerine ve vergi tüketicilerine "yararı olan" "arzulanır sınırlar"a geriletme amacını taşıyordu. Ancak, bir insan, (ne kadar hatalı olursa olsun) bilimin kendisinden değil, *dışardan, yabancı, dış çıkarlardan* türetilen bir bakış açısını bilimle *bağdaştırmaya* çalışırsa, ben ona *"alçak"* derim.

Ricardo, proletaryayı makinelerle ya da yük hayvanlarıyla ya da metalarla aynı kefeye koyduğu zaman, bu alçakça bir hareket değildir; çünkü (onun görüşünce) onların makine ya da yük hayvanı olmaları, sırf "üretime" neden oluşlarıyla ilgilidir, ya da burjuva üretimde yalnızca meta oldukları içindir. Bu yansızdır, nesneldir, bilimseldir. Onun bilimine karşı *günah işlemeye* yol açmadığı ölçüde Ricardo her zaman bir insan-severdir, *pratikte* de olduğu gibi.

Öte yandan rahip Malthus, işçiyi, üretim uğruna bir yük hayvanına indirger ve hatta onu açlıktan ölüme ve bekarlığa mahkum eder. Ama bu aynı üretim istemleri toprak sahibinin rantını köstekler ya da **Yerleşik Kilisenin** "ondalık"ına ya da "vergi

tüketicileri"nin çıkarına el uzatırsa; ve ayrıca sanayi burjuvazisinde, çıkarı, gelişmenin önünde engel hale gelen kesimi, üretimin ilerlemesini temsil eden kesime kurban edilirse –ve bu nedenle her ne zaman sorun, aristokrasinin, burjuvazi karşısındaki çıkarları ya da tutucu durağan burjuvazinin ilerlemeci burjuvazi karşısındaki çıkarları ise– tüm bu durumlarda "rahip" Malthus, o belirli çıkarları üretime kurban etmez; ancak yapabildiği kadarıyla, üretim istemlerini mevcut egemen sınıfların ya da sınıf kesimlerinin belli başlı çıkarlarına kurban etmenin yolunu *arar*. Bu sonuca ulaşmak için de bilimsel vargılarını *çarpıtır*. Bu onun *bilimsel* alçaklığıdır, utanmaz ve mekanik fikir hırsızlığından ayrı olarak bilime karşı günahıdır. Malthus'un bilimsel vargıları, egemen sınıflara karşı **genel** olarak ve egemen sınıfların gerici öğelerine karşı **özel** olarak *"saygılı"*dır; başka deyişle bu çıkarlar için bilimi *çarpıtır*. Ancak, vargıları, boyun eğdirilmiş sınıflara ilişkin olduğu ölçüde *acımasız*dır. Yalnızca *acımasız* değildir; acımasızlık *taslar*; bundan hınzırca bir haz alır ve ***sefilleri*** hedef aldığı ölçüde de vargılarını, onun görüş açısından bilimsel olarak haklı olabilecek noktanın *ötesine* geçecek ölçüde *abartır*.*

İngiliz işçi sınıfının Malthus'a karşı duyduğu nefret –Cobbett ona *kaba bir biçimde* "**şarlatan rahip**" diye ad takmıştı (Cobbett, gerçi İngiltere'nin bu yüzyıldaki en büyük *siyaset* yazarıydı ama, Leipzig profesörlüğünden yoksundu ve "**okumuşların dili**"nin açık düşmanıydı)– çok haklıydı ve halkın güdüsü doğruydu; Malthus'un bir ***bilim adamı*** olmadığını, ama karşıtlarının satın alınmış avukatı, egemen sınıfların utanmaz dalkavuğu olduğunu hissediyorlardı.

Bir fikrin mucidi, onu tüm dürüstlüğü içinde abartabilir; fikir hırsızı abarttığı zaman, böyle bir abartmayı "iş" edinir.

Malthus'un *Nüfus Üzerine* çalışmasının ilk baskısı, *yeni* bilimsel tek *sözcük* içermediği için, davetsiz Capuchin'in** vaazı, Townsend'in, Steuart'ın Wallace'ın Herbert'ın vb. buluşlarının

* Örneğin, Ricardo'nun teorisi (yukarı bakınız) ücretlerin, asgarinin üzerine yükselmesinin, metaların *değer*ini yükseltmeyeceğine onu inandırdığı zaman, bunu, sözünü eğip bükmeden dosdoğru söyler. Malthus ücretleri **aşağıda** tutma isteğindedir ki burjuva kâr edebilsin.

** Fransisken gezici rahip. –ç.

bir Abraham a Santa Clara versiyonu sayılsa yeridir. Gerçekte [Malthus'un kitabı -ç.] *popüler* biçimiyle etki yapmak istediği için, haklı olarak *popüler* nefreti çekmiştir.

Uyum vaazı veren sefil burjuva ekonomistlerle karşılaştırıldığı zaman Malthus'un tek marifeti uyumsuzluklar üzerindeki keskin vurgusudur; gerçi o uyumsuzlukların hiçbirini o *keşfetmiş* değildir ama hepsini müstehzi rahip rahatlığıyla o vurgulamış, o abartmış, o yaymıştır.

*

Charles Darwin, On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life'ta [*Doğal Seçme Yoluyla Türlerin Kökeni ya da Yaşam Savaşımında Uygun Türlerin Korunması Hakkında*] (5. bin), Londra 1860, şöyle der:

"İzleyen bölümde, dünyanın her bir yanındaki tüm organik varlıklar arasında, kaçınılmaz olarak yüksek geometrik artış dizisini izleyen *Varolma Savaşımı* ele alınacaktır. Bu Malthus'un öğretisidir, tüm hayvan ve bitki krallıklarına uygulanmıştır" (s. 4-5).

O şahane kitabında *Darwin*, hayvan ve bitki krallığındaki "geometrik" ilerlemeyi keşfederek, Malthus'un teorisini *devirdiğini* farketmedi. Malthus teorisini, Wallace'ın, insanın geometrik ilerlemesini hayvanların ve bitkilerin hayalî "aritmetik" ilerleyişiyle karşılaştırması üzerine dayandırmıştı. Darwin'in çalışmasında, örneğin türlerin soyunun tükenmesinde (temel ilkesinden oldukça farklı olarak) Malthus'un teorisinin, doğal tarihe dayanarak ayrıntılı biçimde yadsındığını görüyoruz. Ama Malthus'un teorisi Anderson'un rant teorisine dayandığı ölçüde de *bizzat Anderson* tarafından yadsınmıştır.

Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, İkinci Kitap
Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 106-110.

(12)
AŞIRI ÜRETİM VE AŞIRI TÜKETİM ÜZERİNE MALTHUS

KARL MARX
ARTI-DEĞER TEORİLERİ
1861-63

Malthus, burjuva üretiminin çelişkilerini örtbas etmekle değil, tersine, bir yandan çalışan sını arın sefaletinin gerekli olduğunu (gerçekten de bu üretim biçimi için gereklidir) tanıtlamak ve öte yandan da kapitalistlere, kendi üretmekte oldukları metalara yeterli bir talep yaratılmasında besili devlet ve kilise hiyerarşisinin vazgeçilmez olduğunu göstermek amacıyla bu çelişkileri vurgulamakla ilgilenir.

Malthus'un değer teorisi, aşırı nüfusun bu savunucusu tarafından (yiyecek sıkıntısı yüzünden) canla başla öğütlediği üretken olmayan tüketimin sürekli olarak artması yolundaki tüm gereklilik öğretisinin ortaya çıkmasına yolaçıyor. Bir metanın değeri, yatırılan malzemelerin, makinelerin vb. değeri ile metanın içerdiği dolaysız emek niceliğine eşittir; Malthus'a göre bu, metanın içerdiği ücret *değeri* ile, genel kâr oranına göre yatırılmış bulunan ek bir kâra eşittir. Bu nominal ek fiyat, kârı temsil eder ve arzın ve dolayısıyla metanın yeniden-üretiminin bir koşuludur. Bu unsurlar, *üretici fiyatından* ayrı olarak *alıcı fiyatını* oluşturur; ve alıcı fiyatı, metanın gerçek değeridir. Burada şu soru ortaya çıkıyor – bu fiyat nasıl gerçekleşecektir? Bunun için kim ödeme yapacaktır? Ve buna hangi fondan ödeme yapılacaktır?

Malthus'u ele alırken, bir ayrım yapmalıyız (Malthus bunu yapmayı ihmal etmiştir). Kapitalistlerin bir bölümü, işçilerin

doğrudan tüketimine giren malları üretir; diğer bölümü örneğin hammaddeler, vb. gibi, ihtiyaç maddelerinin üretimi için sermayenin gerekli bir bölümü olarak işçilerin yalnızca dolaylı tüketimine giren malları, ya da işçiler tarafından *hiçbir biçimde tüketilmeyen*, yalnızca işçi olmayanların tüketimine giren metaları üretirler.

[*i.* Bu pasajda –ki daha ilerde geliştirilmek üzere alındığı belli olan üstünkörü tutulmuş notlardan oluşmaktadır– Marx, Malthus'un değer ve artı-değer açıklamasının bir an için doğru olduğunu varsayar ve, bu varsayıma dayanarak, kapitalistlerin metalarının satışından bir kâr sağlama olanaklarının gerçekte olup olmadığını sorar. Marx, kapitalistlerin birinci bölümünün –"işçilerin *doğrudan* tüketimine giren malları" üretenlerin– meta fiyatının üzerine yalnızca "nominal bir ek" yaparak, kendilerine, gerçekten, bir "artı-fon" yaratabileceklerini öne sürer. Böyle bir ek yaparak, bu kapitalistler, işçilerini, kendilerine ödenen ücretlerle ürünlerinin bütününü geri alamayacak duruma getirebilirler, öyle ki, kapitalistler böylece bunun bir bölümünü kendilerine ayırma olanağını bulurlar. Ama (Malthus'un varsayımına dayanarak) kapitalistlerin başka hiçbir bölümü bu yolla yapay bir "artı-fon" yaratma olanağı bulamaz. Bu diğer kapitalistlerin kâr sağlamalarının tek yolu, kapitalistlerin birinci bölümüyle avantajlı bir değişim yapmaları, ve böylece, o bölüm tarafından işçilerden alınan artı-ürüne dolaylı yoldan bir dereceye kadar katılmalarıdır. Bütün bunları söylerken Marx'ın belirlemek istediği nokta, tarafların sattıkları malların fiyatına yalnızca bir "nominal ekleme" yaptığı durumda, kapitalistlerin arasında yalnızca değişim yoluyla hiçbir kâr "yaratma" ya da "gerçekleştirme" olanağının bulunmadığıdır. Durum böyle olmuş olsaydı, herkesin satıcı olarak kazandığı kadarını alıcı olarak yitireceği ve hiçbir kâr sağlanamayacağı açıktır. Kâr, ancak *gerçek* bir "artı-fon"un yaratıldığı durumda ortaya çıkabilir – ve bu da ancak, işçilerin sömürülmesi yoluyla gerçekleşir. -*Ed.*]

Eğer birbirleriyle değişimde bulunanlar birbirlerinden aynı ölçüde fazla fiyat alırlar ve birbirlerini aynı oranda aldatırlarsa, herhangi bir kârın nasıl elde edilebileceğini anlamak güçtür.

Bu anlamsızlığın giderilmesi için, kapitalistlerin, bir sınıfı

kendi işçileriyle ve değişik sınıftan kapitalistlerin kendi aralarında yaptıkları değişimlere ek olarak ayrıca *bir üçüncü alıcılar sınıfı* –bir *deus ex machina**– metaları nominal değerinden satın alan, ama kendisi hiç meta satmayan, aldatmacayı üstlendikten sonra kendi hesabına aynı oyunu oynamayan bir sınıf, yani, P–M evresinden geçen, ama bir P–M–P evresi geçirmeyen; bir kâr eklentisiyle sermayesini geri almak için değil, ama metaları tüketmek için satın alan [bir sınıf]; satmadan alan bir sınıf vardır. Bu durumda kapitalistler kendi aralarında değişimde bulunarak bir kâr sağlayamayacaklar, ama (1) kendileriyle işçiler arasında değişim yoluyla, tüm ürün için (sabit sermaye miktarını düştükten sonra) işçilere ödedikleri para miktarı kadar toplam ürünün bir bölümünü tekrar işçilere satarak ve (2) geçim araçlarının ve lüks maddelerinin üçüncü grup alıcılara satılması yoluyla sağlayacaktır. Bunlar 100'ü 110'a satmaksızın 100'e karşılık 110 ödediklerine göre nominal bir kâr değil de, yüzde-onluk gerçek bir kâr elde edilmiştir. Kâr toplam ürünün olabildiğince çok bir bölümünün de nakit para ödeyen, kendisi satmayan ve tüketim amacıyla satın alan üçüncü sınıfa satılarak ikili bir tarzda sağlanır. Ama aynı zamanda satıcı olmayan alıcıların, aynı zamanda, üretici olmayan tüketici olmaları gereklidir, yani *üretken olmayan tüketiciler*, ve Malthus'a göre bu üretken olmayan tüketiciler sınıfıdır ki, sorunu çözümler.

Ama bu üretken olmayan tüketicilerin, aynı zamanda, ödeme gücü olan tüketiciler olması gerekir; onlar, gerçek bir talep oluşturabilmeli ve bunların sahip oldukları ve her yıl harcadıkları para miktarı, satın alıp tükettikleri metaların üretim değerini karşılamak için yeterli olmakla kalmayıp, aynı zamanda nominal kâr ekini, artı-değeri, üretim değeriyle piyasa değeri arasındaki farkı da karşılamalıdır. Toplum içinde bu sınıf, tüketim uğruna tüketimi temsil edecektir, tıpkı kapitalist sınıfın üretim uğruna üretimi temsil etmesi gibi; bunlardan birincisi "harcama tutkusu"nu, ötekisi de "biriktirme tutkusu"nu temsil eder. (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı,] s. 326.)

Kapitalist sınıfın biriktirme güdüsünü canlı tutan şey, gelir-

* Antik dramda tanrısal kurtuluşa yer verilmesinden türemiş bir terim. Zor bir durumu, beklenmedik bir tanrı aracılığıyla çözmek anlamında kullanılır. –ç.

lerinin giderlerinden sürekli olarak fazla olduğu gerçeğidir, ve elbette, kâr, birikimin dürtüsüdür. Bu birikim tutkusuna karşın, aşırı üretim yapmaya itilmezler, ya da çok zor itilirler, çünkü *üretken olmayan tüketiciler*, piyasaya dökülen ürünler için yalnızca büyük bir kanal oluşturmakla kalmazlar, aynı zamanda kendileri de piyasaya ürün sürmezler ve böylece, ne denli kalabalık olurlarsa olsunlar, kapitalistler karşısında bir rekabeti temsil etmezler, tam tersine, onların tümü, arzı olmayan talebi temsil ederler ve bu yüzden kapitalist kesimde, arzın talepten fazla oluşunun dengelenmesine yardımcı olurlar.

Ama bu sınıfın yıllık mali kaynakları nereden gelir? Bir kere, bu sınıf, yıllık ürünün büyük bir bölümünü rant adı altında toplayan ve bu yolla kapitalistlerden aldıkları parayı, kapitalistlerin ürettiği metaları tüketmek için harcayan, ve bu alışverişten aldatılarak çıkan *toprak sahiplerini* içerir. Bu toprak sahiplerinin üretimle uğraşmaları gerekmez ve, genellikle, uğraşmazlar da. Bunların emeğe para harcadıkları halde, üretken işçiler değil, *ayak işlerine bakan hizmetçiler*, kendileri herhangi bir şey arzetmeden, ya da herhangi bir meta arzına yardımcı olmadan satın aldıkları için, ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını yüksek tutmaya yardımcı olan tüketim ortakları kullanmaları önemlidir. Ama "yeterli bir talep" yaratmak için bu toprak sahipleri yeterli değildir. Yapay yöntemlere başvurulmalıdır. Bunlar, ağır vergiler, çok sayıda devlet ve kilise görevlileri, büyük ordular, emekliler, öşürcü papazlar, önemli büyüklükte bir ulusal borç ve arada sırada çıkarılan pahalı savaşlardan oluşur. "Çareler" bunlardır işte. (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı,] s. 408 vd.)

Böylece, Malthus'un "çare" olarak önerdiği üçüncü sınıf, satmadan alan ve üretmeden tüketen bu sınıf, daha başından yıllık ürün değerinin önemli bir bölümünü, *karşılığını ödemeden* elde eder, ve ilkönce metalarını satın alınması için gerekli parayı onlara bedava veren ve daha sonra metalarını bu sınıfa değerinin üzerinde satarak verdiğinin daha fazlası bir değeri para olarak geri alan üreticileri zenginleştirirler. Bu alış-veriş her yıl kendini yineleyerek sürer gider.

Malthus temel değer teorisinden oldukça doğru sonuçlara varmıştır. Ama bu teori kendi açısından, amacına fazlasıyla

uyar. Toprakbeyliği, "Devlet ve Kilise"si, emeklileri, vergi tahsildarı, yüzde-onculari, ulusal borcu, borsacıları, yargı memurları, rahipleri ve uşakları, ("ulusal harcaması") ile İngiltere'nin içinde bulunduğu durumu mazur göstermektedir. Rikardocular, burjuva üretiminin yararsız, zamanı geçmiş, zararlı ve hastalıklı yönleri olarak bunlara karşı savaşım vermişlerdir. Ricardo burjuva üretimini, toplumsal üretici güçlerin sınırsız gelişmesini [belirlediği] sürece savunmuş, üretime katılanların, ister kapitalist ister işçi olsunlar, akıbetleri karşısında kayıtsız kalmıştır. O, gelişmenin bu evresinin *tarihsel* meşruluğu ve gerekliliği üzerinde ısrar etmiştir. Geçmiş tarihsel bakış açısından yoksun oluşu, her şeyi kendi içerisinde bulunduğu zamanın tarihsel açısından değerlendirdiği anlamına gelir. Malthus da, kapitalist üretimin olabildiğince serbest gelişmesini ister, ama bu gelişmenin koşulu olarak bunun temeli işçi sınıfının yoksulluğu olduğuna göre, bu gelişmenin aynı zamanda aristokrasinin ve onun devlet ve kilisedeki temsilcilerinin "tüketim gereksinmeleri"ne kendini uydurmasını ve feodalizm ile mutlakiyetçi monarşiden miras kalan çıkarları temsil edenlerin günü geçmiş taleplerine maddi bir dayanak olmasını da ister. Malthus, devrimci olmadığı, gelişmenin tarihsel bir etmenini oluşturmadığı, ama, yalnızca "eski" topluma daha geniş ve rahat bir maddi temel yarattığı sürece burjuva üretimini ister.

Şu halde, öte yandan, nüfus ilkesine göre, kendisine düşen yasanın araçlarına nispetle sayısı her zaman gereksiz ölçüde fazla olan, yani düşük üretimden doğan aşırı nüfus, işçi sınıfı [vardır]; ayrıca bu nüfus ilkesinin bir sonucu olarak, her zaman işçilerin kendi ürünlerini, gene işçilere ölmemelerine yetecek miktarda sağlamalarına olanak veren bir fiyatla satan kapitalist sınıf [vardır]; ve, üçüncü olarak, bir bölümünü rant, bir bölümünü de siyasi unvanlar adı altında oldukça büyük bir serveti kapitalist sınıftan bedava alan ve bu aynı kapitalistlerden sızdırdıkları parayı onların metalarına değerlerinin üzerinde ödeme yapan, kimisi efendi, kimisi uşak, yarı-efendi, yarı-uşak asalaklar ile sefih tembellerden oluşan büyük bir toplum kesimi [vardır]; birikim yapma güdüsüyle üretime itilen kapitalist sınıf, israfı, salt tüketim güdüsünü temsil eden ekonomik bakımdan üretken ol-

mayan kesimler. Üstelik, bu, üretime nispetle aşırı nüfusun yanısıra varolan aşırı üretimden kaçınmanın tek yolu [olarak öne sürülmektedir]. Her ikisi için de en iyi çare olarak, üretim dışında kalan sınıfların aşırı tüketimi [öngörülmektedir]. Emekçi nüfus ile üretim arasındaki oransızlık, ürünün bir bölümünün, üretmeyenler, aylaklar tarafından yutulması ile giderilir. Kapitalistlerin aşırı üretimiyle ortaya çıkan oransızlık, servet sahiplerinin aşırı tüketimi ile [ortadan kalkar].

Ricardo'nun, Adam Smith'in güçlü yönüne dayanarak formülleştirdiği teorisinin karşısına bir karşı-teori koymak için, Malthus'un, Adam Smith'in zayıf yönünü temel alırken ne denli çocuksu bir zayıflık içinde, boş ve anlamsız olduğunu görmüş bulunuyoruz. Malthus'un değer konusundaki kitabından daha gülünç bir güçsüzlük gösterisi düşünmek güçtür. Ama pratik sonuçlara gelir gelmez, ve böylece tekrar bir tür ekonomik Abraham à Sancta Clara olarak işgal ettiği alana girer girmez keyfine diyecek yoktur. Burada bile aşırmacı huyunu bir türlü bırakmaz. Malthus'un *Principles of Political Economy*'sinin Sismondi'nin *Nouveaux Principes de l'Economie Politique* adlı yapıtının Malthus'vari bir kopyası olduğuna ilk bakışta kim inanabilir? Ama durum budur. Sismondi'nin kitabı 1819'da çıktı. Bunun Malthus tarafından yapılan İngilizce karikatürü bir yıl sonra gün ışığına kavuştu. Daha önce Townsend ve Anderson'da olduğu gibi, aynen burada da bir kez daha, dolgun ekonomik broşürlerinden biri için, o, Sismondi'de tutunacak bir yer bulmuş, ve bu arada Ricardo'dan öğrendiği yeni teorilerden de yararlanmıştır.

Ricardo'ya karşı çıkarken Malthus, kapitalist üretimin eski topluma oranla devrimci yönlerine karşı nasıl savaşım verdiyse, aynı şekilde, bir papazın yanılmaz sezgisiyle, Sismondi'den de yalnızca kapitalist üretime, modern burjuva topluma oranla gerici olanları almıştır.

Sismondi'yi buradaki tarihsel incelemenin dışında tutuyorum, çünkü onun görüşlerinin eleştirisi, ancak bu çalışmamdan sonra ele alabileceğim sermayenin gerçek hareketine (rekabet ve krediye) ilişkin çalışmamın kapsamına girer.

Malthus'un, Sismondi'nin görüşlerini uyarladığı *Principles of Political Economy*'nin bölüm başlıklarından birinde kolayca görü-

lebilir: "Servet Artışının Sürekliliğini Güvence Altına Alabilmek İçin Üretici Güçleriyle Dağılım Araçlarının Birleştirilmesinin Gerekliliği Üzerine" ([İkinci Baskı,] s. 361). [Bu bölümde şunları okuyoruz:] "... Üretici güçler [...] tek başına ... zenginliğin orantılı bir ölçüde yaratılmasını sağlayamaz. Bu güçleri tam anlamıyla harekete geçirmek için başka bir şey de gerekli görülmektedir. Bu, bütün üretilenler üzerinde etkin ve kontrolsüz bir taleptir. Ve bu amacın gerçekleşmesine en önemli katkıyı da *ürünlerin dağılımı* ve bu ürünlerin, bütün kitlenin değişilebilir değerini sürekli olarak artıracak şekilde, onları tüketecek olanların isteklerine uyumlu kılınması yapabilir gibi görünüyor." (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı,] s. 361.)

Yine Sismondi üslubuyla yazılmış olan ve gene Ricardo'ya karşı yöneltilen başka bir alıntı daha "Bir ülkenin serveti, kısmen o ülkenin emeğinden sağlanan ürün miktarına ve kısmen de bu miktarın, ona değer vereceği hesaplanan mevcut nüfusun istek ve gücüne uyarlanmasına dayanır. Ne birinin, ne de diğerinin, tek başına bunu belirleyemeyeceğinden daha kesin bir şey olamaz." (Op. cit., s. 301.) "Ama servet ve değerin belki de en yakından bağlı oldukları yer, *birincisinin üretilmesi için ikincisinin gerekliliğidir*". (Loc. cit., s. 301.)

Bu özellikle Ricardo'ya karşı yöneltilmiştir: Bölüm XX, "*Value and Riches, Their Distinetive Properties*" [*On The Principles of Political Economy, and Taxation*, Üçüncü Baskı, London 1821, s. 320]. Burada Ricardo, başka şeylerin yanısıra, şöyle diyor: "Şu halde, değer temelde zenginlikten ayrılır, çünkü değer bolluğa değil, üretimin güç ya da kolay oluşuna bağlıdır." {Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, değer, "üretimdeki kolaylık" ile birlikte de artabilir. Belirli bir ülkede nüfusun bir milyondan altı milyon kişiye çıktığını ve bu bir milyonun günde oniki saat çalışmakta olduklarını varsayalım. Gene, altı milyonun günde altı saat çalışarak daha önce üretilenleri iki katına çıkaracak oranda üretici güçleri geliştirdiklerini varsayalım. O zaman, Ricardo'nun görüşüne göre, servetler altı kat artacak ve değer, daha önceki düzeyin üç katına çıkacaktır.}

"... Zenginlikler değere bağlı değildir. Bir adam, kumanda altına alabildiği gereksinme ve lüksün bolluğuna göre zengin

ya da yoksuldur. ... Değer ve servet kavramlarının birbirine karıştırılması yüzünden, metaların miktarını, yani insan hayatının gereksinmelerini, kolaylık ve zevklerini azaltarak servetini artırabileceği düşünülmektedir. Eğer değer, zenginliğin bir ölçüsü olsaydı, bu yadsınamazdı, çünkü kıtlıkta metaların değeri artar; ama ... eğer zenginlik gereksinme ve zevklerden oluşuyorsa, o zaman miktar azaltılmasıyla bunlar artırılamaz." (Op. cit., s. 323-24.)

Başka bir deyişle Ricardo, burada şunu söylemektedir: servet yalnızca *kullanım-değerlerinden* oluşur. O burjuva üretimini, salt kullanım-değeri üretimine dönüştürür ki, bu da *değişim-değerinin* egemen olduğu bir üretim tarzına çok hoş bir bakış açısıdır. O, burjuva servetinin özgün biçimini yalnızca içeriğini etkilemeyen biçimsel bir şey olarak ele alır. Böylece, aynı zamanda, bunalımlar halinde ortaya çıkan burjuva üretiminin çelişkilerini de reddeder. Para kavramı konusundaki büyük yanılgısı buradan çıkmaktadır. Böylece, sermayenin üretim sürecine ilişkin olarak metaların başkalaşımını içerdiği, sermayenin paraya dönüşmesinin gerekliliğini içerdiği ölçüde dolaşım sürecini tümüyle görmezlikten gelir. Ama burjuva üretiminin (sürekli olarak işçiler diye tanımladığı) *üreticiler* için servet üretilmesi demek olmadığını Ricardo'dan daha iyi gösterebilen kimse yoktur. Yeni burjuva servet üretiminin "bolluk", "gereksinme" ve "lüks" maddeler üretiminin, onları üretenler için tamamen farklı bir şey olduğunu göstermiştir, oysa, üretim yalnızca üreticilerin isteklerini doyurmak için bir araçtan ibaret olmuş olsaydı, eğer üretime yalnızca kullanım-değeri egemen bulunsaydı, durumun böyle olması gerekirdi. Ama aynı Ricardo şunu da söylüyor: "Eğer bizler, bay Owen'ın paralel-kenarlarından birinde yaşıyor olsaydık ve bütün üretilenleri ortaklaşa paylaşsaydık, o zaman kimse bolluğun sonuçlarından acı çekmeyecekti, ama *toplumun bugünkü bileşimi devam ettiği sürece* bolluk sık sık üreticilere zarar verecek, kıtlık ise onlara yararlı olacaktır." ([Ricardo], *On Protection to Agriculture*, Dördüncü Baskı, London 1822, s. 21.)

Ricardo burjuva üretimini, ya da daha doğrusu kapitalist üretimi üretim ilişkilerinin özgül biçimlerinin üretimin amacıyla –bollukla– çelişmeyen, ya da köstek olmayan, kullanım-

değerlerinin hem kitlesini ve hem de çeşitlerini içeren ve, buna karşılık insanın bir üretici olarak verimli bir biçimde gelişmesini, onun üretken yeteneklerinin tümüyle gelişmesini gösteren üretimin *mutlak biçimi* olarak görür. İşte burada Ricardo gülünç bir çelişkiye saplanıyor: değer ve zenginlikten sözederken toplumu bütün olarak gözönüne almalıyız. Ama emek ve sermayeden sözederken, "brüt gelir"in, yalnızca "net gelir" yaratmak için varolduğu açıktır. Aslında Ricardo'nun burjuva üretimde en çok hayran olduğu şey, onun belirli biçimlerinin, –daha önceki üretim biçimleriyle kıyaslandığında– üretici güçlerin sınırsız gelişmesi için bütün engelleri kaldırdığı gerçeğidir. Bunu yapamaz olduklarında, ya da bunu yaptıkları çerçeve içinde çelişkiler ortaya çıktığında, o, çelişkileri reddeder, ya da daha doğrusu, çelişkiyi başka bir biçimde ifade eder; *serveti olduğu gibi* –kendi içinde kullanım-değerleri toplamı olarak–, üreticilerden bağımsız, *Ultima Thule** olarak tanımlar.

Sismondi, kapitalist üretimin çelişkilerinin köklü bir biçimde bilincindedir; bir yanda, onun biçimlerinin –üretim ilişkilerinin–, üretici güçlerin ve servetlerin kısıtlamasız gelişmesini uyardığını; ve öbür yanda, bu üretim ilişkilerinin bazı koşullara bağlı olduğunu; kullanım ve değişim-değerleri, meta ve para, satın alma ve satma, üretim ve tüketim, sermaye ve ücretli emek vb. arasındaki çelişkilerin, üretici gücün gelişmesiyle daha büyük boyutlar kazandığını sezmiştir. Özellikle temel çelişkinin farkındadır. Bir yanda, üretici güçlerin alabildiğine gelişmesi ve aynı zamanda nakite çevrilmeyi gerektiren metaları da içeren servet artışı; öbür yanda, sistemin, üreticiler kitlesinin gerekli geçim araçları ile sınırlandırılması olgusuna dayandığı. Bu nedenle, Sismondi'ye göre, bunalımlar, Ricardo'nun öne sürdüğü gibi raslansal değildir ve iç çelişkilerin, –belirli evrelerde, geniş ölçekte– patlak veren kaçınılmaz sonuçlarıdır. Sismondi, sürekli olarak yalpalamaktadır: üretim ilişkileriyle uyumlu kılmak için, devlet, üretici güçleri mi kısıtlamalı, yoksa üretim ilişkileri, üretici güçlere mi uyumlu kılınmalı? Burada kendisi sık sık geçmişe sığınır; bir *landator temporis acti* (geçmişe övgüler düzen) olur, ya da gelirle

* Nihai sınır. –ç.

sermaye ya da dağıtımla üretim arasında değişik bir uyarlama ile özdeki çelişkileri dışarı atmak ister, ama dağıtım ilişkilerinin değişik bir açıdan bakılan üretim ilişkilerinden ibaret olduğunu anlamaz. Burjuva üretimin çelişkilerini oldukça güçlü bir dille *eleştirir*, ama bunları *anlamaz*, ve bu yüzden onların hangi süreçle çözümlenebileceğini de anlamaz. Ama gene de, onun savının tabanında, gerçekten, *yeni* servet edinme biçimlerinin, üretim güçlerine ve kapitalist toplum içinde gelişen zenginliğin üretilmesi için maddi ve toplumsal koşullara denk düşmesi gerektiği, burjuva biçimlerinin yalnızca geçici ve çelişkili biçimler olduğu, bu biçimlerin içinde servetin çelişkili bir varlık gösterdiği ve aynı anda, her yerde, kendi karşıtı olarak belirdiği sezgisi az da olsa, vardır. Yoksulluğu her zaman bir önkoşul olarak gören ve ancak yoksulluğun gelişmesiyle birlikte gelişen şey servettir, ve ancak kendisiyle birlikte yoksulluğu da geliştirerek artar.

Şimdi, Sismondi'nin görüşlerine Malthus'un nasıl harika bir biçimde sahip çıktığını görmüş bulunuyoruz. Daha abartmalı ve iç bulandırıcı biçimiyle Malthus teorisi Thomas Chalmers'in (*Professor of Divinity*)* çalışmasında görülebilir: *On Political Economy, in Connexion with the Moral state and Moral Prospects of Society*, İkinci Baskı, London 1832. Resmî Kilisenin üyesi olan bu kişi, kiliseyi, "somunları ve balıkları" ve bu kiliseyi ayakta tutan ya da göçerten tüm kurumlar karmaşası ile birlikte "iktisadi açıdan" savunduğuna göre, burada papazsal öğe, yalnızca pratik olarak değil, teorik olarak da daha belirgindir.

Malthus'un işçiler konusundaki (yukarda değindiğimiz) sözleri, aşağıdadır.

"... üretken işte istihdam edilen işçilerin yarattığı tüketim ve talep, *tekbaşına* sermaye birikimi ve istihdamı yönünde bir güdü olamaz." (*Principles of Political Economy*, [London 1836,] s. 315.) "Kendi ürünü piyasada, fazladan tuttuğu emekçilere ödediğine eşit miktarda yüksek bir fiyat üzerinden satılsın diye, salt bu nedenle, hiçbir çiftçi fazladan on adamın emeğini kiralama zahmetine katlanmaz. Sözkonusu metanın daha önceki talep ve arz durumunda ya da fiyatında bu metanın üretiminde fazladan bir

* İlahiyat profesörü. –ç.

miktar insanın istihdamını gerekli kılmak için, yeni emekçilerin yarattığı talepten önce ve ondan bağımsız bir şeyin varlığı gerekir." (*Op. cit.*, s. 312.)

"Bizzat üretken emekçinin yarattığı talep, hiçbir zaman yeterli bir talep değildir, çünkü bu talep *onun ürettiği şeyleri tümüyle kucaklayamaz. Eğer kucaklasaydı, o zaman kâr olmazdı*, bunun sonucu olarak da, onu çalıştırmak için bir neden olmazdı. Herhangi bir meta üzerinden kâr sağlanıyor olması, onu üretmiş bulunan emeğin *dışında* bir talebin varlığını öngörür." (*Op. cit.*, s. 405, dipnot.)

"... emekçi sınıfların tüketiminde büyük bir artışın, üretim maliyetini fazlasıyla yükseltmesi gerektiği gibi, kârı düşürmesi ... birikim yapma güdüsünü azaltması ya da yok etmesi gerekir." (*Loc. cit.*, s. 405.)

"Emekçi sınıfları lüks maddeler üretimine yönelten başlıca şey, *bu zorunlu maddelerin azlığıdır*; ve bu uyarıcı ortadan kaldırılır ya da büyük ölçüde zayıflatılır ve zorunlu ihtiyaç maddeleri çok az emekle sağlanabilir duruma getirilirse, konfor üretimine daha çok zaman ayrılacağı yerde, daha az zaman ayrılacağını düşünmek için çok neden vardır." (*Op. cit.*, s. 334.)

Malthus, burjuva üretiminin çelişkilerini örtbas etmekle değil, tersine, bir yandan çalışan sınıfların sefaletinin gerekli olduğunu (gerçekten de bu üretim biçimi için gereklidir) tanıtlamak ve öte yandan da kapitalistlere, kendi üretmekte oldukları metalara yeterli bir talep yaratılmasında besili devlet ve kilise hiyerarşisinin vazgeçilmez olduğunu göstermek amacıyla bu çelişkileri vurgulamakla ilgilenir. Böylece, "... servetin sürekli artmasını" [op. cit., s. 314] güvenceye almak için ne nüfus artışının, ne sermaye birikiminin (*op. cit.*, s. 319-320), ne toprak verimliliğinin (*op. cit.*, s. 331), ne "emek tasarruf eden buluşlar"ın, ne de "yabancı pazarların" (*op. cit.*, s. 352 ve 359) genişletilmesinin yeterli olmadığını da gösterir.

"... kârlı biçimde istihdam edilme araçlarıyla kıyaslandığında, hem emekçiler, hem de sermaye fazlalık gösterebilir." (*Op. cit.*, s. 414, [dipnot].)

Böylece Malthus, Rikardo'cu görüşün tersine, genel bir aşırı üretim olasılığını vurgular. (*Inter alia, op. cit.*, s. 326.) Bununla

ilgili olarak öne sürdüğü başlıca görüşler şöyledir: "... talep her zaman değer tarafından, ve arz da nicelik tarafından belirlenir." (*Op. cit.*, s. 316, dipnot.) Metalar yalnızca meta karşılığında değil, ama aynı zamanda üretken emek ve kişisel hizmetlerle de değişildiğini ve bunlarla ilişkili olarak ve aynı zamanda da parayla ilişkili olarak, genel bir meta tıkanıklığı görülebilir (*loc. cit.*) "... arz her zaman *niceliğe* ve talep de *değere* orantılı olmalıdır." (*Definitions in Political Economy*, John Casenove baskısı, London 1853, s. 65 [dipnot].)

"James Mill şöyle diyor: Bir adamın ürettiği ve kendi tüketimine ayırmak istemediği herhangi bir şeyin, başka metalarla değişilebilecek bir stok oluşturduğu açıktır. Bu durumda onun satın alma iradesi ve satın alma araçları, diğer bir deyişle, talebi, [...] üretmiş olduğu miktara eşittir ve tüketim anlamına gelmez. ... oldukça açıktır ki," [diye yanıtlıyor Malthus] "onun başka metaları satın alma araçlarının üretmiş bulunduğu ve elden çıkarmak istediği kendi metanının *niceliğine* orantılı değildir; ama onun *değişim içindeki değerine* orantılıdır; ve değişim içindeki bir metanın değeri, onun niceliğine orantılı olmadığı sürece, her bireyin arz ve talebinin her zaman birbirine eşit olacağı doğru olamaz." (*Loc. cit.*, s. 64-65.)

Eğer her bireyin talebi kendi arzına eşit olsaydı, bu, ifadenin gerçek anlamıyla, kendi metalarını, her zaman, hak ettiği kâr da dahil olmak üzere, üretim maliyetine satabileceğinin bir kanıtı olurdu; bu durumda kısmi bir tıkanıklık bile olanaksız olurdu. Tartışma, gereğinden fazlasını tanıtlıyor. ... Arz her zaman *niceliğe* ve talep *değere* orantılı olmalıdır." (*Definitions in Political Economy*, London 1827, s. 48, dipnot.)

Burada Mill, talepten, talebe bulunan kişinin "satın alma araçlarını" anlıyor. Ama "... onun diğer metaları satın alma araçları, kendisinin ürettiği ve elden çıkarmak istediği metaların *niceliğine* değil; metanın *değişim içindeki değerine* orantılıdır ve değişim içinde bir meta, değerinin kendi niceliğine orantılı olmadığı sürece, her bireyin talep ve arzının her zaman birbirine eşit olacağı, doğru olamaz." (*Loc. cit.*, s. 48-49.)

Torrens şunları söylerken yanılıyor: " 'Artan etkin talebin tek ve başlıca nedeni, artan arzdır' [...]. Eğer öyle olsaydı, yiye-

cek ve giyeceklerin geçici olarak azalması durumunda toplumun kendisini toparlaması ne kadar zor olurdu. Ama [...] yiyecek ve giyeceklerin [...] bu şekilde miktar olarak azalmaları ile değerleri artar, ve [...] geriye kalan yiyecek ve giyeceklerin parasal fiyatı, bir süre için, onların miktarının azalmasına [oranla] daha büyük bir artış gösterir, bu arada emeğin parasal fiyatı aynı kalabilir. Bunun kaçınılmaz sonucu [...] öncesine oranla daha büyük miktarda bir üretken sanayiin harekete geçirilmesi olacaktır." (*Op. cit.*, s. 59-60.)

Bir ülkenin bütün metaları, para ya da emeğe oranla düşebilir. (*Op. cit.*, s. 64, vd..) – Böylece genel bir pazar tıkanıklığı olasıdır. (*Loc. cit.*.) Onların fiyatlarının tamamı, üretim maliyetinin altına düşebilir. (Loc. cit..)

Diğerleri için, Malthus'un, dolaşım sürecine ilişkin aşağıdaki pasaja değinmek yeterlidir.

"... kullanılan sabit sermayenin değerini yatırımların bir bölümü olarak düşünürsek, bu tür sermayenin yıl sonunda arta kalan değerini yıllık gelirin bir bölümü olarak düşünmemiz gerekir. ... Gerçekte onun [kapitalistin], *yıllık yatırımları*, *yalnızca*, onun döner sermayesinden, sabit sermayesinin yıpranma payı ile buna eklenen faizden ve döner sermayesinin gerektikçe yıllık ödemeleri yapmak için kullandığı bölümünün faizinden oluşur." (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı, London 1836,] s. 269.)

Amortisman fonu, yani sabit sermayenin yıpranan ve aşınan bölümünün onarılması için ayrılan fon, benim görüşüme göre, aynı zamanda birikim fonudur da.

Malthus (*An Essay on the Principles of Population*'ın beşinci baskısının Fransızca çevirisinin üçüncü baskısında, çeviren P. Prévost, Cenevre 1836, c. IV, s. 104-105) İngiliz rençberlerine inek verilmesi planına karşı o alışılmış "derin felsefesi" ile şu aşağıdaki şekilde karşı çıkıyor: "İnek besleyen *rençberlerin*, beslemeyenlere oranla daha çalışkan ve düzenli oldukları gözlemlenmiştir. ... Halen inek besleyenlerin çoğu, bunları, kendi çalışmalarının meyveleriyle satın almaktadırlar. Bu yüzden, ineğin onları çalışmaya sevk ettiğini söylemektense, çalışmalarının onları inek sahibi olmaya sevk ettiiğini söylemek daha doğru olur." [Malthus,

An Essay on the Principles of Population, Beşinci Baskı, c. 2, London 1817, s. 296-297.]

Şu halde, çalışma şevki (başkalarının emeğinin sömürülmesiyle birarada), burjuvazi arasındaki sonradan-görmelere inek verdiğini, ama bu ineklerin, bu sonradan-görmelerin oğullarına aylaklık aşıladığını söylemek de aynı derecede doğrudur. Eğer biri çıkıp inekleri süt verme yeteneğinden değil de, başkalarının karşılığı ödenmeyen emeğine kumanda etme yeteneğinden yoksun bıraksaydı, bunun, oğulların çalışkanlığı üzerinde çok sağlıklı bir etkisi olurdu.

Aynı "derin filozof", şöyle diyor "Ama *herkesin orta* [*sınıfa*] *dahil olamayacağı besbellidir*. Şeylerin doğasında üstün ve geri yanların varlığı mutlaka gereklidir; ve [...] [elbette aşırılar olmaksızın ortalamalar olamaz] çarpıcı bir biçimde yararlıdır. Eğer toplumda hiç kimsenin yükselme umudu ve düşme korkusu yoksa; eğer çalışkanlık beraberinde ödüllerini ve tembellik de cezalarını getirmiyorsa; bugünlerde toplumsal refahın sıçrama noktasını oluşturan koşulların düzeltilmesi yönünde o hararetli uğraşıyı görmeyi bekleyemeyiz." ([Malthus, *Principles of Population*, s. 303.,] Prevast, s. 112.)

Şu halde, üstün sınıfların düşmekten korkabilmesi için, aşağı sınıfların bulunması gereklidir. Ve aşağı sınıfların yükselme umudu besleyebilmesi için üstün sınıflar olmalıdır. Tembelliğin beraberinde ceza da gelebilsin diye, işçi yoksul olmalı ve Malthus'un o sevgili rantiye ve toprak sahipleri de zengin olmalıdır. Ama Malthus çalışkanlığın ödülü ile neyi anlar? İçeride göreceğimiz gibi, işçinin, emeğinin bir bölümünün karşılığını almadan çalışmasını anlar. Eşsiz bir teşvik bu, yeter ki, teşvik eden açlık değil "ödül" olsun. Bunun için söylenebilecek en iyi şey, işçinin, bir gün başka işçileri sömürmeyi umabileceğidir. Rousseau şöyle diyor: "Tekel genişledikçe, sömürülenlerin zincirleri de o denli ağırlaşır." Malthus, bu "derin düşünür", farklı görüşlere sahiptir. Onun en yüce umudu, ki bunu kendisi bile biraz ütopik bulur, orta sınıf kitlesinin büyümesi ve proletaryanın (çalışanların), (sayıca mutlak bir artış göstermesine karşın) toplam nüfusun gittikçe azalan bir bölümünü oluşturmaya başlamasının gerektiğidir. Gerçekten de, burjuva toplumun *izlediği yol* budur.

"Hatta, gelecekteki bir dönemde, diyor Malthus, son yıllarda onca hızla gerçekleşen bir ilerleme olan insan çalışmasını azaltma uğraşlarının sonunda, bugüne oranla daha az çabayla en varlıklı bir toplumun bütün gereksinmelerini karşılayabilecek bir duruma geleceğini umabiliriz; *bunlar bireysel çabanın şiddetini azaltamasa bile* (işçi eskisi kadar çok ve başkaları için gittikçe artan, kendisi için ise gittikçe azalan oranda çalışmaya devam etmelidir), en azından, şiddeli çalışma içinde istihdam edilenlerin *sayısını* azaltabilir." ([Malthus, *Principles of Population*, s. 304,] Prevast, s. 113.)

Malthus'un *On Population* kitabı, Fransız Devrimine ve İngiltere'de reformcu çağdaş fikirlere (Godwin, vb.) karşı yöneltilmiş bir hicivdi. Emekçi sınıfların yoksulluğuna karşı bir mazeret idi. *Teori*, Townsend ve ötekilerden aşırılmıştı.

An Essay on Rent'i, sanayi sermayesine karşı toprakbeylerini destekleyen bir polemikti. *Teorisi* Anderson'dan alınmıştı.

Principles of Political Economy, işçilere karşı kapitalistlerin çıkarları yanında kapitalistlere karşı aristokrasinin, kilisenin, "vergi yiyicileri"nin, dalkavukların, vb. çıkarları yanında yeralan bir polemikti. *Teorisi* Adam Smith'ten alınmıştı. Malthus'un kendi buluşlarını kullandığı yerler acınacak durumdadır. Teorisini daha da geliştirirken Sismondi'yi kendisine dayanak yapmaktadır.

Karl Marx, Theories of Surplus Value, c. 3.
London-Moscow 1972, s. 40-41, 49-62.

(13)
DARWIN VE MALTUSÇU TEORİ

KARL MARX
ENGELS'E MEKTUP
1862

Darwin'i yeniden gözden geçirdim; "maltusçu" teoriyi bitkilerle hayvanlara da uyguladığını söyleyerek beni çok eğlendiriyor; sanki bay Maltlıus'ta –ve geometrik artış dizisinde– tüm sorun, teorinin bitkilerle hayvanlara değil de yalnızca insanlara uygulanmasıymış gibi...

... Öteki konulara gelince, çok yoğun bir çalışma içindeyim; ne garip, her türlü sefilliğin ortasında, beynim, yıllardan beri olmadığı kadar iyi çalışıyor. Bu cildi genişletiyorum, çünkü şu Alman köpekler, kitapların değerini metreküple ölçüyorlar. Aklıma gelmişken, hele şükür şu insanı hasta eden toprak rantı konusunun dibini buldum (ama burada şu anda konuyu *ima* dahi etmek *istemiyorum*). Uzun zamandan beri Ricardo'nun teorisinin mutlak doğruluğu konusunda kuşkularım vardı; sonunda yanlışlığı saptadım. Ayrıca, son defa buluştuğumuzdan bu yana, hoş ve şaşırtıcı birkaç yeni şey daha buldum; bu ciltte onlar da yeralıyor.

Darwin'i* yeniden gözden geçirdim; "maltusçu" teoriyi bitkilerle hayvanlara *da* uyguladığını söyleyerek beni çok eğlendi-

* Marx, Charles Darwin'in *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* [*Türlerin Kökeni*]'ına göndermede bulunuyor.

riyor; sanki bay Malthus'ta –ve geometrik artış dizisinde– tüm sorun, teorinin bitkilerle hayvanlara *değil* de yalnızca insanlara uygulanmasıymış gibi... Darwin'in hayvanlarla bitkiler arasında, işbölümüyle, rekabetiyle, yeni pazarlar açışıyla, "icatlarıyla" ve maltusçu "varolma savaşımı"yla kendi İngiliz toplumunu bulup görmesi çok dikkate değer birşey. Bu Hobbes'un *'bellum omnium contra omnes'*idir:* bir de insana, Hegel'in *Phänomenologie*'sini anımsatıyor; sivil toplum orada "ruhsal hayvanlar alemi" diye tanımlanırken, Darwin'de hayvanlar alemi sivil toplum olarak beliriyor...

Karl Marx'tan Manchester'deki Friedrich Engels'e Mektup,
Londra, 18 Haziran 1862.
K. Marx - F. Engels, *Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869,*
Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 146-147.

* Herkesin herkesle savaşı. *–Ed.*

(14)
NÜFUSUN İSTİHDAM ARAÇLARI ÜZERİNDEKİ BASKISI

FRİEDRİCH ENGELS
LANGE'YE MEKTUP
1865

Papaz Malthus bu teoriyi da öncüllerinden çalmıştır; ona ait olan şey, iki dizinin nüfus ve geçim nesneleri dizilerinin, salt keyfî olarak uygulanışından başka bir şey değildir. Nüfusun baskısı geçim nesneleri üzerinde değil, ama üretim araçları üzerindedir.

... Elde olmayan nedenlerle mektubunuzu yanıtlamakta geciktim ama, bu arada emek sorununa ilişkin kitabınızı da edindim; büyük bir ilgiyle okudum. İlk kez Darwin'i* okuduğum zaman, onun bitki ve hayvan yaşamı konusundaki yaklaşımının, maltusçu teoriyle nasıl büyük bir benzerlik içinde olduğu benim de dikkatimi çekmişti. Ama benim vardığım sonuç, sizinkinden tamamen farklıydı. Ben şöyle düşünmüştüm: günümüz burjuva gelişmesi dorukta bir yüzkarasıdır, çünkü vardığı noktada, hayvanlar aleminin ekonomik biçimlerinin ötesine henüz geçememiştir. Bize göre, "ekonomik yasalar" denen yasalar, doğanın değişmez yasaları değildir; zaman içinde ortaya çıkan ve ortadan kalkan tarihsel yasalardır; modern ekonomi politiğin kuralları da –iktisatçılar tarafından doğruca ve nesnel bir biçimde ortaya ko-

* Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*. –Ed.

nabildiği ölçüde– bize göre ancak modern burjuva toplumun varolmasına elveren yasaların ve koşulların bir özetidir – kısacası, bugünkü burjuva üretimin ve değişimin koşullarının soyut ifadesi ve özetidir. Bu nedenle, bize göre, *salt burjuva ilişkileri* ifade ettiği ölçüde bu yasalardan hiçbiri modern burjuva toplumdan daha yaşlı değildir; aşağı yukarı bilinen tarih boyunca geçerli olanlar ise, ancak sınıf egemenliğine ve sınıf sömürüsüne dayalı toplum biçimlerine özgü ilişkileri ifade eden yasalardır. Ricardo yasası denen yasa birinci gruba girer, yani ne feodal serflik ne eski çağ köleliği için geçerlidir; ikinci gruba ise, maltusçu teori içinde kabule değer olanlar girer.

Bütün öteki fikirleri gibi, papaz Malthus bu teoriyi da öncüllerinden çalmıştır; ona ait olan şey, iki dizinin nüfus ve geçim nesneleri dizilerinin, salt keyfî olarak uygulanışından başka bir şey değildir. İngiltere'de bu teori, uzun zaman önce iktisatçılar tarafından makul ölçülere getirilmiştir; nüfusun baskısı geçim nesneleri üzerinde değil, ama üretim araçları üzerindedir; insanlık modern burjuva toplum için gerekli olandan daha da hızlı çoğalabilirdi. Bu, bizim açımızdan, burjuva toplumun, gelişmenin engeli olduğunun bir başka kanıtıdır; değiştirilmelidir.

Bizzat siz, nüfus artışıyla geçim araçları artışının birbiriyle uyuşum içine nasıl sokulabileceğini soruyorsunuz; ama önsözdeki bir tek tümcenin dışında ben sizin kitabınızda bu soruyu çözmeye dönük herhangi bir çaba göremedim. Bizim çıkış noktamız şudur: modern burjuva toplumu yaratan ve şimdi de süregenleşen ticaret bunalımı ile bu burjuva toplumu bozma ve sonal olarak yıkma doğrultusunda işlemeye başlayan güçler –buharlı makine, modern makineler, kitlesel sömürgeleştirme, demiryolları, buharlı gemiler, dünya ticareti– yani bu üretim ve değişim araçları, ilişkileri kısa sürede tersyüz etmeye ve her bireyin üretim gücünü iki, üç, dört, beş ya da altı kişinin tüketimini sağlayacak kadar üretebilecek düzeyde artırmaya yetecektir; kentsel alandaki sanayi, tarıma şimdikinden çok daha farklı güçler sağlamaya yetecek ölçüde insan tasarruf edebilecektir; bilim, sanayideki yoğunluğuyla tarıma da geniş ölçekte uygulanabilecektir; güneydoğu Avrupa'da ve batı Amerika'da şimdiye değin doğanın kendi kendine gübrelediği, görünüşe bakılırsa tükenmez

zenginlikteki topraklardan, bugüne kadar bilinmeyen ölçülerde yararlanılması olanaklı olacaktır. Alarm zillerinin çalınacağı zaman, bütün bu alanların ekilip biçildiği, ancak gene de kıtlığın kendini gösterdiği zaman olacaktır.

Bugün çok az üretiliyor – tüm sorun budur. Ama *niçin* az üretiliyor? Üretimin sınırlarına –hatta bugünün araçlarıyla– varıldığı için değil. Hayır. Üretimin sınırlarını, aç midelerin sayısı değil, ama satınalma ve ödeme gücü olan *cüzdanların* sayısı belirlediği için. Burjuva toplum daha fazlasını ne üretir ne de üretebilir. Parasız işçiler ve boş mide, yani *kârlı olarak* istihdam edilemeyen, dolayısıyla satın alamayan emek, ölüm oranını yükseltmeye gidiyor. Zaman zaman olduğu gibi, bir sınai patlama olduğunu düşünelim; bu patlama, şimdi kullanılmayan emeğin kârlı olarak çalıştırılmasını olanaklı duruma getirecektir; o zaman bu işçiler, birşeyler satın alabilecekleri parayı kazanırlar ve böyle oldukça, geçim nesneleri, şimdiye değin her zaman bulunagelmiştir. Bu kısır bir döngüdür, tüm ekonomik sistem bunun üzerinde döner dolaşır: biri çıkar, burjuva koşulların bir bütün olduğunu varsayar ve sonra onun her parçasının gerekli bir parça olduğunu kanıtlar – işte size önsüz-sonsuz bir yasa.

Schulze'nin kooperatifleri1 üzerine tanımınız çok hoşuma gitti. Burada da böyle şeyler varoldu; ama aşağıyukarı artık tarihe maloldu. Almanya'daki insanlar da proletarya onurunu günün birinde kuşkusuz kazanacaklardır.

Friedrich Engels'ten Duisburg'daki Albert Lange'ye Mektup,
Manchester, 29 Mart 1865.
K. Marx - F. Engels, *Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869*,
Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 201-203.

(15)
"NÜFUS İLKESİ" VE "EVLENMEME YEMİNİ"

KARL MARX
KAPİTAL
1867

Malthus İngiliz Devlet Kilisesine bağlı bir papaz olduğu halde, protestan Cambridge Üniversitesine üye olmanın koşullarından birisi olan evlenmeme yeminini etmişti. Bunlar rahipliğin evlenme yasağı emrini bir yana iterek, "meyveli olunuz ve çoğalınız" sözünü İncil'in kendilerine verdiği özel bir görev diye kabullenmeyi o derece ileri götürmüşlerdir ki, nüfusun artışına gerçekten yakışıksız ölçülere varan genel bir katkıda bulunmuşlardır.

Eğer okur, bana, 1798'de yayınlanmış olan "Essay of Population" adlı yazının yazarı Malthus'u anımsatırsa, ben de, ona, bu yapıtın ilk şeklinin De Foe'dan, sir James Steuart'tan, Towsend'dan, Franklin'den, Wallace'dan vb. yapılmış çocukça ve üstünkörü bir aşırmadan başka bir şey olmadığını ve kendisine ait tek bir tümceyi bile içermediğini anımsatırım. Bu broşürün neden olduğu büyük sansasyon yalnızca parti çıkarları ile ilgilidir. Fransız Devrimi, Birleşik Krallık'ta ateşli savunucular buldu; 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş işlenen ve ardından büyük toplumsal bunalım sırasında, Condorcet'nin öğretilerine karşı şaşmaz bir panzehir olarak davul zurnayla ilan edilen "nüfus ilkesi", insanlığın ilerlemesi ve gelişmesi özlemlerini toptan yok edecek bir silah olarak, İngiliz oligarşisi tarafından sevinçle karşılanmıştı. Bu başarısına pek şaşıran Malthus, kendisini, gelişi güzel topladığı malzemeyi kitabına doldurmaya, kendisi tarafın-

dan bulunmayıp yalnızca aşırılan yeni konuları eklemeye verdi. Şurasını da belirtelim: Malthus İngiliz Devlet Kilisesine bağlı bir papaz olduğu halde, protestan Cambridge Üniversitesine üye olmanın koşullarından birisi olan evlenmeme yeminini etmişti: "Kolej üyelerinin evlenmelerine izin verilmez, evlenen bir kimse derhal kolej üyesi olmaktan çıkar." (*Reports of Cambridge Universiy Commission*, s. 172.) Bu durum Malthus'u diğer protestan papazlarından, onun lehine olmak üzere ayırır; bunlar rahipliğin evlenme yasağı emrini bir yana iterek, "meyveli olunuz ve çoğalınız" sözünü İncil'in kendilerine verdiği özel bir görev diye kabullenmeyi o derece ileri götürmüşlerdir ki, bir yandan işçilere "nüfus ilkesini" vaaz ederken, öte yandan da, nüfusun artışına gerçekten yakışıksız ölçülere varan genel bir katkıda bulunmuşlardır. İnsanın ekonomik bakımdan düşüşü, Adem babanın elması, şiddetli arzuya da Papaz Towsend'in şakacı bir ifadeyle dediği gibi, "Cupid'in oklarını körleştirme eğiliminde olan bu frenlemeler", bu nazik sorunun, saygıdeğer protestan teolojisinin ya da daha doğrusu protestan kilisesinin, dün de, bugün de, tekelinde bulunması çok ilgi çekicidir. Orijinal ve akıllı bir yazar olan Venedikli rahip Ortes dışında, nüfus teorisyenlerinin çoğu protestan papazlarıdır. Örneğin modern nüfus teorilerinin baştan sona incelendiği ve Quesnay ile öğrencisi Mirabeau arasındaki geçici kavgaya, aynı konu üzerinde fikirler sağlamış bulunan Bruckner'ın *Théorie du Systéme animal,* Leyde 1767, adlı kitabı; sonra, papaz Wallace, papaz Townsend, papaz Malthus ve öğrencisi başpapaz Thomas Chalmers ile bu konuda kalem oynatan daha küçük rütbede bir yığın saygıdeğer din adamı. Başlangıçta ekonomi politik, Hobbes, Locke, Hume gibi filozoflar, Thomas More, Temple, Sully, De Witt, North, Law, Vanderlint, Cantillon, Franklin gibi iş ve devlet adamları özellikle ve büyük bir başarıyla da Petty, Barbon, Mandeville, Quesnay gibi tıp adamlarınca incelenmiştir. Daha 18. yüzyılın ortasında zamanının dikkate değer iktisatçılarından rahip Tucker, hırs ve servet tanrısının işlerine burnunu sokmakta kendisini mazur görmüştü. Daha sonra, işte bu "nüfus ilkesi" ile protestan papazlarının günü gelmiş oldu. Nüfusa servetin temeli gözüyle bakan ve Adam Smith gibi papazların açık sözlü düşmanı olan

Petty, sanki bunların beceriksizce müdahalelerini sezmiş gibi şöyle der: "Hukukun en iyi gerçekleştiği yer, nasıl ki, avukatların yapacak iş bulamadıkları yer ise, dinin de en iyi serpilip geliştiği yer, papazların nefislerine en çok çile çektirdikleri yerdir. Bunun için, protestan papazlarına, bundan böyle Aziz Paul'ün yolundan gidip, evlenmeyerek "nefislerine eza" çektirmediklerine göre "kilise vakıflarının geçimlerini sağlayabileceğinden fazla papaz üretememelerini" salık verir, "yani bugün eğer İngiltere ve Gal'de onikibin kişiye yetecek kadar yer varsa, 24.000 papaz üretmek doğru olmaz, çünkü sonra bu açıkta kalan onikibin kişi kendilerine bir geçim yolu arayacaklar ve bunu en kolay şekilde de, görevli onikibin papazın, halkın ruhlarını zehirlediklerini ya da açlıktan öldürdüklerini, cennete giden yolda onlara yanlış öncülük etiklerini çevreye yayarak yapacaklardır." (Petty, *A Treatise of Taxesand Contributions*, London 1667, s. 57.)

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 588-589.

(16)
NİSPİ ARTI-NÜFUS

KARL MARX
KAPİTAL
1867

Emekçi nüfus, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık haline getiren, nispi artı-nüfus haline dönüştüren araçları üretmiş olur. Bunu, her zaman artan boyutlarda yapar. Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır. Soyut bir nüfus yasası, ancak, ve o da insanoğlu kendilerine müdahale etmediği sürece, bitkiler ve hayvanlar için vardır.

Sermaye birikimi, başlangıçta yalnızca bir miktar büyümesi olarak görünmekle birlikte, daha önce de gördüğümüz gibi, değişmeyen kısmında değişen kısmın aleyhine devamlı bir artış göstererek, bileşiminde gitgide artan bir nitel değişme ile gerçekleşir.*

Özgül kapitalist üretim tarzı, emeğin üretme gücünde buna uygun düşen gelişme ve sermayenin organik bileşiminde bu yüzden meydana gelen değişme, yalnızca birikimin ilerlemesine ya da toplumsal servetin büyümesine ayak uydurmakla kalmaz. Bunlar çok daha büyük bir hızla gelişirler; çünkü basit birikim, toplam toplumsal sermayedeki mutlak artış, bu topla-

* [*Üçüncü Almanca baskıya not.* – Marx'ın elyazması metninde burada şu kenar notu var: "Daha sonra üzerinde işlenecek not; eğer genişleme yalnızca nicel olursa, aynı işkolundaki daha büyük ve küçük sermayeler için kâr yatırılan sermayelerin büyüklüğüne bağlı olur. Eğer nicel genişleme nitel değişmeye yolaçarsa, daha büyük sermayenin kâr oranı aynı zamanda yükselir." –*F. E.*]

mı meydana getiren bireysel sermayelerin merkezileşmesi ile birlikte olur, ve ek sermayenin teknolojik bileşimindeki değişme, başlangıç sermayesinin teknolojik bileşimindeki değişiklik ile elele gider. Bu yüzden, birikimin ilerlemesiyle, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı değişir. Başlangıçta diyelim 1 : 1 iken, bundan sonra sırayla 2 : 1, 3 : 1, 4 : 1, 5 : 1, 7 : 1 vb. haline gelir, yani sermaye artmaya devam ederken, toplam değerinin 1/2'si yerine yalnızca 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, 1/8 vb. oranında emek-gücüne dönüştüğü halde, 2/3, 3/4, 4/5, 5/6, 7/8 oranlarında olmak üzere üretim araçlarına dönüşür. Emeğe olan talep, sermayenin bütünü ile değil, ancak değişen kısmının miktarıyla belirlendiğine göre, bu talep, daha önce varsayıldığı gibi toplam sermayedeki artış ile orantılı olarak artacağına, gittikçe küçülen şekilde düşer. Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısmı, yani onunla birleşen emek de büyür, ama bu her zaman küçülen bir oranda olur. Birikimin belli bir teknik temel üzerinde, üretimi basit bir şekilde genişletme görevini yerine getirdiği duraklama dönemleri kısalır. Belli sayıda ek işçiyi emebilmek, ya da hatta, eski sermayenin devamlı başkalaşımı nedeniyle, zaten işbaşında olanların çalışmaya devam etmelerini sağlamak için, toplam sermaye birikiminin yalnızca hızlı olması yetmez, bu hızın her zaman artan oranda olması gerekir. Öte yandan, bu artan birikim ve merkezileşme, sermayenin bileşiminde yeni bir değişmenin, yani sermayenin değişmeyen kısmına oranla değişen kısmında daha hızlı bir küçülmenin kaynağı olur. Toplam sermayenin artış hızıyla birlikte giden ve bu artıştan daha hızlı hareket eden, değişen kısımdaki bu hızlı nispi küçülme, öteki kutupta ters bir şekil alır; işçi nüfusunda mutlak bir artış olduğu görüntüsünü verir ve bu artış her zaman, değişen sermayeden ya da iş sağlayan araçların kitlesindeki yükselmeden daha hızlı hareket ediyor gibidir. Ama aslında, bu nispi aşırı emekçi nüfusu, yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu, bu yüzden de bir artı-nüfusu kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir.

Toplumsal sermaye, bütünlüğü içersinde ele alındığında, birikim hareketinin, onun bütününü az ya da çok etkileyen devresel değişmelere yolaçtığı, bazan da geçirdiği çeşitli evreleri aynı anda farklı üretim alanlarına dağıttığı görülür. Bazı alanlarda, basit merkezileşmenin sonucu olarak, sermayenin mutlak büyüklüğünde bir artış olmaksızın, bileşiminde bir değişiklik olur; diğer bazı alanlarda ise, sermayedeki mutlak büyüme, değişen kısmındaki, yani bu kısmın emdiği emek-gücündeki mutlak azalma ile birlikte olur; gene bazı üretim alanlarında, sermaye, kendi teknik temeli üzerinde bir süre büyümeye devam eder ve bu büyümeyle orantılı olarak ek emek-güçlerini kendisine çeker, oysa bir başka zaman, organik bir değişiklik geçirir ve değişen kısmı azalır; bütün bu alanlarda, sermayenin değişen kısmındaki artış ve dolayısıyla çalıştırdığı emekçi sayısı, her zaman, şiddetli dalgalanmalar ve geçici artı-nüfus üretimine bağlanmış durumdadır; bu artı-nüfus üretimi, çalışmakta olan emekçilerin işten atılması biçiminde açık bir şekilde olabileceği gibi, ek emekçi nüfusunun her zamanki kanallardan daha güç emilmesi şeklinde, daha az gerçek olmamakla birlikte, göze daha az çarpan bir biçimde de olabilir.* Halen işlemekte olan toplumsal sermayenin büyüklüğü ve artış derecesi, üretimin boyutlarıyla, çalıştırılan emekçi kitlesindeki artış, bunların üretkenliklerindeki gelişme

* İngiltere ve Gal'de yapılan nüfus sayımı şunu gösteriyor: "Tarımda çalışan bütün insanlar (topraksahipleri, büyük çiftçiler, bahçıvanlar, çobanlar, vb. dahil): 1851'de 2.011.447; 1861, 1.924.110. Düşüş 87.337. Yünlü sanayisi: 1851, 102.714 kişi; 1861, 79.242. İpekli dokuma: 1851, 111.940; 1861, 101.678. Basma sanayisi: 1851, 12.098; 1861, 12.556. Bu sanayi kolundaki büyük artış karşısında işçi sayısındaki pek küçük yükselme, çalıştırılan işçi sayısında büyük bir nispi azalmayı gösterir. Şapkacılık: 1851, 15.957; 1861, 13.814. Hasır şapka ve yün başlık: 1851, 20.393; 1861, 18.176. Malt sanayisi: 1851, 10.566; 1861, 10.677. Mum sanayisi: 1851, 4.949; 1861, 4.686. Bu düşüş, diğer nedenler yanında, fazla aydınlanmanın artması sonucudur. Tarak yapımı: 1851, 2.038; 1861, 1.478. Bıçkıcılık: 1851, 30.552; 1861, 31.647 – bıçkı makinelerinin artışı sonucu küçük bir artış. Çivicilik: 1851, 26.940; 1861, 26.130 – makinenin rekabeti sonucu bir düşüş. Kalay ve bakır madenciliği: 1851, 31.360; 1861, 32.041. Öte yandan: pamuk eğirme ve dokuma: 1851, 371.777; 1861, 456.646. Maden kömürü: 1851, 183.389; 1861, 246.613. "Makinenin bugüne kadar başarı ile kullanılmadığı sanayi kollarında 1851 yılından bu yana işçi sayısındaki artış genellikle en fazladır." (İngiltere ve Gal 1861 Nüfusu Sayımı, vol. III, London 1863, s. 35-39.)

ve bütün zenginlik kaynaklarındaki çoğalma ve yoğunlaşma ile birlikte, emekçilerin sermaye tarafından çekilmesi hareketinin boyutlarında bir büyüme olduğu gibi, gene sermaye tarafından itilmelerinin boyutlarında da bir büyüme görülür; sermayenin organik bileşimindeki ve teknik şeklindeki değişmenin hızı artar, gittikçe artan sayıda, üretim alanı bazan aynı anda, bazan da başka başka zamanlarda bu değişmenin etkisi altında kalır. Bu nedenle, emekçi nüfus, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık haline getiren, nispi artı-nüfus haline dönüştüren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, her zaman artan boyutlarda yapar.* Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır; ve aslında, her özel tarihsel üretim tarzının, yalnızca kendi sınırları içersinde tarihsel bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasaları vardır. Soyut bir nüfus yasası, ancak,

* [*Dördüncü Almanca baskıya eklenmiştir.* – Değişen sermayenin nispi büyüklüğündeki, gitgide artan ölçüde azalma yasası ve bunun, ücretli işçi sınıfının durumu üzerindeki etkisi, klasik okulun önde gelen bazı iktisatçıları tarafından anlaşılmaktan çok sezilmiştir. Bu konuda en büyük hizmeti, diğerleri gibi, değişmeyen ve sabit, değişen ve döner sermayeyi birbirine karıştıran John Barton yapmıştır. Şöyle diyor:] "Emeğe olan talep, sabit sermayedeki değil, döner sermayedeki artışa bağlıdır. Bu iki tür sermaye arasındaki oranın her zaman ve bütün koşullar altında aynı olduğu doğru olsaydı, bundan, çalışan emekçi sayısının, devletin zenginliği ile orantılı olması sonucu çıkardı. Ama böyle bir iddianın olasılığı hiç yoktur. Doğa bilimleri geliştikçe ve uygarlık yaygınlaştıkça, sabit sermaye, döner sermayeye oranla gitgide daha büyük bir artış gösterir. Bir parça İngiliz müslinini üretmek için kullanılan sabit sermaye miktarı, aynı miktar Hint müslinini üretmek için kullanılanın en az yüz katı ve belki de bin katı daha büyüktür. Ve döner sermaye oranı, yüz ya da bin katı daha azdır ... sabit sermayeye eklenen tüm yıllık tasarrufun, emek talebini artıracak yönde bir etkisi olmazdı." (John Barton, *Observations on the Circumstances which Influence the Condition of the Labouring Classes of Society*, London 1817, s. 16, 17.) "Ülkenin net gelirini artırabilecek aynı neden, aynı zamanda nüfusu bollaştırabilir ve işçi sınıfının durumunu bozabilir." (Ricardo, *l.c.*, s. 469.) Sermaye artışı ile birlikte, emeğe olan "talepte nispi bir azalma olur." (*Ibid.*, s. 480, not). "Emeğin devamı için ayrılan sermaye miktarı, sermayenin bütününden bağımsız olarak değişebilir. ... Sermayenin bollaşmasıyla, istihdam miktarında büyük dalgalanmalar ve büyük ıstıraplar daha sık olabilir." (Richard Jones, *An Introductory Lecture on Pol. Econ.*, Lond. 1833, s. 12.) Emeğe olan "talep, genel sermaye birikimi ile orantılı olmayacak şekilde ... yükselecektir. ... Ulusal sermayede yeniden-üretime ayrılan her artış, bu nedenle, toplumun ilerlemesinde, işçinin durumu üzerinde gitgide daha az etki yapar." (Ramsay, *l.c.*, s. 90, 91.)

ve o da insanoğlu kendilerine müdahale etmediği sürece, bitkiler ve hayvanlar için vardır.

Emekçi artı-nüfus, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, tersine olarak da, bu artı-nüfus, kapitalist birikimin kaldıracı ve hatta bu üretim biçiminin varlık koşulu halini de alır. Bu artı-nüfus, her an elaltında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve bu ordu, tıpkı bütün masrafları sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi, tümüyle sermayeye aittir. Fiilî nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak bu artı-nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinmelerini karşılamak üzere, her zaman sömürülmeye hazır, bir insan malzemesi kitlesi yaratır. Birikim ve onunla birlikte ortaya çıkan emeğin üretken gücündeki gelişmeyle birlikte, sermayenin ani genişleme gücü de büyür; bu büyümenin nedeni, salt işlemekte bulunan sermayenin esnekliğindeki artış olmadığı gibi, sermayenin yalnızca esnek bir kısmını oluşturduğu mutlak toplumsal servetin büyümesi, ya da bu servetin büyük bir kısmını her türlü özel dürtü altında ve derhal, ek sermaye şeklinde üretimin emrine veren kredi sistemi de değildir; şimdi artık, artı-ürün kitlesinin büyük bir hızla ek üretim araçlarına dönüşmesini sağlayan, üretim sürecinin –makine, ulaştırma araçları vb. gibi– teknik koşulları da bu büyümenin bir nedenidir. Birikimdeki ilerleme ile kabına sığmayacak duruma gelen ve ek sermayeye dönüştürülebilen toplumsal servet kitlesi, pazarı birdenbire genişleyen eski üretim kollarıyla, eski üretim kollarının gelişmesiyle gereksinme duyulan demiryolları vb. gibi yeni açılmış üretim kollarına büyük bir hızla akar. Bütün bu gibi durumlarda, büyük insan kitlelerinin diğer alanlardaki üretimin hacmine zarar vermeksizin, birdenbire önemli noktalara kaydırılması olanağı elde bulundurulmalıdır. Aşırı nüfus böyle bir kitleyi sağlar. Büyük sanayinin izlediği kendine özgü yol, yani (daha küçük dalgalanmalarla kesilen) on yıllık devresel dalgalanma, ortalama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta bir üretim, bunalım ve duraklama, yedek sanayi ordusunun ya da artı-nüfusun durmadan meydana gelmesine, bunun az ya da çok ölçüde emilmesine ve tekrar meydana gelmesine dayanır. Ayrıca sınai devresel dalgalanmaların çeşitli

evreleri artı-nüfusu sağlar ve bunun yeniden-üretiminin en canlı öğelerinden birisi halini alır. Büyük sanayinin, insanlık tarihinin daha önceki dönemlerinde görülmeyen bu kendine özgü yolu, kapitalist üretimin çocukluk döneminde de olanaksızdı. Sermayenin bileşimi ancak çok yavaş değişmiştir. Bu nedenle sermaye birikimi ile buna tekabül eden emek talebindeki bir büyüme, bütünüyle ele alındığında, aynı hızda ilerlemiştir. Modern zamanlara göre birikimdeki ilerleme daha ağır olduğu gibi, sömürülebilir emekçi nüfusun doğal sınırları ile de karşılaşmıştı; bu sınırlar, ancak daha sonra görülecek zora dayanan yollarla ortadan kaldırılıyordu. Üretimin boyutlarındaki düzensiz genişlemeler, aynı şekilde beklenmedik daralmaların da önkoşuludur; bu daralma, tekrar genişlemeye yolaçar, ama elaltında hazır insan malzemesi olmadan, emekçi sayısında, nüfusun mutlak büyümesinden bağımsız bir artış olmadan, üretimin boyutlarında genişleme olamaz. Emekçi sayısındaki bu artış, emekçilerin bir kısmını durmadan "serbest hale getiren" basit bir süreçle, üretimdeki artışa oranla çalıştırılan emekçi sayısını azaltan yöntemlerle gerçekleştirilir. Demek oluyor ki, büyük sanayinin bütün hareket şekli, emekçi nüfusun bir kısmını, sürekli olarak, işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirmeye dayanıyor. Ekonomi politiğin yüzeyselliği, kendisini, sınai devresel dalgalanmaların salt bir belirtisi olan kredi hacmindeki genişleme ve daralmayı bunların nedeni olarak görmesiyle de ortaya koyar. Tıpkı belirli bir hareketle fırlatılmış bulunan gökcisimlerinin her zaman bunu yinelemeleri gibi, bir kez bu birikimi izleyen genişleme ve daralma hareketi içine sokulan toplumsal üretim için de durum aynıdır. Sonuçlar, sırası gelince, neden halini alırlar ve durmadan kendi koşullarını yeniden-üreten sürecin tümü içersindeki değişik olaylar, devresel bir şekle bürünürler. Bu devresellik bir kez yerleşti mi, nispi artı-nüfusun yaratılmasını –yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan fazla bir nüfusun meydana gelmesini– ekonomi politiğin kendisi bile, büyük sanayinin zorunlu bir koşulu olarak görür.

Oxford'da ekonomi politik profesörü olup sonradan İngiliz sömürgeler bakanlığında çalışan H. Merivale diyor ki: "Diyelim ki, bunalımlardan birisi sırasında ulus, bu fazla işçinin

birkaç yüzbininden göç yoluyla kurtulma çabasına düştü; sonuç ne olur? Emeğe olan ilk talepte, bir açık ile karşılaşılacaktır. Yeniden-üretim ne kadar hızlı olursa olsun, yetişkin işçi kaybının yerine konulması birkaç kuşak boyu alacaktır. Şimdi bizim fabrikatörlerimizin kârı, her şeyden önce, talebin bol olduğu sırada bolluk anından yararlanarak, işlerin durgun olduğu zamanlarda uğranılacak kaybı karşılama gücüne dayanıyor. Bu gücü onlara veren tek şey, makine ile el emeği üzerindeki egemenlikleridir. Ellerinin altında her zaman hazır işçi bulunmalı, pazarın durumuna göre işlerini bazan hızlandıracak, bazan da yavaşlatacak güce sahip olmalıdırlar, aksi takdirde, ülkenin servetinin dayandığı rekabet yarışındaki üstünlüklerini devam ettiremezler."* Malthus bile, bu aşırı nüfusu, dargörüşlülüğüne uygun olarak, işçi nüfusunda meydana gelen nispi fazlalık ile değil de, bu nüfustaki mutlak aşırı çoğalmayla açıklamakla birlikte, büyük sanayi için bir zorunluluk olarak görmektedir. Şöyle diyor: "Başlıca geçim kaynakları sanayi ve ticaret olan bir ülkedeki emekçi sınıf arasında, evlilik konusunda basiretli tutum ve alışkanlıklar eğer fazla ileri götürülecek olursa, bu ülke için zararlı olabilir. ... Nüfusun yapısı ve niteliği gereği, işçiler arasındaki bir artış, özel bir talep sonucu, pazara, 16 ya da 18 yıl geçmeden getirilemez, oysa gelirin tasarruf yoluyla sermayeye çevrilmesi çok daha hızlı olabilir; emeğin bakım ve devamı için gerekli fon miktarındaki artış, bir ülkede, her zaman, nüfus artışından daha hızlı olabilir."** Ekonomi politik, böylece, emekçilerin devamlı bir nispi artı-nüfus üretiminin, kapitalist birikim için zorunlu olduğunu gösterdikten sonra, şimdi de yaşlı bir bakire kılığına bürünerek *"beau ideal"**** bir kapitalistin ağzından, kendi yarattıkları ek sermaye tarafından sokağa atılan fazlalıklara hitaben şu sözleri

* H. Merivale, *Lectures on Colonization and Colonies*, 1841 ve 1842, v. I, s. 146.

** Malthus, *Principles of Political Economy*, s. 215, 319, 320. Bu yapıtta da Malthus ensonu, Sismondi'nin yardımıyla kapitalist üretimin üç güzel meleğini keşfeder: aşırı-üretim, aşırı-nüfus, aşırı-tüketim; *Three very delicate monsters, indeed!* [Gerçekten birbirinden güzel üç melek!] F. Engels, "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie", *l.c.*, s. 107 *sqq.* [Friedrich Engels, "Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi", *1844 Elyazmaları*, s. 423].

*** "Eşsiz güzel." –ç.

rahatlıkla söyleyebilir: – "Yaşamanız için gerekli sermayeyi artırmakla biz fabrikatörler, sizin için elimizden geleni yapıyoruz, siz de sayınızı geçim araçlarına göre ayarlayarak, sizlere düşeni yapmalısınız."*

Ne var ki, kapitalist üretim, doğal nüfus artışının sağladığı kullanıma hazır emek-gücü miktarıyla asla yetinemez. O, rahatça at oynatabilmesi için bu doğal sınırların dışında yedek bir sanayi ordusunun bulunmasını ister.

Bu noktaya kadar, değişen sermayedeki artış ya da azalışın, çalıştırılan emekçi sayısına sıkı sıkıya denk düştüğü varsayılmıştı.

Değişen sermaye arttığı halde sermayenin komutası altındaki emekçi sayısı aynı kalabilir ve hatta düşebilir. Bireysel emekçi daha fazla emek sağladığı ve bu nedenle ücreti arttığı takdirde, emeğin fiyatının aynı kalması ya da emek kitlesindeki azalmadan daha yavaş düşme göstermesine karşın, böyle bir durum ortaya çıkar. Bu durumda değişen sermayedeki artış, daha fazla emeğin göstergesi olur, ama çalıştırılan daha fazla emekçinin göstergesi olmaz. Gider aynı kalmak üzere, çok sayıda emekçi yerine, daha az sayıda emekçiden, belli miktarda emek sızdırmak her kapitalistin mutlaka çıkarınadır. Çok emekçi çalıştırılması halinde, değişmeyen sermaye harcaması, harekete getirilen emek kitlesi ile orantılı olarak artar, oysa az emekçi çalıştırılması halinde bu artış çok daha azdır. Üretimin boyutları ne kadar geniş olursa, bu dürtü o kadar kuvvetli olur. Bunun gücü, sermaye birikimi ile birlikte artar.

Kapitalist üretim tarzı ile emeğin üretken gücündeki gelişmenin–bunlar, birikimin hem nedeni ve hem de sonucudur– kapitaliste, aynı değişen sermaye yatırımı ile, her bireysel emek-gücünü (genişlik ya da yoğunluk bakımından) daha büyük ölçüde sömürme yoluyla, daha fazla emeği harekete geçirme olanağını sağladığını görmüş bulunuyoruz. Ayrıca, kapitalistin, giderek artan ölçüde hünerli işçi yerine daha az hünerli işçi koyarak, olgun emek-gücü yerine henüz olgunlaşmamış emek-gücü, erkek yerine kadın, yetişkin yerine genç ya da çocuk çalıştırarak,

* Harriet Martineau, *A Manchester Strike*, 1832, s. 101.

aynı sermaye ile daha büyük emek-gücü kitlesi satın aldığını da görmüş bulunuyoruz.

Bu nedenle bir yandan, birikimdeki ilerleme ile, daha büyük bir değişen sermaye, daha fazla emekçi çalıştırmaksızın daha fazla emeği harekete geçirmekte, öte yandan da, aynı büyüklükte bir değişen sermaye, aynı emek-gücü kitlesi ile daha fazla emeği harekete geçirmekte; ve ensonu, daha yüksek emek-gücünün yerini, daha çok sayıda düşük emek-gücü almaktadır.

Nispi artı-nüfus üretimi ya da emekçileri serbest duruma getirme işlemi, bu nedenle, birikimin ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan ve bu ilerlemeyle hız kazanan üretim sürecindeki teknik devrimlerden daha büyük bir hızla devam etmektedir. Üretim araçları, büyüklük ve etki güçleri bakımından artarken, daha az emekçi çalıştırma araçları haline geldikleri gibi, bu durum, bir de, emeğin üretkenliğindeki artış oranında, sermayenin emek arzını, emekçi talebinden daha büyük bir hızla yükseltmesi gerçeğiyle değişikliğe uğratılır. Bir yandan, işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı-çalışması yedek ordunun saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek ordunun rekabet yoluyla çalışanlar üzerindeki artan baskısı, bunları, aşırı-çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı-çalışmayla diğer kesimi zorunlu bir işsizliğe mahkum etmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistleri zenginleştirmenin bir aracı halini aldığı gibi,* aynı zamanda da, yedek sanayi ordusu

* 1863 pamuk kıtlığı sırasında bile, Blackburnlü pamuk ipliği işçilerinin bir broşüründe, fabrika yasaları nedeniyle, doğal olarak yalnız yetişkin erkek işçileri etkileyen aşırı-çalışmadan şikayet edildiğini görüyoruz: "Bu fabrikadaki yetişkin erkek işçilerin günde 12 ile 13 saat çalışmaları istenmiştir, oysa ailelerini geçindirmek ve kardeşlerini, aşırı-çalışma yüzünden genç yaşta mezara girmekten kurtarmak için, işgününün bir kısmında çalışmaya canatan ve şu anda boş gezme durumuna düşürülmüş olan yüzlerce işçi bulunmaktadır. ... Bizler, diye devam ediyor, bazı işçiler tarafından fazla-mesainin uygulanmasının patronlar ile işçiler arasında iyi duygular uyandıracağından kuşkuluyuz. Fazla-mesai yapan işçiler, ayrıca, zorla tembelliğe mahkum edilen işçilere karşı da haksızlık edildiği duygusu içersindedirler. Bölgede, adaletle dağıtıldığı takdirde herkese yetecek kadar günün bir kısmında çalışmak için iş vardır. Patronlardan, daha iyi günler gelene kadar, diğerleri işsizlik yüzünden sadakayla yaşarken, bir kısım işçilerin fazla-mesai yapmaları yerine, kısa çalışma saatlerini öngören bir sistemi uygulamalarını isterken haklı bir talepte bulunmaktayız.". (*Reports of Insp. of Fact., 31st Oct.,*

üretimini, toplumsal birikimin ilerlemesine uygun düşecek ölçüde hızlandırır. Nispi artı-nüfusun meydana gelişinde, bu öğenin ne denli önemli olduğu, İngiltere örneğinde görülür. Emekten tasarruf konusunda bu ülkenin sahip olduğu araçlar pek büyüktür. Gene de, eğer yarın sabah, çalışma, usa-uygun sınırlara indirilse ve bu, yaş ile cinsiyete göre işçi sınıfının çeşitli kesimlerine orantılı olarak dağıtılsa, mevcut işçi nüfusu, ulusal üretimi bugünkü ölçüde yürütmeye kesinlikle yetmezdi. Şimdi "üretken olmayan" büyük emekçi çoğunluğunun, "üretken" hale getirilmesi zorunlu olurdu.

Bütünü ile alındığında, genel ücret hareketleri, tamamıyla, yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir ve bu da, sınai çevrimin devresel değişmelerine uygun olarak meydana gelir. Ücret hareketleri, bu nedenle, işçi nüfusun mutlak sayısındaki değişmeler ile belirlenmeyip, işçi sınıfının faal ve yedek işçi ordusu şeklinde bölünüşünü gösteren değişen oranlarla nispi artı-nüfus miktarındaki artış ve azalmayla, bazan emilen, bazan serbest bırakılan işçi miktarıyla belirlenir. Emek arz ve talebini, sermayenin birbirini izleyen genişleme ve daralmalarına, sermaye genişlediği için bazan nispi olarak gereksinme-altı, sermaye daraldığı için bazan da gereksinme-üstü gibi gözüken emek pazarına göre düzenlemek yerine, sermaye hareketini, nüfustaki mutlak değişmelere bağlıymış gibi göstermek isteyen ve birikimin ilerlemesiyle birbirini daha büyük bir hızla izleyen düzensiz dalgalanmalarla daha da karmaşık hale gelen on yıllık devirleri ve devresel dalgalanmalarıyla büyük sanayi için bu, gerçekten çok güzel bir yasa olurdu. Ne var ki, bu, yalnızca iktisatçıların bir dogmasıdır. Onlara göre ücretler, sermaye birikimi sonucu yükselir. Yüksek ücretler, çalışan nüfusu daha hızlı

1863, s. 8.) *Essay on Trade and Commerce* adlı yapıtın yazarı, nispi artı-nüfusun, çalışan işçiler üzerindeki etkisini, o her zamanki yanılmayan burjuva içgüdü ile kavrıyor: "Bu hükümdarlıkta tembelliğin bir nedeni de, yeter sayıda emekçi bulunmamasıdır. ... Ne zaman mamul eşya için fazla bir talep olsa, emek kıtlaşır, emekçiler kendi önemlerini anlar, ve bunu patronlara da aynen hissettirmek isterler; şaşılacak şey doğrusu, bu insanların tutumları o derece sorumsuzcadır ki, bu gibi zamanlarda bir grup işçi salt işverene zarar vermek için bütün bir gün boyunca aylaklık eder." (*Essay etc.*, s. 27, 28.) Bu adamlar, aslında ücretlerini yükseltmenin peşindeydiler.

çalışmaya isteklendirir ve bu durum, emek pazarı çok dolu hale gelene ve dolayısıyla sermaye, emek arzına göre yetersiz kalana kadar sürer gider. Ücretler düşer ve şimdi de madalyonun öteki yüzü ile karşı karşıya geliriz. Ücretlerin düşmesi sonucu işçi nüfusu yavaş yavaş azalır ve böylece sermaye bunlara göre yeniden çoğalır, ya da başkalarının yaptıkları açıklamaya göre, düşen ücretler ve buna karşılık işçilerin sömürülmesindeki artış tekrar birikimi hızlandırır ve bu arada düşük ücretler işçi sınıfının çoğalmasını engeller. Sonra tekrar, emek arzının talepten az olduğu zaman gelir, ücretler yükselir ve bu böyle sürer gider. Gelişmiş kapitalist üretim için ne nefis bir devinim tarzı! Ücretlerdeki yükselme sonucu, gerçekten çalışmaya uygun olumlu bir nüfus artışı olmadan önce, sınai kampanyanın sonuçlandırılması, savaşın verilip kazanılması için gereken süre çoktan geçip gitmiş olacaktır.

1849 ile 1859 yılları arasında İngiltere'nin tarım bölgelerinde hububat fiyatlarında bir düşmeyle birlikte ücretlerde önemli olmayan bir yükselme oldu. Örneğin, Wiltshire'da haftalık ücretler 7 şilinden 8'e, Dorsetshire'da 7 ya da 8 şilinden 9'a vb. yükseldi. Bu, savaş taleplerinin, demiryollarının çok geniş ölçüde yayılmasının, fabrikaların, madenlerin vb. neden olduğu, tarımsal artı-nüfusta olağanüstü bir göçün sonucuydu. Ücretler ne kadar düşükse, çok önemsiz bile olsa bir artışın ifade ettiği oran o kadar yüksektir. Haftalık ücretler, diyelim, 20 şilinden 22 şiline yükselse, artış yüzde 10'dur: ama bu, yalnızca 7 şilin olup, 9 şiline yükselse, bu artış yüzde 284/7'dir, ve bu artış kulağa pek hoş gelir. Her yerde çiftlik sahipleri, homurdanmaya başlamışlar ve bu açlık-ücretlerine değinen Londra *The Economist*'i, ciddi bir tavırla, "*a general and substantial advance*"* diyerek çocukça laflar etmişti.** Peki şimdi çiftlik sahipleri ne yapmışlardı? Dogmatik iktisatçı kafaların söyledikleri gibi, tarım emekçilerinin, bu parlak ödül sonucu ücretleri tekrar düşsün diye sayıca artmalarını ve çoğalmalarını mı beklemeliydiler? Daha fazla makine kullanmaya başladılar ve bir anda tarım işçileri, çiftçilerin gözünü bile

* "Genel ve önemli bir gelişme". –ç.

** *The Economist*, 21 Ocak 1860.

doyuracak kadar yeniden çoğaldılar. Şimdi öncesine göre tarıma "daha fazla" sermaye, daha üretken şekilde yatırılmıştı. Bununla birlikte, emeğe olan talep, yalnızca nispi değil, mutlak olarak da azalmıştı.

Yukarda sözü edilen ekonomik masal, genel ücret hareketlerini, ya da işçi sınıfı arasındaki –yani toplam emek-gücü ile toplam toplumsal sermaye arasındaki– oranı düzenleyen yasalar ile, işçi nüfusu çeşitli üretim alanlarına dağıtan yasaları birbirine karıştırmaktadır. Örneğin, uygun giden koşullar nedeniyle, eğer belli bir üretim alanında birikim özel bir canlılık gösterir ve bu alandaki kâr, ortalama kârdan yüksek olursa, ek sermayeyi buraya çeker ve emeğe olan talep arttığı için ücretler de yükselir. Yüksek ücretler, daha elverişli alana daha büyük bir işçi nüfusu çeker ve bu durum, burası emek-gücü ile doyana kadar devam eder; ücretler ensonu tekrar ortalama düzeye düşer ve eğer işçi akını çok fazla ise bu düzeyin altına bile iner. Bu durumda, sözkonusu sanayi dalına emekçi göçü durmakla kalmaz, bunların yerleşmesi de sağlanır. İşte, ekonomi politikçiler, burada, ücretlerdeki artışla birlikte emekçi sayısındaki mutlak artışın, emekçi sayısındaki bu mutlak artışla ücretlerin azalışına bakarak bunun niçinini ve nedenini gördüklerini sanırlar. Ama aslında onun gördüğü, yalnızca belli bir üretim alanındaki emek pazarının yerel dalgalanmalarıdır – o, yalnızca, sermayenin değişen gereksinmelerine göre işçi nüfusunun farklı yatırım alanlarına bölünmeleri olayını görmektedir.

Yedek sanayi ordusu, duraklama ve ortalama gönenç dönemlerinde faal emek-ordusunu baskı altında tutar, aşırı-üretim ve coşkunluk dönemlerinde bu faal ordunun isteklerini dizginler. İşte bu nedenle, nispi artı-nüfus emeğin arz ve talep yasasının üzerinde döndüğü eksendir. Nispi artı-nüfus, bu yasanın geçerlik alanını, sermayenin sömürü ve egemenlik faaliyetlerine mutlak şekilde uyan sınırlar içersinde tutar.

Burada, ekonomik savunucuların büyük yiğitliklerinden bir tanesine yeniden değinmenin yeri gelmiş bulunuyor. Yeni makinelerin kullanılmaya başlaması ya da eskilerin genişletilmesi üzerine değişen sermayenin bir kısmının değişmeyene çevrilmesini, sermayeyi "bağlayan" ve böylece emekçileri "açıkta bı-

rakan" bu olayı, ekonomik savunucuların tamamen ters bir şekilde, sermayenin, emekçiler için "serbest bırakılması" şeklinde yorumladıkları anımsanacaktır. Bu sonuncuların yüzsüzlükleri ancak şimdi tamamıyla anlaşılabilir. Serbest bırakılan emekçiler, makinenin yol verdiği emekçiler değildir; bunların gelecekte yerini alacak olan yetişen kuşaklar ile, sanayinin eski temel üzerindeki normal gelişmesiyle rahatça emebileceği ek emekçiler de serbest hale gelmişlerdir. Şimdi işte bunların hepsi "serbest hale getirilmiştir" ve kendisine iş arayan her yeni sermaye, bunlara rahatça elatabilir. Eğer bu sermaye, pazardan makinenin buraya attığı kadar emekçi çekmeye yeterli ise, bu emekçileri ya da başkalarını çekmiş olmasının genel emek talebi üzerindeki etkisi sıfır olacaktır. Yok eğer daha az sayıda emekçiyi çalıştırabilecekse, fazla emekçi miktarı artar; daha büyük sayıda emekçi kullanırsa, emeğe olan genel talep, bu "serbest bırakılanların" üzerinde kullanılan fazlalık ölçüsünde artar. Yatırım peşinde olan ek sermayenin, genel emek talebinde bir başka durumda yaratabileceği canlılık, bu yüzden, makine nedeniyle işlerinden edilen emekçiler ölçüsünde etkisiz hale getirilmiş olur. Demek ki, kapitalist üretim mekanizması işleri öyle ayarlıyor ki, sermayedeki mutlak artışla birlikte, emeğe olan genel talepte aynı ölçüde bir artış olmuyor. Ve kendilerini yedek sanayi ordusuna sürgün eden geçiş dönemi boyunca işlerinden edilen emekçilerin, sefalet, ıstırap ve belki de ölümleri karşısında bu savunucuların telafi dedikleri şey, işte budur! Ne emeğe olan talep, sermaye artışıyla eşdeğerdir, ne de emek arzı, işçi sınıfının artmasıyla eşdeğerdir. Ortada, iki bağımsız kuvvetin birbiri üzerindeki etkisi diye bir durum yoktur. *Les dés sont pipés.** Sermaye aynı anda, iki yanlı çalışmaktadır. Sermaye birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan emekçileri "serbest hale getirerek" emek arzını da artırmakta ve gene bu arada işsizlerin baskısı, çalışanları daha fazla emek harcamaya zorlamakta ve bu nedenle de emek arzını bir ölçüde emekçi arzından bağımsız hale getirmektedir. Emek arzı ve talebi yasasının bu esas üzerinde işlemesi sermayenin tahakkümünü tamamlamaktadır. İşte bunun için, emekçiler,

* Zarlar hilelidir. –ç.

daha fazla çalıştıkları, başkaları için daha fazla servet ürettikleri ve emeklerinin üretken güçlerinin artması ölçüsünde, sermayenin kendisini genişletmesine araçlık eden görevlerinin kendileri için gitgide daha asılsız ve güvenilmez bir durum almasının sırrını öğrenir öğrenmez; aralarındaki rekabetin yoğunluk derecesinin tamamıyla nispi artı-nüfusun baskısından ileri geldiğini anlar anlamaz; ve, kapitalist üretim ile ilgili bu doğal yasanın kendi sınıfları üzerindeki yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak ya da azaltmak için, çalışanlarla işsiz kalanlar arasında düzenli bir işbirliği kurmak üzere işçi sendikaları ve benzeri yollara başvurur vurmaz, sermaye ile, kendisine dalkavukluk eden ekonomi politik, "ebedi" ve sözde "kutsal" arz ve talep yasası çiğneniyor diye feryadı basar. Çalışanlar ile işsizler arasındaki her yakınlaşma, bu yasanın "uyumlu" çalışmasını bozar. Ama öte yandan da, diyelim sömürgelerdeki gibi ters koşullar, bir yedek sanayi ordusunun yaratılmasını engelleyerek, işçi sınıfının kapitalist sınıfa mutlak bağımlılığını gerçekleştirmeyince, bu kez de, sermaye, mahut Sancho Panza'sı ile omuz omuza, "kutsal" arz ve talep yasasına karşı ayaklanır ve bunun kendisine ters düşen işleyişini, zorla ve devletin de işe karışmasıyla değiştirmeye kalkışır.

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 599-610.

(17)
KAPİTALİST BİRİKİM YASASI

KARL MARX
KAPİTAL
1867

Nispi artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile her zaman dengeli durumda tutan yasa, emekçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta sefalet, yorgunluk ve bezginlik, kölelik, zalimlik, ussal yozlaşma.

Nispi artı-nüfus, olası her biçimde vardır. Her emekçi, ancak burada, yarı ya da tam işsiz olduğu zaman yeralır. Sınai çevrimin değişen evrelerinin zorladığı, bunalım sırasında, had, durgun zamanlarda tekrar kronik bir durum alan büyük devresel biçimler dikkate alınmazsa – her zaman üç biçimi vardır: akıcı, saklı ve durgun.

Büyük sanayi merkezlerinde –fabrikalarda, manüfaktürlerde, demir döküm yerlerinde, madenlerde vb.– emekçiler üretimin boyutlarına göre her zaman azalan oranda olmakla birlikte, bütünüyle alındığında çalışanların sayıları artacak şekilde büyük kitleler halinde bazan işten uzaklaştırılır, bazan da işe alınır. Burada artı-nüfus akıcı biçimdedir.

Makinenin bir etmen olarak girdiği ya da yalnızca modern işbölümünün uygulandığı bütün büyük işyerlerinde olduğu gibi, gerçek anlamıyla fabrikalarda, olgunluk yaşına gelinceye

kadar çok sayıda erkek çocuk çalıştırılır. Bu yaşa ulaşır ulaşmaz, bunların ancak pek azı, aynı sanayi kollarında iş bulmaya devam eder, çoğunluğu ise düzenli şekilde işten çıkarılır. Bu çoğunluk, akıcı artı-nüfusun bir öğesini oluşturur ve büyüklükleri, bu sanayi kollarının boyutlarına göre artar. Bunların bir kısmı, aslında, sermayenin peşine düşerek dış ülkelere göç eder. Bunun sonuçlarından biri, İngiltere'de olduğu gibi, kadın nüfusun erkek nüfustan daha hızlı artmasıdır. Emekçi sayısındaki doğal artışın, sermaye birikiminin gereksinmelerini karşılamamakla birlikte, gene de bundan fazla olması çelişkisi, sermayenin kendi hareketinin özünde yatan bir çelişkidir. Sermaye her zaman çok sayıda genç emekçi, az sayıda yetişkin emekçi ister. Bu çelişki, işbölümünün kendilerini belli bir sanayi koluna bağlaması nedeniyle, binlerce işçi, işsiz durumdayken, işçi kıtlığından şikayet edildiği zamanki kadar göze batıcı değildir.*

Ayrıca, emek-gücünün sermaye tarafından tüketilmesi o kadar hızlıdır ki, emekçi, yaşamının daha yarısında iken aşağıyukarı bütün ömrünü tüketmiş gibidir. Bu emekçi, ya fazlalıkların arasına katılır, ya da ıskalanın üst basamağından alt basamağına indirilir. En kısa ömre, büyük sanayi işçileri arasında raslıyoruz. Manchester sağlık müdürü Dr. Lee şöyle diyor: "Manchester'da üst orta-sınıfta ... ortalama insan ömrü 38, oysa işçi sınıfında aynı ortalama 17'dir; bu sayılar, Liverpool için, 35'e karşı 15'tir. Bundan da hali-vakti yerinde olan sınıfların insanlarına, daha az gözde yurttaşların kısmetine düşene oranla iki katı ömür bağışlandığı anlaşılıyor."** Bu durumu doğrulamak için, proletaryanın bu kesimindeki mutlak artışın, bireylerin hızla tüketilmesine karşın, bunların sayılarını artıracak koşullar altında olması gerekir. Yani, işçi kuşaklarının hızla yenilenmeleri gerekir (ve bu yasa, nüfusun öteki sınıfları için geçerli değildir). Bu toplumsal

* 1866 yılının son altı ayında Londra'da 80-90.000 işçi işten atılmıştı; bu altı aya ait fabrika raporu şöyle diyor: "Talebin, tam gerektiği anda her zaman bir arz meydana getireceğini söylemek tamamıyla doğru bir şey gibi görünmemektedir. Emek konusunda da bu böyle olmuştur, çünkü, son yıl içersinde işçi yokluğu yüzünden pek çok makine boş kalmıştır." (*Rep. of Insp. of Fact., 31st. Oct. 1866*, s. 81.)

** 14 Ocak 1875'te toplanan Birmingham Sağlık Konferansında belediye başkanı (şimdi (1883) ticaret bakanı) J. Chamberlain'in açış konuşması.

gereksinme, büyük sanayi işçilerinin, içinde yaşadıkları koşulların zorunlu bir sonucu olan erken evlenmeler ve çocukların sömürülmelerinin, bunların üretilmelerini kârlı bir iş haline getirmesiyle karşılanır.

Kapitalist üretim, tarım alanına el atar atınaz ve bu alanı elegeçirdiği ölçüde, tarımda kullanılan sermaye birikimi ilerlemekle birlikte, tarım emekçisine duyulan talep mutlak olarak azalır ve bu geri itme olayı tarım-dışı alanlarda olduğu gibi daha büyük bir çekimle telafi edilemez. Tarımsal nüfusun bir kısmı işte bunun için sürekli olarak kent ya da manüfaktür proletaryasına dönüşme noktasında ve bu dönüşüm için uygun koşulları bekler durumdadır. (Burada manüfaktür, her türlü tarım-dışı sanayi anlamında kullanılmıştır.)* Bu nispi artı-nüfus kaynağı böylece devamlı akış halindedir. Ama, kentlere doğru olan bu sürekli akış, kırsal bölgenin kendisinde daimi bir saklı artı-nüfus bulunmasını gerekli kılar ve bu artı-nüfusun büyüklüğü ancak akış kanalları olağanüstü genişliğe ulaştığı zaman belli olur. Tarım emekçisinin ücreti, bu nedenle, asgariye indirgenmiş durumdadır ve bir ayağı her zaman sefalet batağına saplanmış durumdadır.

Nispi artı-nüfusun üçüncü kategorisi, durgun artı-nüfus, faal emek-ordusunun bir kesimini oluşturmakla birlikte, bir işte çalışmaları son derece düzensizlik gösterir. Böylece, sermayeye, her an elaltında bulunan bitip tükenmez bir emek-gücü deposu sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve bu durum, onu, derhal, özel kapitalist sömürü kollarının geniş tabanı haline getirir. Azami çalışma süresi ve asgari ücret, bunların ayırdedici özelliğidir. Bunların başlıca şeklini, "ev sanayisi" başlığı altında görmüştük. Durgun artı-nüfus, büyük sanayi ile tarımdan ve, özellikle, elzanaatının yerini ma-

* İngiltere ve Gal'e ait 1861 sayımında verilen 781 kentte "10.960.998 kişi oturduğu halde, köyler ile kırsal bölgelerde 9.105.226 kişi yaşıyordu. 1851 yılında kent sayısı 580 idi ve bunlar ile çevrelerindeki nüfus hemen hemen eşitti. Ama, bunu izleyen on yılda köylerle kırlardaki nüfus yarım milyona yükseldiği halde, 580 kentteki nüfus, bir-buçuk milyona ulaştı (1.554.067). Kırsal bölgelerdeki nüfus artışı yüzde 6,5, kentlerde 17,3'tür. Artış oranındaki farkın nedeni, kırlardan kentlere olan göçtür. Toplam nüfustaki artışın dörtte-üçü kentlerde olmuştur." (*Census, etc.*, v. III, s. 11, 12.)

nüfaktüre, manüfaktürün makineye bıraktığı, çökmekte olan sanayi kollarından gelen, fazlalık halindeki kuvvetlerle beslenir. Birikimin hızı ve genişliği ile birlikte artı-nüfusun meydana gelişi hızlandığı için, bu artı-nüfus da büyür. Ama aynı zamanda, işçi sınıfının genel artışında diğer öğelere göre daha büyük bir orana sahip olduğu için, bu sınıf içinde kendi kendini üreten ve sürdüren bir öğe oluşturur. Gerçekten de, yalnız doğum ve ölümlerin sayıları değil, ailelerin mutlak büyüklükleri de ücretlerin yüksekliği ve dolayısıyla farklı emekçi kategorilerinin kullanabilecekleri geçim araçları miktarıyla ters orantılıdır. Kapitalist toplumun bu yasası, yabanıllara ve hatta uygar sömürgecilere bile saçma gelebilir. Bu yasa, insanın aklına, bireysel olarak zayıf ve sürekli izlenip avlanan hayvanların sınırsız şekilde üremelerini getiriyor.*

Nispi artı-nüfusun en dipteki tortusu, ensonu, sefalet alanında bulunur. Serseriler, suçlular, orospular, tek sözcükle "tehlikeli" sınıflar dışında, bu toplum katı, üç kategoriyi kapsar: Birincisi, çalışabilecek durumda olanlar. Her bunalımda yoksulların sayısının arttığını ve iş alanındaki her canlanma ile bunların da azaldığını görmek için İngiltere'deki yoksul istatistiklerine bir gözatmak yeterlidir. İkincisi, yetim ve öksüz çocuklarla fakir fukara çocuklardır. Bunlar, yedek sanayi ordusunun adayları olup, örneğin 1860 gönenç dönemlerindeki gibi hızla ve çok sayıda faal emek-ordusuna katılırlar. Üçüncüsü, ahlak düşkünleri, zavallılar, çalışamayacak durumda olanlar, işbölümü nedeniyle uyum yeteneğinden yoksun kalmış çaresizler; normal emekçi yaşını aşan kimseler; sayıları tehlikeli makineler, madenler, kimyasal işler vb. ile artan sanayi kurbanları, sakatlar, sayrılılar, dullar. Yoksulluk, faal emek-ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordu-

* "Yoksulluk üremeye yararlı gibi görünüyor." (A. Smith.) Hatta bu, kibar ve esprili Abbé Galiani'ye göre, tanrının özellikle bilgece yaptığı bir düzenlemedir. "Tanrı, en yararlı işleri yapacak insanların bolca dünyaya gelmelerini sağlayan bir düzen kurmuştur." (Galiani, *l.c.*, s. 78.) "Sefalet, kıtlık ve kırımın son noktasına kadar, nüfusun artışını durduracak yerde artırmaya eğilim gösterir." (S. Laing, *National Distress*, 1844, s. 69.) Laing bunu istatistikler ile gösterdikten sonra şöyle devam eder: "Eğer insanların hepsi rahat koşullar içersinde olsalardı, çok geçmeden dünya ıssızlaşırdı." ("*If the people were all in easy circumstances, the world would soon be depopulated.*")

sunun safrasıdır. Sefalet, nispi artı-nüfusla birlikte ürer ve biri diğerinin zorunlu koşuludur; artı-nüfusun yanısıra yoksulluk, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir koşulunu oluşturur. Bunlar, kapitalist üretimin *faux frais*'si* arasında yeralırsa da, sermaye, bunun büyük kısmını, kendi omuzlarından kaldırıp, işçi sınıfı ile alt orta-sınıfın omuzlarına yüklemenin yolunu çok iyi bilir.

Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermayenin büyüme ölçüsü ile hızı, ve dolayısıyla, proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin genişleme gücü ile, emrindeki emek-gücünün gelişmesi de aynı nedene bağlıdır. Bunun için, yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisi ile birlikte artar. Ama bu yedek ordunun faal orduya oranı ne kadar büyükse, sefaleti, çalışma sırasında katlandığı ıstırapla ters orantılı olan toplam artı-nüfusun kitlesi de o kadar büyük olur. Ensonu, işçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmî yoksulluk da o kadar yaygın olur. *Bu, kapitalist birikimin* mutlak genel yasasıdır. Diğer bütün yasalar gibi, bu da, işleyişi sırasında çeşitli koşullar ile değişikliğe uğrarsa da, bunların incelenmesi bizi burada ilgilendirmemektedir.

Emekçilere, sayılarını sermayenin gereklerine uydurmalarını öğütleyen ekonomik bilgeliğin budalalığı böylece ortaya çıkmış oluyor. Kapitalist üretim ve birikim mekanizması, bu ayarlamayı sürekli etkiler. Bu uymanın ilk durağı, nispi artı-nüfusun ya da yedek sanayi ordusunun yaratılması, son durağı, faal sanayi ordusunda gittikçe genişleyen bir tabakanın sefaleti ve yoksulluğun bir safra halinde çoğalmasıdır.

Toplumsal emeğin üretkenliğindeki ilerleme sayesinde gitgide artan ölçüde üretim araçlarının, gitgide azalan insan gücü harcamasıyla harekete getirilmesi yasası –emekçinin üretim araçlarını değil, üretim araçlarının emekçiyi çalıştırdığı–, kapitalist bir toplumda, tam tersine döner ve şöyle ifade edilir: Emeğin üretkenliği ne kadar yükselirse, emekçinin istihdam araçları

* Üretken olmadığı halde zorunlu olan maliyetler. -ç.

üzerindeki baskısı o kadar büyür ve dolayısıyla varoluş koşulları, yani başkalarının servetini ya da sermayenin genişlemesini artırmak için kendi emek-güçlerini satabilme durumları o derece düzensiz ve güvenilmez duruma gelir. Böylece, üretim araçlarıyla emeğin üretken gücünün, üretken nüfustan daha hızlı bir şekilde artması gerçeği, kapitalist bir görüşle tam tersine ifade edilerek, emekçi nüfusun, sermayenin kendi genişleme gereksinmelerini karşılamak için çalıştırılabileceğinden daha büyük bir hızla arttığı şeklini alır.

Nispi artı-değer üretimini incelerken dördüncü kısımda görmüş olduğumuz gibi, kapitalist sistemde emeğin üretkenliğinin yükseltilmesi için kullanılan bütün yöntemler, bireysel emekçinin aleyhine kullanılıyordu; üretimi geliştirme araçlarının hepsi, üreticiler üzerinde egemenlik kurulması ve sömürülmesi araçlarına dönüşüyordu; bunlar, emekçiyi, bir parça insan haline getiriyor, onu makinenin bir parçası düzeyine indiriyor, yaptığı işin bütün sevimliliğini yok ederek nefret edilen bir eziyet haline sokuyordu; bilimin bağımsız bir güç olarak sürece katılması ölçüsünde işçiyi, emek-sürecinin entelektüel yeteneklerinden uzaklaştırıyor; çalışma koşullarını bozuyor, emek-süreci sırasında nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakıyor; tüm yaşamını yalnızca çalışma yaşamı şekline sokuyor ve karısıyla çocuklarını, sermaye, Juggernaut'un çarkları arasına sürüklüyordu. Ne var ki, bütün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda, birikim yöntemleridir; ve birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için bir araç haline gelir. Bundan da şu sonuç çıkar ki, sermaye birikimi oranında, aldığı ücret, ister yüksek ister düşük olsun, emekçinin yazgısı daha da beter olacaktır. Ensonu, nispi artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile her zaman dengeli durumda tutan yasa, emekçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilisizliğin, zalimliğin, ussal yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur.

Kapitalist birikimin uzlaşmaz karşıt niteliği,* kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına ait olup bir ölçüde benzerlik gösteren, ama temelde farklı olgularla karıştırılmakla birlikte ekonomi politikçiler tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir.

18. yüzyılın büyük iktisatçı yazarlarından birisi Venedikli keşiş Ortes, kapitalist üretimdeki bu uzlaşmaz karşıtlığı, toplumsal servetin genel doğal yasası gibi görmektedir. "Bir ulusun ekonomisinde iyilikler ile kötülükler her zaman birbirini dengeler (*il bene ed il male economico in una nazione sempre all'istessa misura*): bazılarının servetindeki bolluk, her zaman, diğerlerinin servetindeki yokluğa eşittir (*la copia dei beni in alcuni sempre eguale alla mancanza di essi in altri*): az sayıda insanın büyük servetleri her zaman diğer birçok insanın, yaşamak için en zorunlu şeylerden mutlak yoksunluğu ile biraradadır. Bir ulusun zenginliği nüfusuna, sefaleti zenginliğine uygun olur. Bazılarının çalışkanlığı diğerlerini tembelliğe zorlar. Yoksul ile tembel, zengin ile çalışkanın zorunlu sonucudur." vb..** Ortes'den aşağıyukarı on yıl sonra, İngiliz kilisesi rahiplerinden Townsend, sefaleti, zenginliğin zorunlu koşulu diye, zalim bir biçimde göklere çıkarmıştır. "[Emeğe] yasal baskı, bir yığın zahmet, şiddet ve gürültüyü de

* "*De jour en jour, il devient donc plus clair que les rapports de production dans lesquels se meut la bourgeoisie n'ont pas un caractère un, un caractère simple, mais un caractère de duplicité; que dans les mêmes rapports dans lesquels se produit la richesse, la misère se produit aussi; que dans les mêmes rapports dans lesquels il y a développement des forces productives, il y a une force productive de répression; que ces rapports ne produisent la* richesse bourgeoise *c'est-à-dire la richesse de la classe bourgeoise, qu'en anéantissant continuellement la richesse des membres intégrants de cette classe et en produisant un prolétariat toujours croissant.*" ["Böylece, burjuvazinin içinde hareket ettiği üretim ilişkilerinin basit, tekdüze bir niteliğe sahip olmayıp, ikili bir niteliğe sahip oldukları; zenginliğin üretildiği; aynı ilişkiler içinde yoksulluğun da üretildiği; üretken güçlerin bir gelişme gösterdiği aynı ilişkiler içinde önleyici bir gücün de bulunduğu; bu ilişkilerin *burjuva zenginliği*, yani burjuva sınıfın zenginliğini, ancak bu sınıfın tek tek üyelerinin zenginliklerini sürekli yok ederek ve durmaksızın büyüyen bir proletarya yaratarak ürettiği her geçen gün biraz daha açığa çıkmaktadır."] (Karl Marx, *Misère de la Philosophie*, s. 116 [*Felsefenin Sefaleti*, s. 129].)

** G. Ortes, *Della economia nazionale libri sei*, 1777, Custodi'de Parte Moderna, t. XXI, s. 6, 9, 22, 25, vd.. Ortes şöyle diyor, l.c., s. 32: "Ulusların mutluluğu için yararsız sistemler kurmak yerine, kendimi onların mutsuzluklarının nedenlerini araştırmakla sınırlayacağım".

birlikte getirir. ... Oysa açlık, yalnız barışçı, sessiz ve sonu gelmeyen bir baskı olmakla kalmaz, gayret ve çalışmanın en doğal dürtüsü olarak, en güçlü çabayı davet eder." Bu durumda her şey, açlığı, işçi sınıfı arasında yaygın ve sürekli hale getirmeye bağlı oluyordu ve Townsend'e göre, bunu da, özellikle yoksullar arasında faal olan nüfus ilkesi sağlıyordu. "Öyle görünüyor ki, yoksulların bir ölçüde basiretsiz olması" (yani, ağızlarında bir gümüş kaşık *olmaksızın* doğacak kadar basiretsiz olmaları) "ve toplumda en aşağılık, en pis ve en bayağı işlerin yapılabilmesi için her zaman bazı kimselerin bulunmaları bir doğa yasasıdır. Böylece insan mutluluğunun hazinesi çok daha artar, daha hassas ve ince yaratılışlı olanlar, yalnız, sıkıcı işlerden kurtulmakla kalmazlar ... aynı zamanda, çeşitli yeteneklerine uygun düşen uğraşları yerine getirmek için bütünüyle serbest kalırlar ... o" (yani, Yoksul Yasası), "tanrı ile doğanın yeryüzünde kurduğu sistemin, uyum ve güzelliğini, simetrisini ve düzenini yıkma eğilimini gösteriyor."* Venedikli keşişin, sefaleti sonsuzlaştıran önüne geçilmez yazgıda, hıristiyan hayırseverliğinin, evlenmeme yemininin, manastırların ve kutsal evlerin *raison d'être*'ini** bulması gibi, tahsisatlı protestan papazı da, bunda, yoksullara bir avuç kamu yardımı yapılmasını öngören yasalara saldırmanın bahanesini bulmaktadır.

"Toplumsal servetteki ilerleme" diyor Storch, "en sıkıcı, en bayağı ve iğrenç işleri yapan, tek sözcükle hayatta hoşa gitme-

* *A Dissertation on the Poor Laws. By a Well-wisher of Mankind.* (The Rev. J. Townsend) 1786, yeni baskı, Lond. 1817, s. 15, 39, 41. Sözü edilen bu yapıtı ile, *Journey through Spain* adlı yapıtından aktarmalar yaptığımız bu "hassas" insandan Malthus sık sık, sayfaları bütünüyle kopya ederse de, zaten o da öğretisinin büyük bir kısmını sir James Steuart'tan almış, ama bunu yaparken gerekli değiştirmeleri de yapmıştır. Örneğin, Steuart: "Burada, kölelikte, insanlığı" (işçi-olmayanlar için) "gayrete getirmenin zora dayanan bir yöntemi vardı. İnsanlar çalışmaya" (yani başkaları için bedavadan çalışmaya) "zorlanırdı, çünkü bunlar başkalarına ait kölelerdi; insanlar şimdi zorla işe koşulurlar" (yani işçi-olmayanlar için bedava çalışırlar), "çünkü bunlar kendi gereksinmelerinin kölesidirler." derken, şişko vakıf yöneticisi gibi, ücretli emekçinin devamlı oruç tutması gerektiği sonucuna varmaz. Tersine o, bunların gereksinmelerinin artmasını ve bu artan gereksinmelerin daha "hassas" insanlar için çalışmalarında bir dürtü olmasını ister.

** Varoluş nedeni. -ç.

yen ve aşağılatıcı ne varsa omuzlarına yüklenen ve böylece diğer sınıflara boş zaman, huzur ve alışılagelen" (*c'est bon!*)* "karakter yüceliği sağlayan bu yararlı sınıfı yaratır."** Bundan sonra Storch, kendisine, yığınların sefaleti ve soysuzlaşması ile bu kapitalist uygarlığın barbarlığa göre ne üstünlüğü var? diye sorar. Buna tek bir karşılık bulur: güven!

Sismondi de, "sanayi ile bilimin ilerlemesi sayesinde", diyor, "bütün emekçiler, her gün, tüketebileceğinden fazlasını üretebiliyor. Ama eğer, emeği ile ürettiği bu servet kendi tüketimine bırakılırsa, bu, onu iş için daha az uygun bir hale getirir." Ona göre, "İnsanlar" (yani, işçi-olmayanlar), "eğer işçiler gibi sürekli ve ağır bir çalışma karşılığında satın almak zorunda kalsalardı, her türlü artistik yaratılar ve fabrikatörlerin bizim için sağladıkları bütün zevklerden vazgeçmeyi yeğ tutabilirlerdi. ... Bugün artık harcanan çaba, bunun ödülünden ayrılmış bulunuyor; önce çalışan, daha sonra dinlenen, aynı adam olmuyor; ama birisi çalıştığı için diğeri dinlenebiliyor. ... O halde, emeğin üretken gücündeki sınırsız artış, ancak, aylak zenginlerin lüks ve zevklerini artırmaktan başka bir sonuç veremez."***

Ensonu, ağırkanlı burjuva doktrinci Destutt de Tracy de, şu zalimce sözleri yumurtluyor: "Yoksul uluslarda halk rahattır, zengin uluslarda ise genellikle yoksuldur."****

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 610-617.

* İşte bu güzel! -ç.
** Storch, *l.c.*, t. III, s. 223.
*** Sismondi, *l.c.*, s. 79, 80, 85.
**** Destutt de Tracy, l.c., s. 231: "*Les nations pauvres, c'est là où le peuple est à son aise; et les nations riches, c'est là où il est ordinairement pauvre.*" ["Yoksul uluslarda halk sıkıntı içinde değildir; ve zengin uluslarda halk her zaman yoksuldur."]

(18)
GÖÇEBE NÜFUS

KARL MARX
KAPİTAL
1867

Kökeni tarımsal, uğraşısı büyük ölçüde sanayi olan bu halk grubu, bazan şu, bazan da bu noktaya sürülen, sermayenin hafif piyadeleridir.

Şimdi de, kökeni tarımsal, ama uğraşı büyük ölçüde sanayi olan bir halk grubunu ele alacağız. Bunlar, gereksinmeye göre bazan şu, bazan da bu noktaya sürülen, sermayenin hafif piyadeleridir. Bunlar yürüyüş halinde olmadıkları zaman "konaklarlar". Göçebe emek, çeşitli inşaat, kanalizasyon, tuğlacılık, kireççilik, demiryolu yapımı vb. gibi işlerde kullanılır. Bu uçan salgın hastalıklar kolu, her kamp kurduğu yöreye, çiçek, tifo, tifüs, kolera, kızıl vb. gibi hastalıkları yayar.* Demiryolu döşenmesi gibi büyük sermaye yatırımını gerektiren işlerde, müteahhit çoğu zaman ordusuna tahta baraka ve benzeri korunma yerleri sağlar ve buralar, her türlü sağlık koşullarından yoksun, yerel yönetimin denetimi dışında uydurma birer köy halini aldığı gibi, müteahhite, emekçiyi, hem sanayi ordusu ve hem de kiracı olarak iki yandan sömürme olanağını verir. Barakanın, 1, 2, 3 oyuklu olmasına

* *Public Health, Seventh Report*, Lond. 1865, s. 18.

göre, içinde oturan demiryolu işçisi ya da her ne ise, haftada, 1, 3 ya da 4 şilin ödemek zorundadır.* Bu konuda bir örnek yetecektir. Dr. Simon'ın bildirdiğine göre, Sevenoaks bölgesi Hastalıklarla Savaşım Komitesi başkanı, içişleri bakanı sir George Grey'e 1864 Eylülünde şu şikayette bulunmuştu. – "Oniki ay öncesine kadar bu bölgede çiçek hastalığı pek az duyulan bir olaydı. Bu süreden kısa zaman önce, Lewisham'dan Tunbridge'e demiryolu yapımı başladı; bellibaşlı işlerin bu kentin hemen çevresinde yapılmasının yanısıra, yapılan bütün işlere ait bir de depo kuruldu ve burada çok sayıda insan çalışmaya başladı. Çevredeki kulübeler bu çalışanların hepsini barındırmaya yetmediği için, yol boyunca müteahhit bay Jay tarafından birkaç yerde kulübeler yaptırıldı. Bu kulübelerde, ne havalandırma, ne de lağım vardır ve ayrıca, bunların her biri ancak iki odalı olduğu halde, burayı tutanlar, ailesi kaç kişi olursa olsun, başka işçileri de kiracı olarak almak zorunda bulundukları için, buraların hepsi de, tıklım tıklım doludur. Aldığımız raporlara göre, bunun sonucu, geceleri, bu zavallı insanlar, pencerelerinin hemen altındaki pis ve durgun sularla helalardan çıkan berbat kokulardan boğulmamak için korkunç ıstıraplara katlanıyorlardı. Ensonu, bu barakalara sık sık giden bir sağlık memuru Hastalıklarla Savaşım Komitesine şikayette bulunarak buralardaki barınma koşullarını sert bir dille eleştirdi ve gerekli bazı sağlık önlemleri alınmadığı taktirde, çok ciddi sonuçlarla yüzyüze gelinebileceğini ifade etti. Bir yıl kadar önce bay Jay, bulaşıcı hastalıklara tutulanların hemen yatırılabilecekleri bir baraka ayırmaya söz verdi. Bu sözünü 23 Temmuzda yineledi, ama bu tarihten beri birçok çiçek hastalığı görüldüğü ve aynı hastalıktan iki kişi öldüğü halde, bu sözünü yerine getirecek hiçbir şey yapmadı. 9 Eylül tarihinde operatör bay Kelson, bana, aynı barakalarda daha başka çiçek hastalıkları olduğunu bildirdi ve buralardaki durumun çok yüzkızartıcı olduğunu söyledi. Şurasını da sizin [içişleri bakanının] bilgilerinize sunmak isterim ki, bölgemizde, bulaşıcı hastalıklara yakalananlar için "Salgın Hastalıklar Koğuşu" adı verilen bir tecrit evi vardır, ama burası, aylardır bu gibi hastalıkları çekenlerle doludur; tek bir ailede beş çocuk çiçekten ve hummadan öldü; bu yılın 1 Nisanı ile 1 Eylülü

* *l.c.*, s. 165.

arasındaki beş ayda, bölgede çiçekten ölenlerin sayısı en az on kişi; bunların dört tanesi sözü edilen kulübelerden; ailelerin çoğu, bu gibi şeyleri sır gibi gizledikleri için, bu hastalığa tutulanların asıl sayılarını bilme olanağı yoktur."*

Kömür ve diğer madenlerde çalışan emekçiler, İngiliz proletaryasının en iyi ücret alan kategorisine girerler. Onların ücretlerini satın aldıkları fiyatlar daha önceki bir sayfada gösterilmişti.** Ben, burada, yalnızca bunların barınma koşullarına kısaca bir gözatacağım. Kural olarak, bir maden işleticisi, o madenin sahibi olsun, kiracısı olsun, işçileri için bir miktar kulübe yaptırır. İşçiler bu kulübelerde yaktıkları kömüre "para ödemezler" – yani bunlar, ücretlerinin aynî ödenen kısmını oluşturur. Buralarda oturmayan işçiler, buna karşılık, yılda 4 sterlin alırlar. Maden bölgeleri, maden çevresinde toplanan madenciler, zanaatçılar, küçük esnaf vb. olmak üzere, geniş bir nüfusu hızla kendisine çeker. Nüfusun yoğun olduğu bütün yerlerde olduğu gibi toprak rantı çok yüksektir. Bu yüzden patronlar, ocağın ağzından elden geldiğince dar bir yere, işçilerle ailelerinin sığışabilecekleri sayıda kulübe kurmaya gayret eder. Çevrede yeni bir maden açılması ya da eski bir madenin yeniden işletilmesi halinde bu sıkışıklık daha da artar. Kulübelerin yapımında önemle gözönünde bulundurulan tek nokta, büsbütün kaçınılması olanaksız masraflar konusunda kapitalistin elden geldiğince "perhiz" yapmasıdır. "Northumberland ve Durham madenlerinde çalışan madencilerle diğer emekçilerin oturdukları yerler genellikle" diyor Dr. Julian Hunter, "Monmouthshire'ın benzer mahalleleri dışta tutulursa, belki de İngiltere'de bu tür evler içersinde en berbat ve pahalı olanlarıdır.

* *l.c.*, s. 18. not. – Chapel-en-le-Frith-Union, yardım memuru, genel yazmana şunları bildiriyordu: "Doveholes'da, büyük bir kireç ve kil tepesinin yamaçlarına küçük mağaralar açıldı; bu mağaracıklar, çevrede yapılmakta olan demiryollarında çalışan emekçiler ve diğerleri için barınak olarak kullanılıyor. Mağaralar küçük ve nemli, pislik ve bulaşık suları için kanal olmadığı gibi, helaları da yok; tepedeki baca deliğinden başka hava alacak yeri de bulunmamakta. Bu eksiklikler sonucu bir süredir çiçek hastalığı salgın hale gelmiş olup, bu, *mağara sakinleri* arasında ölümlere yolaçmaktadır." (*l.c.*, not 2.)

** Dördüncü Kısmın sonunda verilen ayrıntılar, özellikle kömür madenlerindeki işçilere aittir. Diğer madenlerdeki daha kötü koşullar hakkında, 1864 tarihli krallık komisyonunun büyük bir dikkatle hazırlanmış raporuna bakınız.

... En kötü yanları, tek bir odaya sığınan insanların çok kalabalık olması, avuç içi kadar yere bir yığın evin içiçe yapılması, su kıtlığı, hela yokluğu, birbiri üzerine durmadan ev yapılması, ya da evlerin sık sık bölünmesidir. ... Maden sahibi ya da işleticisi, sanki bu kiracılar burada oturan insanlar değil de, yalnızca burada konaklayan kimselermiş gibi davranırlar."*

"Aldığım talimata göre" diyor Dr. Stevens, "Durham Union'daki büyük maden köylerinin çoğunu dolaştım. ... Birkaçı dışında, burada oturanların sağlık durumlarının korunması için hiçbir önlem alınmadığını söylemek doğru ve yerinde olur. ... Bütün madenciler, ocağı işletene ya da maden sahibine oniki ay süreyle bağlanmış" (bu, "bağlanmış" sözü, tıpkı "köle" sözü gibi ta kölelik çağından kalmıştır) "durumdadırlar. ... Eğer madenciler hoşnutsuzluk gösterir ya da 'gözcü'nün herhangi bir şekilde canını sıkacak olurlarsa, listedeki adlarının karşısına bir işaret konur ve yıllık 'bağlanmada' bu gibilerine derhal yol verilir. ... Bana kalırsa, ayni ödeme sisteminin hiçbir şekli, bu yoğun nüfuslu bölgelerdeki kadar berbat bir durum alamaz. Madenci, ücretinin bir kısmını, pislik ortasındaki bir evin kirası karşılığı almış durumdadır; işçi burada çaresizlik içersindedir ve malsahibinden başka, çevrede ona elini uzatacak kimse yoktur" (yani sözcüğün tam anlamıyla serf durumundadır); "malsahibi önce bilançosuna bir gözatar ve sonuç, aşağıyukarı bellidir. Suyu da çoğu zaman malsahibi sağlar, iyi de olsa, kötü de olsa parasını ödemek zorundadır, daha olmazsa ücretinden kesilir."**

Sermaye, "kamuoyuna" ve hatta sağlık yetkililerinin düşüncelerine aykırı olarak, işçinin hem çalışma ve hem de yaşamını attığı kısmen tehlikeli, kısmen alçaltıcı koşulları, kâr sağlamak için zorunlu oldukları gerekçesiyle "haklı göstermekte" büyük güçlük çekmemektedir. Sermaye, fabrikalarda tehlikeli makinelere karşı koruyucu önlem alma, madenlerde havalandırma ve güvenlik araçları bulundurma vb. konularında "perhiz" yaptığı zaman da, gene aynı şey olur. Burada, madencilerin barındırılması konusunda da aynı şey sözkonusudur. Araştırma kurulu hekimi Dr. Simon, resmî raporunda şöyle diyor: "Bu sefil barın-

* *l.c.*, s. 180, 182.
** *l.c.*, s. 515, 517.

ma koşullarını mazur göstermek için, ... madenlerin genellikle kira usulüyle işletildiği öne sürülüyor; kiracının işletme süresinin (bu süre maden ocaklarında genellikle 21 yıldır), işletmenin, emekçileriyle bu işyerinde çalışan diğer zanaatçıların barınmaları için elverişli daha iyi konutlar yapmaya değmeyecek kadar kısa olduğu bahanesi ortaya atılıyor; eğer işletmeci, bu konuda, daha liberal davranmak eğiliminde olsa bile, bu eğilim, toprak-sahibinin, yeraltı alemi sakinlerinin, yeryüzünde doğru dürüst köylerde yaşama ayrıcalığı için toprak kirası isteyeceği aşırı fiyat yüzünden engellenmiş olur; bu engelleyici fiyat, ayrıca, düpedüz bir engelleme olmasa bile, böyle bir köy kurmak isteyen başkalarını da caydırmış olur. Yukarda öne sürülen bahanelerin geçerliliği konusunda tartışmaya girişmek, bu raporun amacına yabancı düşecektir. Ayrıca, oturulabilecek gibi konutlar yapılmış olsa bile, bunun bedeli+tnin, eninde sonunda, malsahibine mi, kiracıya mı, yoksa emekçiye, ya da halka mı yükleneceği sorusunu da burada ele almaya gerek yoktur. Ama, [Dr. Hunter'ın, Dr. Stevens'ın vb.] ilişik raporlarında sözü edilen utanç verici durumlar karşısında, buna bir çare bulmak zorunludur. ... Mülkiyet hakkı böylece kamuya zarar verecek şekilde kullanılmış oluyor. Topraksahibi, madenin de maliki olarak, bir sanayi topluluğunu kendi topraklarında çalışmaya çağırıyor ve ardından da, toprağın mülkiyetine sahip kimse olarak, topladığı emekçilerin içlerinde yaşayacakları doğru dürüst konut bulmalarını olanaksız hale getiriyor. Madeni kiralayan [kapitalist işletmeci] adamın, bu ikili pazarlığa karşı koymasını gerektirecek herhangi bir kazancı yoktur; çünkü malsahibinin talepleri aşırı olsa bile, bunun sonuçlarına, kendisinin değil, emekçilerinin katlanmak zorunda kalacaklarını çok iyi bilir; ayrıca bu emekçilerin ne sağlık konusundaki haklarını, ne oturdukları konutların berbatlığını, ne de içtikleri suyun pisliğini bilecek kadar eğitim görmediklerini, bütün bunların, emekçileri, bir 'greve' götürecek nedenler olamayacağını da gene pekala tahmin eder."*

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 631-635.

* *l.c.*, s. 16.

(19)
TARIMSAL NÜFUSUN TOPRAKSIZLAŞTIRILMASI

KARL MARX
KAPİTAL
1867

Bağımsız küçük çiftçilerin yerini, yıllık sözleşmelere dayanan kiracı çiftçilerin, yani topraksahibinin keyfine bağlı hizmetkarlar topluluğunun alması, devlet emlakının yağma edilmesinin yanısıra, komünal toprakların sistemli olarak yağmalanması, 18. yüzyılın sermaye çiftlikleri ya da tüccar çiftlikleri adı verilen büyük çiftliklerin artmasına ve kırsal nüfusun sanayi proletaryası haline gelmek üzere "serbest kalmasına" özellikle yardımcı oldu.

İngiltere'de serflik, 14. yüzyılın sonuna doğru hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştı. Nüfusun büyük bir çoğunluğu* o zaman ve daha büyük ölçüde olmak üzere, 15. yüzyılda, mülkiyet hakları hangi feodal ad altında gizlenirse gizlensin, kendi topraklarını işleyen özgür köylülerden oluşuyordu. Büyük mali-

* "Kendi tarlalarını kendi elleriyle ekip-biçen ve geçinip giden küçük mülksahipleri ... o zamanlar, şimdikine göre ulusudaha önemli bir kısmını oluşturuyordu. O çağın en iyi istatistik yazarlarına güvenmemiz gerekirse, aileleri ile birlikte 160 binden fazla küçük mülksahibi, bütün nüfusun yedide-birini oluşturuyor ve geçimlerini kendilerine ait küçük serbest topraklardan sağlıyorlardı. Bu küçük topraksahiplerinin yıllık ortalama geliri, 60 ile 70 sterlin arasında tahmin ediliyor. Kendi topraklarını sürüp eken kimselerin sayılarının, başkalarının toprakları üzerinde çiftçilik yapanlardan daha fazla olduğu hesap ediliyor." Macaulay, History of England, 10. ed. 1854, I. s. 333, 334. 17. yüzyılın son üçte-birinde bile, İngiliz halkının 4/5'ü tarımla uğraşıyordu. (l.c., s. 413.) Macaulay'den alıntı yapmamın nedeni, sistemli bir tarih tahrifçisi olarak, bu tür gerçekleri elden geldiğince kırparak verdiği içindir.

kanelerde, kendisi de serf olan çiftlik kahyalarının yerini, serbest çiftçiler almıştı. Ücretli tarım emekçileri kısmen boş zamanlarda büyük malikanelerde çalışan köylülerden, kısmen de meydana gelen nispi ve mutlak olarak az sayıdaki, özel bağımsız ücretli-emekçiler sınıfından oluşuyordu. Bu sınıf, aynı zamanda, ücretlerinin yanısıra, kendilerine, kulübeleri ile birlikte 4 ya da daha fazla *acre* ekilebilir toprak ayrılmış köylü çiftçilerdi. Bunlar bir de, diğer köylüler ile birlikte, hayvanlarını otlattıkları, kereste, odun, turba vb. sağladıkları ortak topraktan da yararlanırlardı.* Bütün Avrupa ülkelerinde feodal üretimin özelliği, toprağın olanaklı olduğu kadar çok sayıda alt-feodaller** arasında bölünmesiydi. Feodal beyin gücü, diğer bütün hükümdarlar gibi, mülklerinin çokluğuna değil, uyruklarının sayısına ve bu da kendi toprakları üzerinde çalışan köylülerin sayısına dayanıyordu.*** Bu nedenle, İngiltere toprakları, Norman istilasından sonra, her biri çoğu zaman 900 kadar eski Anglo-Sakson beyliğini içine alan büyük baronluklara bölünmüş olmakla birlikte, ülke, küçük köylü toprakları ile kaplı bulunuyor, büyük senyör malikaneleri, ancak şurada-burada dağınık halde görülüyordu. Bu koşullar, kentlerdeki 15. yüzyıla özgü gönençle birlikte, halkın, şansölye Fortescue'nun *Laudes Legum Angliae* adlı yapıtında pek güzel bir şekilde anlattığı bir zenginliğe ulaşmasını sağlamıştı; ama bu durum, kapitalist nitelikte servet olanağını da dışlamıştı.

* Şurasını da unutmamamız gerekir ki, serf bile, haraç veren bir mülksahibi olmakla birlikte, yalnız evine ait bulunan toprak parçasını değil, ortak toprakların da ortak sahibiydi. "Le paysan [köylü] (Frederick II zamanında Silezya'da) est serf [serftir.]" Bununla birlikte, bu serfler, ortak topraklara sahiptirler. "On n'a pas pu encore engager les Silésiens au partage des communes, tandis que dans la nouvelle Marche, il n'y a guère de village ouù ce partage ne soit exécuté avec le plus grand succès." ["Ortak toprakları bölüp paylaşmak, Silezyalılar için henüz olanaklı olmadı; oysa Nouvelle Marche'da bu paylaşmanın büyük başarıyla gerçekleşmediği köy kalmamış gibidir."] (Mirabeau, De la Monarchie Prussienne, Londres 1788, t. II, s. 125, 126.)

** Almanca metinde: "Untersassen", İngilizce metinde "sub-feudatories"; Fransızca metinde "d'hommesliges". -ç.

*** Katıksız feodal toprak mülkiyeti düzeni ve gelişmiş petite culture'ü [küçük tarımı -ç.] ile Japonya, bize, Avrupa ortaçağının, çoğu burjuva önyargılar ile dolu tüm tarih kitaplarımızdan çok daha doğru bir görünüşünü verir. Ortaçağın sırtından "liberal" olmak çok rahat bir iştir.

Kapitalist üretim tarzının temelini atan devrimin ilk perdesi, 15. yüzyılın son otuz yılı ile 16. yüzyılın ilk on yılında oynandı. Senyörlerin, sir James Steuart'ın pek güzel söylediği gibi, "evi ve şatoyu boş yere dolduran" hizmetliler ile uşaklar takımına yol vermesiyle, emek pazarına serbest bir proleterya yığını sürülmüş oldu. Kendisi de burjuva gelişmenin bir ürünü olan krallık iktidarı, mutlak egemenlik peşindeki çabasıyla, bu hizmetliler takımının dağılmasını zorlayarak hızlandırmakla birlikte, bunun tek nedeni de değildi. Kral ve parlamento ile çetin bir çatışmaya giren büyük feodal beyler, köylüleri, tıpkı kendileri gibi feodal haklara sahip bulundukları topraklardan zorla söküp atarak ve ortak topraklara elkoyarak, çok daha fazla proletarya yarattılar. Flaman yünlü manüfaktürünün hızla gelişmesi ve bu yüzden İngiltere'de yün fiyatlarının yükselmesi, bu akını daha da hızlandırdı. Eski soylular, büyük feodal savaşlarda tükenmişlerdi. Yenileri, parayı her türlü iktidarın kaynağı olarak gören zamane çocuklarıydı. Bunun için, ekilebilir toprakların koyun otlağı haline getirilmesi bunların sloganıydı. Harrison, *Description of England. Prefixed to Holinshed's Chronicles* adlı yapıtında, küçük köylülerin topraklarının ellerinden alınmasının ülkeyi nasıl harabettiğini anlatır. "Bizim azılı saldırganların ne umrunda?" Köylülerin evleri ve emekçilerin kulübeleri yerlebir edildi ya da yıkılmaya bırakıldı. "Eğer" diyor Harrison, "büyük senyör konaklarının eski kayıtları karıştırılırsa ... bazı bölgelerde, onyedi, onsekiz ya da yirmi evin yıkıldığı görülür. ... İngiltere'nin nüfus bakımından hiçbir zaman şimdiki kadar kısır olmadığı ortaya çıkar. ... Büsbütün göçüp gitmiş, ya yarısı ya da dörtte-biri yokolmuş kentler ve kasabalar var; ancak şurada burada biraz büyüyen bir kasaba görülebilir; koyun otlağı olsun diye harap olmuş kasabalar ve içinde yalnız şatoları kalmış yerler üzerine ... çok şey söylenebilir." Bu eski anılardaki yakınmalar daima abartılmış olabilir, ama üretim ilişkilerindeki devrimin çağdaş insanlar üzerindeki izlenimleri bunlarda sadakatle yansıtılmıştır. Şansölye Fortescue ile Thomas More'un yazıları arasında yapılacak bir karşılaştırma, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasındaki uçurumu ortaya koyar. Thornton'un haklı olarak belirttiği gibi, İngiliz işçi sınıfı,

bir geçiş dönemi olmaksızın, altın çağından demir çağına yuvarlandı.

Bu devrim, yasakoyucuyu şaşkına çevirdi. Yasakoyucu, henüz "ulusal zenginliğin" (*"wealth of the nation"*), (yani sermayenin oluşumunun ve halk kitlelerinin alabildiğine sömürülmesi ve yoksullaştırılmalarının) devlet yönetme sanatının *ultima Thule** sayıldığı bu yüce uygarlık düzeyine ulaşmamıştı. Bacon, Henry VII tarihinde şöyle diyor: "O sıralarda" (1489) "çevresi çitli topraklar daha sık görülmeye başlandı; ancak aileleriyle birlikte üzerinde oturan kimselerin işleyebileceği ekilebilir toprak, birkaç çobanın kolayca dolaşabileceği otlaklar haline geldi; küçük çiftçilerin yılllardan beri oturdukları çiftlik evleri, malikane haline getirildi. Bu yüzden, halkta bir çöküntü ve dolayısıyla, kasabalarda, aşar gelirlerinde ve benzeri şeylerde bir gerileme oldu. ... Bu kötü duruma çare bulmak için o sıralarda kralın ve parlamentonun gösterdiği dirayet hayranlık vericiydi. ... Nüfusu seyrekleştirilen topraklar ile meraların yayılmasına karşı önlemler alındı." Henry VII Yasası, 1489, bölüm 19, ile en az 20 *acre* arazisi olan "köy evleri"nin yıkılması yasaklandı. Bu yasa, 25 Henry VIII yasasıyla [bölüm 13] yenilenmiştir. Bu yasada diğer şeyler yanında, birçok çiftliğin ve başta koyun olmak üzere büyük hayvan sürülerinin birkaç kişinin elinde toplandığı, toprak kiraları yükseldiği halde, işlenen toprakların azaldığı, kiliselerin, evlerin yıkıldığı, şimdiye kadar kendileriyle ailelerini geçindirmek için kullandıkları araçların bu insanların ellerinden alındıkları sözkonusu edilmektedir. Yasa, bu nedenle, eski çiftlik evlerinin onarılmasını öngörmekte ve ekim alanları ile otlaklar arasında bir oran saptamaktadır. 1533 tarihli bir yasa, bazı kimselerin ellerinde 24.000 koyun bulunduğunu öne sürerek, bu sayıyı 2.000 olarak sınırlandırmaktadır.** Halkın şikayetleri ve Henry VIII'den sonra, 150 yıl boyunca, küçük çiftçiler ile köylülerin

* Azami sınır. -ç.

** Thomas More, *Utopia* adlı yapıtında, "Başka yerlerde o kadar tatlı, o kadar tok gözlü olan bu hayvanlar [koyunlar], sizin memleketinizde [İngiltere'de] öyle açgözlü, öyle doymak bilmez olmuşlar ki, insanları bile yiyorlar, kırları, köyleri, evleri silip süpürüyorlar." diyor. *Utopia*, transl, by Robinson, ed. Arber, London 1869, s. 41, [*Ütopia*, Çan Yayınları, İstanbul 1964, s. 63.]

mülksüzleştirilmesine karşı çıkartılan yasalar bir sonuç vermedi. Bacon, bunların etkisizliğinin ve yetersizliğinin sırrını, bize pek de farkında olmadan açıklamaktadır. "Kral Henry VII'nin çıkarttığı yasa", diyor Bacon, *Essays, Civil and Moral* yapıtının 29. denemesinde, "çiftlikler ile çiftlik evlerini belirli bir ölçüde tutmakla, derin ve hayranlık vericidir; böylece, bunlara verilen belirli miktardaki toprak, uşak durumunda değil bolluk içinde yaşayan bir uyruk yetişmesini sağlayacak ve saban, yanaşmalar elinde değil de, topraksahibinin elinde bulunacaktır."* Oysa kapitalist sistemin istediği şey, halk kitlesinin, aşağılanıp neredeyse köle durumuna düşmesi ve bunların ücretli işçiye, üretim araçlarının sermayeye dönüştürülmesiydi. Bu dönüşüm döneminde, yasakoyucu, tarım ücretli emekçisinin kulübesinin çevresinde 4 *acre* büyüklüğünde bir toprak parçasının bulunmasını öngörmüş ve kulübesine kiracı almasını yasaklamıştır. James I'in saltanatı sırasında, 1627 tarihinde, Front Mill'de, Roger Crocker, Front Mill malikanesi üzerinde 4 *acre* toprağı olmayan bir kulübe yaptığı için mahkum edilmişti. Charles I zamanında, 1638 tarihine kadar, eski yasaların ve özellikle 4 *acre*'lık toprak bulunmasına ilişkin hükümlerin uygulanması için özel bir komisyon kurulmuştu. Hatta Cromwell zamanında bile Londra'da 4 mil içersinde 4 *acre* toprağı olmayan ev yapılması yasaklanmıştı. 18. yüzyılın ilk yarısına kadar, bir-iki *acre* toprağı bulunmayan tarım emek-

* Bacon, özgür ve gönenç içindeki köylülük ile iyi bir piyade eri arasındaki ilişkiyi gösteriyor. "Sağlam bir yoksulluğa düşürmemek ve krallığın topraklarının büyük bir kısmını, bey ile kiracı ve köylü arasında bir yer tutan küçük çiftçilerin ya da orta-sınıf halkın mülkiyetine ve tasarrufuna vermek için yeteri kadar büyük çiftliklere sahip olmak, krallığın gücü ve gelenekleri yönünden büyük önem taşır. ... Savaş konusunda yargılarına çok güvenilir kimselerin kanısı odur ki, bir ordunun ana gücü piyade ya da yaya askerdir. Ve iyi bir piyade gücü kurmak için, uşak ya da yoksul durumda değil, özgür ve bolluk içinde yetiştirilmiş insanlara gerek vardır. Bu nedenle, bir devlette soylular ile beyler çoğunlukta olup, çiftçiler ve toprağı ekip biçenler bunların uşakları, emekçileri ya da kulübe sakinleri (yani evli dilenciler) ise, elinizde iyi süvari gücü bulunabilir, ama asla sağlam ve güvenilir piyade kuvvetiniz olamaz. ... Ve bu durum, bütün nüfusu, ya soylulardan ya da yoksul köylülerden oluşan Fransa, İtalya ve diğer bazı ülkelerde görülür. ... O kadar ki, bu ülkeler, piyade birlikleri için İsviçreli ve benzeri ülkelerden ücretli askerler kullanmak zorunda kalırlar; işte bunun için bu uluslarda nüfus kalabalıktır, ama askerleri azdır." (*The Reign of Henry VII, Verbatim reprint from Kennet's England, ed. 1719*, Lond. 1870, s. 308.)

çisi kulübesi ile ilgili şikayetler görülmektedir. Bugünlerde ise, ufacık bir bahçesi bulunsa ya da kulübesinden uzaklarda biraz toprak kiralayabilse, şanslı sayılır. "Topraksahipleri ile çiftçiler" diyor Dr. Hunter, "burada elele çalışıyorlar. Kulübeye eklenecek birkaç *acre*, emekçiyi, oldukça bağımsız yapar."*

Halkın zorla mülksüzleştirilmesi süreci, 16. yüzyılda, Reformasyon ve kilise mallarının yağmalanması ile yeni ve korkunç bir hız kazandı. Katolik Kilisesi, Reformasyon hareketi sırasında, İngiliz topraklarının büyük bir kısmının feodal sahibiydi. Manastırlar ile benzeri kuruluşların kapatılması, buralarda barınanları, proletarya haline getirdi. Kilise toprakları, büyük ölçüde, açgözlü saray gözdelerine bağışlandı ya da spekülatör çiftliklerle yurttaşlara yok pahasına satıldı; bunlar da, kuşaklar boyu burada oturan küçük kiracıları, *en masse*** sürüp çıkartarak, toprakları birleştirdiler. Yoksul halkın kilise aşarının bir kısmı üzerinde yasa ile sağlanmış mülkiyet haklarına, sessiz sedasız elkondu.*** Kraliçe Elizabeth ülkede yaptığı bir geziden sonra, "*pauper ubique jacet*"**** diye bağırmıştı. Saltanatının 43. yılında, ulus, yoksul vergisini yürürlüğe koyarak dilenciliği resmen kabul etmek zorunda kaldı. "Bu yasayı kaleme alanların buna bir neden göstermekten utandıkları anlaşılıyor; çünkü (geleneksel uygulamanın tersine) herhangi bir gerekçe gösterilmemiş."***** Charles I'in 16. yılında bu yasanın (böl. 4) devamlı olduğu ilan edildi ve 1834 yılında yasaya yeni ve daha sert bir biçim verildi.****** Reformasyon hareketinin bu yakın sonuçları, çok uzun

* Dr. Hunter, *l.c.*, s. 134. "Eski yasalarda tahsis edilen toprak miktarı, tarım emekçilerini küçük çiftçiler haline getirebilecek miktardan çok daha fazla kabul edilebilir." (George Roberts, *The Social History of the People of the Southern Countries of England in Past Centuries*, Lond. 1856, s. 184-185.)

** Yığın halinde. -ç.

*** "Yoksulların ondalıklarından pay alma hakkı, eski yasaların hükümleriyle kurulmuştur." (Tuckett, *l.c.*, vol. II, s. 804-805.)

**** "Her yer dilenciyle dolu." -ç.

***** William Cobbett, *A History of the Protestant Reformation*, § 471.

****** Protestanlık "ruhu" diğer şeyler yanında şu olaylardan da anlaşılabilir. Güney İngiltere'de bazı büyük topraksahipleri ile hali-vakti yerinde çiftçiler kafa kafaya verip, Elizabeth zamanında çıkan yoksullar yasasının doğru yorumu konusunda on tane soru hazırlarlar. Ve hazırladıkları bu soruları, görüşünü almak üzere zamanın ünlü hukukçusu (daha sonra James I devrinde yargıçlık yapan)

süreli olanlar değildi. Kiliserin mülksahibi oluşu, toprak mülkiyetinin geleneksel düzenine bir nevi kutsal dayanak sağlıyordu. Bunun yıkılmasıyla, bu düzenin savunulması ve ayakta tutulması da artık olanaksız hale geliyordu.*

17. yüzyılın son on yılında bile, küçük topraksahibi bağımsız köylüler sınıfı, çiftçiler sınıfından daha kalabalıktı. Cromwell'in gücünün belkemiğini bunlar oluşturuyordu ve hatta Macaulay'ın

Sergeant Snigge'ye sunarlar. Soru 9: Bölgenin bazı zengin çiftçileri, bu yasanın (Elizabeth'in 43. yasasının) yürütülmesindeki bütün güçlüklerden kaçınmayı sağlayabilecek akıllıca bir plan hazırladılar. Bunların önerisine göre bölgede bir hapishane yapılacak ve çevreye bir duyuruda bulunarak, bu bölgedeki yoksullardan yararlanmak isteyen çiftçilerin, belli bir günde kapalı zarfla bir teklif vererek, bunları bizden almak için en düşük fiyatı bildirecekler; bu hapishaneye kapatılmak istemeyenlerin yardımdan yararlandırılmaması yetkisi bu kurula ait olacak. Bu planı önerenler, çevredeki kontluklarda, çalışmaya niyeti olmayan, bir çiftlik ya da gemi almaya maddi olanakları elvermeyen ve böylece çalışmadan yaşamak isteyen kimselerin, bölgemize çok avantajlı önerilerde bulunacakları kanısındadırlar. Eğer yoksullardan herhangi biri karşı tarafın himayesi altında iken bu dünyadan göçerse, günahı-vebali o tarafın boynuna olacaktır. Çünkü, bölgemiz, bu yoksullara karşı görevini yerine getirmiş bulunacaktır. Bununla birlikte, yasanın bize bu tür basiretli bir önlem alma yetkisi vermeyeceği kaygısı içindeyiz, ancak, bu kontluk ile sınırdaşımız B kontluğunun *freeholders* [mülksahibi -ç.] kilise yardım kurullarına, yoksulları hapsetmek ve çalıştırmak ve bunu reddeden bir kimseye kilise yardımını kesmek hakkını veren bir yasa önerisinde bulunmaları için temsilcilerine talimat vermek konusunda bize seve seve katılacaklardır. Bu önlemlerin, sıkıntı içinde bulunan kimseleri yardım istemekten ve kiliseye yük olmaktan kurtaracağını umuyoruz. (R. Blakey, *The History of Political Literature from the Earliest Times*, Lond. 1855, vol. II, s. 84, 85.) İskoçya'da köleliğin kaldırılması, İngiltere'den birkaç yüzyıl sonra oldu. 1698'de Saltoun kontu Fletcher, İskoç parlamentosunda şöyle bağırıyordu: "İskoçya'daki dilenci sayısının 200.000'den az olmadığı hesaplanıyor. İlke olarak bir cumhuriyetçi olan ben, tek çare olarak eski serflik statüsünün yeniden getirilmesini, kendi geçimlerini sağlamaktan aciz olan herkesin köle haline sokulmasını öneriyorum." Eden, *l.c.*, Book I, ch. I, s. 60-61'de diyor ki: "Bağımlı köylülerin azalması, zorunlu olarak, yoksulluğun başladığı çağ olmuştur. Manüfaktür ve ticaret, bizim ulusal yoksullarımızın ana ve babalarıdır." Eden de, ilke olarak cumhuriyetçi olan İskoçyalımız gibi şurada yanılıyor: serfliğin ortadan kaldırılması değil, tarım emekçisinin toprak mülkiyetinin kaldırılması, onu, proleter ve sonunda da dilenci haline getirmiştir. Mülksüzleştirmenin başka şekilde uygulandığı Fransa'da, 1566 tarihli Moulins Yasası ve 1656 buyruğu, İngiltere'deki Yoksullar Yasasına tekabül eder.

* Protestan ortodoksluğun merkezi olan Oxford Üniversitesi eski ekonomi politik profesörü Rogers bile, *History of Agriculture* adlı yapıtının önsözünde, Reformasyonun halk kitlelerinin yoksullaşmasına yolaçtığı olgusu üzerinde durur.

itiraflarına göre, bunlar, sarhoş taşra beyleri ile bunların uşaklarına ve efendilerinin başlarından savdıkları metreslerle evlenmek durumunda olan köy papazlarına oranla, çok daha dürüst bir tutum içindeydiler. 1750 yıllarında bu küçük topraksahibi köylüler, ortadan kalktılar* ve gene 18. yüzyılın son on yılında, tarım emekçilerinin ortak topraklarla olan ilişkileri de sona erdi. Tarımsal devrimin salt ekonomik nedenlerini burada bir yana bırakıyoruz. Biz, yalnızca kullanılan zor ve şiddet yöntemlerini ele alıyoruz.

Stuartların restorasyonundan sonra, topraksahipleri, Kıta Avrupası'nın her yerinde, herhangi yasal bir formalite olmaksızın, bir gasp hareketini kitabına uydurarak gerçekleştirdiler. Feodal toprak ayrıcalığını kaldırdılar, yani devlete olan bütün yükümlülüklerinden kurtuldular; devlet "zararı"nı, köylülerle diğer halk kitlelerine yüklenen vergilerle "telafi ettiler"; yalnızca feodal bir hakka sahip bulundukları mülkler üzerinde modern özel mülkiyet haklarını korudular ve ensonu, İngiliz tarım emekçileri üzerinde tıpkı tatar Boris Godunov'un fermanlarının Rus köylüsü üzerinde yaptığı etkiye eş bir etki yaratan şu *mutatis mutandis*** yerleşme yasalarını çıkarttılar.

"*Glorious Revolution*" ("şanlı devrim"), Orange prensi William ile birlikte, iktidara, artı-değere elkoyan toprakbeyleri ile kapitalistleri getirmiş oldu.*** Yeni devri, devlet toprakları üze-

* *A Letter to Sir T. C. Bunbury, Bart., on the High Price of Provisions, By a Suffolk Gentleman*, Ipswich 1795, s. 4. Büyük çiftlikler sisteminin fanatik savunucusu ve *Inquiry into the Connexion between the Present Price of Provisions*, London 1773, s. 139, adlı yapıtın yazarı bile şöyle diyor: "En fazla bizim küçük topraksahiplerimizin, bu ulusun bağımsızlığını gerçekten ayakta tutan bu insanların kaybolup gitmelerine acınırım; bunların topraklarını, şimdi, küçük çiftçilere kiraya veren tekelci lordların ellerinde toplanmasını görmekten üzüntü duyuyorum; bu küçük çiftçiler öyle koşullar altında kiracılık ederler ki, yapılan en ufak bir kötülüğün hesabını vermekle yükümlü emir kulları gibidirler."

** Gerekli değişiklikler yapılmış olarak. -ç.

*** Bu burjuva kahramanın özel ahlaksal niteliği konusunda, diğer şeyler yanında: "İrlanda'da 1695 yılında leydi Orkney'e yapılan büyük toprak bağışları, kralın sevgisinin ve leydinin etkisinin açık bir belirtisidir. ... Leydi Orkney'in değerli hizmetleri, herhalde, foeda labiorum ministeria [dudakların iğrenç hizmeti -ç.] olmalıdır." (British Museum'da *Sloane Manuscript Collection*, n° 4224. Elyazmasının başlığı: *The character and behaviour of King William, Sunderland etc., as represented in Original Letters to the Duke of Shrewsbury from Somers, Halifax, Oxford, Secretary Vernon, etc.*. Bu belgeler ilginç şeylerle doludur.)

rinde şimdiye kadar daha alçakgönüllü bir şekilde uygulanan hırsızlığı, büyük yağmalar biçimine sokarak, resmen açmış oldular. Bu mülkler, ona-buna dağıtıldı, gülünç fiyatlarla satıldı ya da düpedüz gasbedilerek özel mülklere katıldı.* Bütün bunlar en ufak bir yasal formalite gözetilmeksizin yapıldı. Böyle bir hile ile elegeçirilen devlet krallık toprakları, kiliseye ait toprakların yağma edilmesiyle birlikte, cumhuriyetçi devrim sırasında tekrar kaybedilmediği ölçüde, İngiliz oligarşisinin bugünkü görkemli malikanelerinin esasını oluşturur.** Burjuva kapitalistler, bütün bu yapılanları, serbest ticaretin geliştirilmesi, modern tarımın egemenlik alanını büyük çiftlik sistemleri üzerinde genişletmesi ve kendilerine daima elaltında bulunan serbest tarım proletaryası sağlaması açısından hoşnutlukla seyrediyor ve destekliyorlardı. Ayrıca bu yeni topraksahibi aristokrasi, yeni *bankocracy*'nin, yumurtadan yeni çıkmış *haute finance**** çevrelerinin ve o sırada koruyucu gümrüklere dayanan büyük manüfaktür sahiplerinin doğal müttefikiydi. İngiliz burjuvazisi, tıpkı İsveç burjuvazisinin, bunun tam tersi bir işlemle ekonomik müttefikleri olan köylülerle elele vererek, krallık topraklarının olgarşinin elinden zorla kurtarılmasında krallara yardımcı olması gibi, kendi çıkarına tam bir akıllılıkla hareket etmişti. Bütün bunlar, 1604'ten beri Charles X ve Charles XI zamanında olmuştu.

Komünal mülkiyet –yukarda ele aldığımız devlet mülkiyetinden daima farklı olarak– feodalizm örtüsü altında da yaşamış bulunan eski bir Cermen kuruluşu idi. Genellikle ekilebilir toprakların otlak haline getirilmesiyle birlikte ortaya çıkan bu komünal mülkiyetin gaspı olayı, 15. yüzyılın sonunda başlayıp 16. yüzyıla doğru uzanmaktadır. Ama o zamanlar, bu süreç, ya-

* "Kraliyet emlakının, kısmen satışla, kısmen hediye olarak, yasalara uymayacak biçimde elden çıkarılması, İngiltere tarihinde rezaletlerle dolu bir sayfa ... ulusa karşı işlenmiş büyük bir sahtekarlıktır." (F. W. Newman, *Lectures on Political Economy*, London 1851, s. 129, 130.) [İngiltere'nin bugünkü büyük topraksahiplerinin buraları nasıl elegeçirdiklerinin ayrıntıları için bakınız: [N. H. Evans.] *Our Old Nobility. By Noblesse Oblige*, London 1879. -F. E.]

** Örneğin, son kolu lord John Russell olan Bedford düklüğü konusunda E. Burke'nin yazdığı, "Tomtit of Liberalism" ["Liberalizmin Çalıkuşu" -ç.] başlıklı taşlamayı okuyunuz.

*** Yüksek finans. -ç.

sakoyucunun yüzelli yıl boyunca umutsuzca savaşım verdiği bireysel şiddet hareketleriyle sürdürüldü. 18. yüzyılın bu konuda getirdiği ilerleme şurada kendini gösteriyordu ki, şimdi, büyük çiftçiler kendilerine özgü bazı yöntemleri kullanmakla birlikte,* yasanın kendisi, halka ait toprakların yağmalanmasında bir araç halini almıştı. Yağmanın, parlamento aracılığı ile yapılan şekli, ortak toprakların çevrilmesi konusunda yasalar, bir başka deyişle, toprakbeylerinin, halka ait toprakları özel mülkiyetlerine geçirmelerini, yani halkı mülksüzleştirmelerini sağlayan kararnamelerdir. Sir F. M. Eden, bir yandan komünal mülkiyeti, feodal beylerin yerlerine geçen büyük toprakbeylerinin özel mülkleri olarak göstermeye çalışırken, öte yandan da, bu "ortak toprakların çevrilmesi için parlamentonun genel bir yasa" çıkarmasını (böylece, buraların özel mülkiyete dönüştürülmesi için bir parlamento *coup d'etat*'sına** gerek görmüş oluyor) ve ayrıca yasakoyucudan mülksüzleştirilen yoksullara tazminat verilmesini isteyerek, kendi kurnazca iddiasını çürütmüş oluyordu.***

Bağımsız küçük çiftçilerin yerini, yıllık sözleşmelere dayanan kiracı çiftçilerin, yani topraksahibinin keyfine bağlı hizmetkarlar topluluğunun alması, devlet emlakının yağma edilmesinin yanısıra, komünal toprakların sistemli olarak yağmalanması, 18. yüzyılın sermaye çiftlikleri**** ya da tüccar çiftlikleri***** adı verilen büyük çiftliklerin artmasına ve kırsal nüfusun sanayi proletaryası haline gelmek üzere "serbest kalmasına" özellikle yardımcı oldu.

* "Çiftçiler, kulübelerde oturanlara, çiftlik ya da kümes hayvanı beslerlerse, bunlara bakmak için ambardan yem çalarlar bahanesiyle, kendileriyle çocukları dışında canlı hayvan bulundurmaya izin vermezler; bunlar, ayrıca, kulübede oturanlar ne kadar yoksul olurlarsa o kadar çalışkan olur derler, ama bence, asıl gerçek, çiftçilerin kamuya ait topraklar üzerinde bütün hakları ellerinde bulundurmak istemeleridir." (*A Political Enquiry into the Consequences of enclosing Waste Lands*, London 1785, s. 75.)

** Hükümet darbesi. -ç.

*** Eden, *l.c.*, önsöz.

**** "Capital farms." (*Two Letters on the Flour Trade and the Dearness of Corn. By a Person in Business*, London 1767, s. 19, 20.)

***** "Merchant-farms." (*An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions*, London 1767, s. 111, not.) Adsız yayınlanan bu mükemmel yapıtın yazarı Rev. Nathaniel Forster'dir.

Ne var ki, 18. yüzyıl, ulusal zenginlik ile halkın yoksulluğu arasındaki özdeşliği, henüz 19. yüzyılda olduğu kadar bütünüyle kavrayamamıştı. Bunun için, o zamanın iktisat yazınında en ateşli tartışma, "ortak toprakların çevrilmesi" konusunda yapılıyordu. Önümde bulunan bir yığın malzeme arasından, o zamanın durumunu çok iyi aydınlatacak birkaç örnek vereceğim. Örneğin, öfkeye kapılan biri şöyle yazıyor: "Hertfordshire'ın bazı bölgelerinde, ortalama 50-150 *acre* büyüklüğünde 24 çiftlik, üç çiftlik içersinde eriyip gitmiştir."* "Northamptonshire ve Leicestershire'da ortak toprakların çevrilmesi çok geniş ölçüde yeralmış, böylece ortaya çıkan yeni lordlukların çoğu, eskiden 1.500 *acre*'ı sürülen toprakların şimdi ancak 50 *acre*'ı sürülebildiği için, otlak halini almıştır. Eski evlerle, ahırlar ve tavlaların yıkıntıları", buralarda oturanlardan kalan tek izlerdir. "Bazı açık köylerdeki yüzlerce ev ve aile, şimdi sekize, ona indi. ... Yalnızca 15-20 yıl önce etrafı çevrilen bölgelerde topraksahipleri, buralar açık tarlalar halindeyken bulunan çiftliklere göre pek az kalmıştır. Daha önce, 20-30 çiftçi ile bir o kadar kiracı ve mülksahibinin elinde bulunan, etrafı çevrilmiş büyük bir toprak parçasını, 4-5 zengin hayvan yetiştiricisinin gasp etmesi olağan şeylerdendir. Böylece burada yaşayan ailelerin hepsi, gene geçimini buralarda sağlayan pek çok aile, yerlerinden yurtlarından atılmışlardır."** Çevredeki toprakbeyleri tarafından, çevrilme bahanesiyle, topraklarına katılan yalnız ekilmeyen topraklar değildi, ortaklaşa ya da topluma belli bir kira ödenerek işlenen topraklara da elkonuyordu. "Burada sözkonusu ettiğim, açık tarlalar ile zaten ıslah edilmiş toprakların çevrilmesidir. Bu çevirmeleri savunan yazarlar bile, küçülen bu köylerin, çiftliklerin tekelini artırdığını, tüketim maddelerinin fiyattlarını yükselttiğini, nüfusun seyrekleşmesine yolaçtığını ... ve hatta işlenmeyen toprakların bile (şimdi yapıldığı gibi) etraflarının çevrilmesinin yoksulları geçim araçlarından yoksun bıraktığını ve yalnızca zaten büyük olan çiftliklerin genişlemesine yaradığını kabul et-

* Thomas Wright, *A Short Address to the Public on the Monopoly of Large Farms*, 1779, s. 2, 3.

** Rev. Addington, *Enquiry into the Reasons for or against enclosing open fileds*, London 1772, s. 37, 43 *passim*.

mektedirler."* Dr. Price da şöyle diyor: "Bu toprakların birkaç büyük çiftçinin eline geçmesi sonucu küçük çiftçiler" (yazar, daha önce, bunları, "ailelerinin geçimini, topraktan elde ettikleri ürün, ortaklaşa besledikleri koyunlar, tavuk, domuz vb. gibi ev hayvanları yetiştirerek sağlayan ve bu nedenle, hemen hemen dışardan hiçbir geçim aracı satın almayan, küçük mülksahipleri ve kiracılar" olarak tanımlamıştı) "yaşamlarını başkaları için çalışarak kazanan ve gereksinmeleri olan her şeyi ancak pazardan satın alabilecek kimseler haline getirilecektir. ... Çok daha fazla zorunluluk olduğundan dolayı, belki de çok daha fazla çalışılacaktır. ... Kentler ve sanayi, daha fazla insan, iş ve barınak aramaya sürüleceği için, genişleyecektir. ... Çiftliklerin azmanlaşmasının doğal sonuçları bunlardır. Yıllardır bu ülkede zaten işlerin gidiş yönü budur."** Dr. Price, bu çevirme işinin etkilerini şöyle özetliyor: "Bütünüyle alındığında, alt tabakalardaki insanın durumu, her bakımdan daha kötü duruma gelmiştir. Küçük topraklar üzerinde çiftçilik yaparken, şimdi gündelikçi ve hizmetçi durumuna düşmüşlerdir; aynı zamanda, bu durumda varlıklarını sürdürmeleri de güçleşmiştir."*** Gerçekten de,

* Dr. R. Price, *l.c.*, v. II, s. 155. Forster, Addington, Kent, Price ve James Anderson'un yapıtları okunmalı ve dalkavuk MacCulloch'un *The Literature of Political Economy*, London 1845, başlıklı katoloğundaki zavallı gevezelikler ile karşılaştırılmalıdır.

** Price, *l.c.*, s. 147, 148.

*** Price, *l.c.*, s. 159, 160. Aklımıza eski Roma geldi. "Zenginler bölünmemiş toprakların büyük bir kısmını elegeçirdiler. Bu toprakların tekrar ellerinden alınmayacağı konusunda zamanın koşullarına güvenerek, kendi topraklarına yakın yoksullara ait toprakların bazılarını sahiplerinin rızasıyla satın aldılar, bazılarını da zorla elegeçirdiler ve böylece şimdi birbirinden ayrı topraklar yerine geniş malikaneler üzerinde çiftçilik yapıyorlar. Sonra, tarım ve hayvancılık işlerinde köleleri çalıştırıyorlardı, çünkü, özgür işçiler askerlik yapmak üzere her an işten alınabilirdi. Kölelere sahip olmak kendilerine büyük kazanç sağladı; bunlar askerlikten muaf tutuldukları için rahatça çoğalabiliyor ve pek çok çocuk sahibi oluyorlardı. Böylece, güçlü kişiler, bütün serveti elegeçirdiler ve topraklar üzerinde köleler, karınca gibi kaynaştılar. Buna karşılık, İtalyanlar, yoksulluk, vergiler ve askerlik yükü altında ezildikleri için sürekli azalıyorlardı. Hatta barış geldiği zaman bile bunlar işsizliğe mahkum oldular, çünkü, toprakları zenginler elegeçirmişlerdi ve toprağı sürüp ekmek için özgür insan yerine köle kullanıyorlardı." (Appian, *Civil Wars*, I, 7.) Bu pasajda, Licinian yasalarından önceki zamana değiniliyor. Romalı pleblerin mahfuru büyük ölçüde hızlandıran askerlik hizmeti, Şarlman'ın, özgür Alman köylülerini serf ve köle haline getirmede yararlandığı bellibaşlı bir araç olmuştur.

ortak toprakların gaspı ve bununla birlikte, tarımsal devrimin tarım emekçileri üzerindeki etkisi, o kadar şiddetli olmuştur ki, Eden'e göre de, 1765-1780 yılları arasında, bunların ücretleri asgarinin altına düşmüş ve kendilerine Yoksullar Yasasından resmen yardım yapılması durumu ortaya çıkmıştır. Eden, bu konuda şöyle diyor: "Aldıkları ücret, gerekli yaşam giderlerini karşılamaya bile yetmiyordu."

Şimdi de, bu toprak çevirmelerinin savunucusu ve Dr. Price'ın karşısında bulunanlardan birisine kulak verelim: "Eğer insanlar açık tarlalarda emeklerini boşuboşuna harcarken görülmüyorsa, bundan, nüfusun azaldığı sonucu çıkartılmamalıdır. ... Eğer, küçük çiftçilerin, başkaları için çalışır hale dönüşmesiyle daha fazla iş yapılıyorsa, bu, ulusun" (bu ulusa, doğal olarak "dönüşenler" dahil değildir) "yararına bir şey olmalıdır. ... Bunların ortak emekleri tek bir çiftlik üzerinde birleştirildiği zaman üretim artacak, manüfaktür için daha fazla ürün bulunacak ve ulusun gelir kaynaklarından biri olan bu işkollarında, üretilen hububat miktarıyla orantılı bir artış görülecektir."*

Kapitalist üretim tarzının temellerinin atılması yolunda bir zorunluluk doğar doğmaz, ekonomi politikçilerin, "kutsal mülkiyet hakkının" en utanmaz bir şekilde çiğnenmesini ve insanlara karşı girişilen en büyük şiddet hareketlerini, nasıl stoik bir gönül ferahlığı ile karşıladıklarını, hem insansever ve hem de Tory olan sir F. M. Eden göstermiştir. 15. yüzyılın son üçte-birinden başlayıp, 18. yüzyılın sonuna kadar sürüp giden ve halkın zorla mülksüzleştirilmesi olgusuyla ortaya çıkan bir dizi yağma, gasp ve sefalet, onu, yalnızca şu rahatlık verici sonuca ulaştırmıştır: "Ekilebilir topraklar ile otlaklar arasındaki oranın saptanması gerekliydi. Bütün 14. yüzyıl boyunca ve 15. yüzyılın büyük bir kısmında, 2, 3 ve hatta 4 *acre* ekilebilir toprağa karşı 1 *acre* otlak vardı. 16. yüzyılın ortalarında bu oran 2'ye karşı 2 ve sonraları, 2 *acre* otlağa 1 *acre* ekilebilir toprak olarak değişti ve ensonu, 3 *acre*

* [J. Arbuthnot,] *An Inquiry into the Connection between the Present Prices of Provisions etc.*, s. 124, 129. Aynı konuda ama karşıt eğilimde bir ifade: "İşçiler kulübelerinden atılıyor ve iş aramak için kentlere gitmeye zorlanıyorlar: Ama o zaman daha büyük bir ürün elde ediliyor ve böylece sermaye artmış oluyor." ([R. B. Seeley] *The Perils of the Nation*, 2. ed., London 1843, s. XIV.)

otlak 1 *acre* ekilebilir toprak olmak üzere tam orantı kurulmuş oldu."

19. yüzyılda, tarım emekçisi ve komünal mülkiyet* arasındaki ilişkinin anısı bile yokolup gitti. Daha yakın zamanlar için bir şey demeyelim, ama 1801 ile 1831 yılları arasında kendilerinden çalınan ve parlamento aracılığı ile toprakbeylerinin toprakbeylerine bağışladıkları 3.511.770 *acre*'lık ortak toprak için kırsal nüfusa acaba bir kuruş ödenmiş midir?

Tarımsal nüfusu topraktan tümüyle yoksun bırakan en son süreç, *clearing of estates* (mülklerin temizlenmesi), yani üzerlerindeki insanların silinip süpürülmesi hareketi olmuştur. İngilizlerin uyguladığı ve buraya kadar incelenen bütün yöntemler, ensonu, bu "temizlik"te doruğuna ulaşmıştır. Daha önceki bölümde anlatılan modern koşulların yarattığı tabloda da görüldüğü gibi, ortada kendisinden kurtulunulacak bağımsız köylü kalmayınca, kulübelerin "temizlenmesi" başlıyordu; böylece tarım emekçileri, elleriyle ekip biçtikleri topraklar üzerinde başlarını sokacak bir yer bulamaz hale geliyorlardı. Ama biz, "*clearing of estates*" sözlerinin gerçek ve tam anlamını, ancak modern romancıların vaadedilmiş ülkesi İskoç yaylalarında öğrenebiliriz. Orada, bu olay, sistematik bir özellik taşımakta, çok geniş boyutlarda ve tek bir darbeyle yürütülmekte (İrlandalı beyler, bir defada birkaç köyü süpürecek kadar ileri gitmişler; İskoçya'da, Alman prenslikleri büyüklüğünde bölgeler uygulama konusu olmuştur) ve ensonu gaspedilen toprakların mülkiyet şekli ayrı bir özellik taşımaktadır.

İskoç yaylalarında oturan Keltler, her biri yerleştikleri toprağın sahibi olan klanlar halinde örgütlenmişlerdi. Klanın temsilcisi, şefi ya da "büyük adam"ı tıpkı İngiliz kraliçesinin, bütün ulusal toprakların yalnızca unvanından gelen sahibi olması gibi, bu mülkiyetin sözde sahibiydi. İngiliz hükümeti, bu "büyük adamlar"ın çıkardıkları iç savaşları bastırıp, ovalara yaptıkları devamlı saldırıları önleyince, bu klan şefleri, babadan kalma eşkıyalık mesleklerini gene de elden bırakmadılar, yalnızca şeklini değiştirdiler. Kendi yetkelerine dayanarak bu itibari haklarını,

* Fransızca metinde: *sol communal* (komünal toprak). -ç.

özel mülkiyet hakkına dönüştürdüler ve bu durum, klan halkı ile aralarında bir çatışmaya yolaçınca, kaba kuvvet kullanarak bunları yerlerinden atmaya kalkıştılar. Profesör Newman, bu konuda, "Böyle olunca, İngiltere kralı da pekala uyruklarını denize dökmeye kalkışabilirdi",* diyor. Pretender'in adamlarının son ayaklanmasından sonra, İskoçya'da başlayan bu hareketin ilk evreleri, sir James Steuart** ile James Anderson'un*** yazılarından izlenebilir. 18. yüzyılda peşleri bırakılmayan Keltlerin ülkeden göç etmeleri yasaklanmıştı; amaç, bunların zorla Glasgow'a ya da diğer manüfaktür kentlerine itilmesiydi.**** Sutherland düşesinin 19. yüzyılda "temizlik" yapmak için uyguladığı bir yöntemi***** örnek olarak vermek yetecektir. Ekonomi konusun-

* "A king of England might as well claim to drive his subjects into the sea." (F. W. Newman, *l.c.*, s. 132.)

** Steuart diyor ki: "Eğer bu toprakların rantını" (bu ekonomik kategoriye, kabile reisine verilen haracı dahil ederek hataya düşüyor), "büyüklükleri ile kıyaslarsanız, çok küçük olduğu görülür. Yok eğer, buraları, beslediği insan yönünden ele alırsanız, yaylalardaki bir malikanenin, aynı değerde iyi ve verimli başka bir yere göre belki on katı insan beslediğini görürsünüz." (*l.c.*, v. I, ch. XVI, s. 104.)

*** James Anderson, *Observations on the Means of Exciting a Spirit of National Industry etc.*, Edinburgh 1777.

**** 1860'da mülksüzleştirilen insanlar, yalan yanlış bahanelerle zorla Kanada'ya gönderildiler. Bazıları dağlara ve çevre adalara kaçtı. Peşlerine polis takıldı, bunlarla çatıştılar ve kaçtılar.

***** Adam Smith'in yorumcularından Buchanan, "İskoç yaylalarında, diyor, eski toprak mülkiyeti düzeni her gün zorla değiştiriliyor. ... Toprakbeyi, miras yoluyla toprağı işleyen kiracılara" (bu kategori burada yanlış kullanılıyor) "aldırmaksızın toprağını en yüksek kirayı verene kiralıyor ve o da eğer ıslahatçı bir kimse ise derhal yeni bir tarım sistemini benimsiyor. Eskiden küçük kiracılar ya da tarım emekçileri ile kaplı bulunan toprağın üzerinde şimdi verdiği ürünle orantılı sayıda insan yaşıyor, ama yeni ve geliştirilmiş tarım sistemi ve artmış bulunan rant nedeniyle, en az giderle en fazla ürün kaldırılıyor; ve bu anlayış içersinde, işe yaramayan işçilere yol verildiği için nüfus, toprağın besleyeceği değil, çalıştırılabileceği miktara indirgenmiş oluyor. ... Mal ve mülkten yoksun hale gelen çiftçiler, geçimlerini çevre kentlerde ararlar" vb.. (David Buchanan, *Observations on etc., A. Smith's Wealth of Nations*, Edinburgh 1814, vol. IV, s. 144.) "İskoç soyluları, ailelerin ellerinden mallarını ve mülklerini, yabanıl otların kökünü kazırmış gibi aldılar, köylere ve köylülere, vahşi hayvanların sıkıştırdığı Kızılderililerin, intikam almak için kaplanlarla dolu ormanlara saldırması gibi saldırdılar. İnsan, bir koyun postu ya da etiyle trampa edildi ve bazan daha da ucuza gitti. ... Çin'in kuzey eyaletlerine saldıran Moğolların, buradaki yerli halkı yok etmek ve

da epeyce bir şeyler bilen bu düşes, yönetimin başına geçer geçmez, köklü bir çareye başvurmaya ve daha önceki benzer süreçlerle nüfusu zaten 15.000'e inen bu ülkeyi bütünüyle bir koyun otlağı haline getirmeye karar verdi. 1814'ten 1820 yılına kadar bu 15.000 kişi, aşağıyukarı 3.000 aile, sistemli olarak izlendi ve yerlerinden atıldı. Bütün köyleri yıkıldı, yakıldı, tarlaları otlağa çevrildi. İngiliz askerleri, bu sürgün hareketini desteklediler ve bunlarla çatışmaya giriştiler. Kulübesinden çıkmak istemeyen bir ihtiyar kadın, kulübenin alevleri arasında yanarak öldü. Böylece bu güzel hanımefendi, ta eski zamanlardan beri klana ait bulunan 794.000 *acre* toprağa elkoymuş oldu. Aile başına 2 *acre* olmak üzere deniz kıyısında 6.000 *acre* kadar toprağı, sürgün ettiği bu kimselere ayırdı. Şimdiye kadar bu 6.000 *acre* toprak bomboş duruyor ve sahiplerine hiçbir gelir getirmiyordu. Asil kalpli düşes, aslında bu toprakları *acre* başına ortalama 2,5 şiline, yüzyıllardır kendi ailesi için kanlarını döken klan halkına kiralayacak kadar ileri gitmişti. Çalınan klan topraklarının tümü, 29 büyük koyun çiftliğine bölündü ve çoğu İngiltere'den getirilmiş çiftlik uşakları olan birer ailenin yönetimine verildi. 1835 yılında, 15.000 İskoçyalı Keltin yerini 131.000 koyun almıştı. Yerlilerin artıkları kıyıya sürüldüler ve balık avlayarak yaşamaya çalıştılar. Ve bir İngiliz yazarın dediği gibi, yarı-karada yarı-suda yaşayan, ama bununla birlikte, ancak yarı yarıya yaşayan amfibiler olup çıktılar.*

Ama kahraman Keltler, klanın "büyük adamlar"ı için, çok sevdikleri romantik ve dağlık ülkelerinin kefaretini daha da acı bir şekilde ödemek zorunda kaldılar. Kızarttıkları balıkların

toprağı otlak haline getirmek için danışma kurulu toplamaları, bundan daha mı kötüydü? Bu tasarıyı birçok İskoçyalı yüce topraksahibi kendi ülkelerinde kendi yurttaşlarına karşı uygulamıştır." (George Ensor, *An Inquiry concerning the Population of Nations*, Lond. 1818, s. 215, 216.)

* Şimdiki Sutherland düşesi, *Tom Amcanın Kulübesi* yazarı, Mrs. Beecher-Stowe'u, Amerika cumhuriyetindeki zenci kölelere karşı sevgisini göstermek için –her "soylu" İngiliz kalbinin köle sahipleri için çarptığı iç savaş sırasında, kendisi gibi bütün aristokratlar ile birlikte bu sevgiyi büyük bir titizlikle unutmuştu– Londra'da büyük bir debdebe ile ağırlarken, ben, *New York Tribune*'de Sutherlandlı köleler üzerine bazı gerçekleri dile getirmiştim. (Carey, *The Slave Trade*, Philadelphia 1853, s. 203, adlı yapıtında bu yazıdan parçalar almıştır.) Yazımı bir İskoç gazetesi de yayınladı ve gazete ile Sutherlandlı dalkavuklar arasında hoş bir polemiğe yolaçtı.

kokusu büyük adamların burunlarına kadar geldi. Ve bunlar bir kâr kokusunu da birlikte almış olacaklar ki, deniz kıyısını Londra'nın büyük balık tüccarlarına kiraladılar. Keltler ikinci kez yerlerinden sürülüp atıldılar.*

Ama ensonu, koyun otlaklarının bir kısmı geyik parkları haline getirildi. İngiltere'de gerçek anlamıyla orman bulunmadığını herkes bilir. Büyüklerin parklarındaki geyikler, Londra belediye meclisi üyesi gibi şişko, ağırbaşlı, evcil hayvanlardır. İskoçya, bunun için, bu "soylu tutkunun" son sığınağıdır. 1848 yılında Somers, "İskoçya yaylalarında" diyordu, "yeni ormanlar, mantar gibi çıkıyor. Burada, Gaick'in bu yanında işte yeni Glanfeshire ormanı ve orada, öte yanında yeni Ardverikie ormanı. Aynı çizgi üzerinde Black Mount'u görürsünüz, yeni yaratılan uçsuz bucaksız bir kır. Doğudan batıya, –Aberdeen yörelerinden Oban kayalıklarına kadar– yanyana dizilmiş bir ormanlar dizisi; yaylaların öbür tarafında ise, yeni, Loch Arcahaig, Glengarry, Glenmoriston vb. ormanları. Küçük çiftçi topluluklarının oturdukları vadilerde koyun yetiştirilmeye başlandı ve bunlar da, daha taşlık ve verimsiz topraklarda geçimlerini sağlamak üzere bu vadilerden sürüldüler. Şimdi koyunların yerini geyikler almakta ve küçük kiracılar ellerindeki bir avuç varlıklarını da yitirerek, daha da verimsiz topraklara sürülmekte ve kapkara bir sefalete düşmektedirler. Geyik ormanları** ile insanlar yanyana yaşayamazlar. İkisinden birinin çekip gitmesi gerekir. Geçen yirmibeş yılda olduğu gibi, önümüzdeki yirmibeş yılda da ormanların sayısı ve genişliği artarsa, Keltler, doğdukları topraklar üzerinde yokolup gideceklerdir. ... Buradaki mülksahiplerinin bazıları için bu hareket bir tutku ve spor sevgisi sonucu iken, ... daha pratik görüşlü diğerleri için bu geyik yetiştirme işi yalnızca kâr

* Bu balık ticaretinin ilginç ayrıntıları Mr. David Urquhart'ın "Portfolio, New Series" adlı yazısında bulunabilir. – Nassau W. Senior'ün ölümünden sonra yayınlanan ve yukarda alıntılar yaptığımız yapıtında, "Sutherlandshire'da olup bitenlerin, insanların tanık oldukları en yararlı temizlik" olduğunu söylüyor. (*l.c.*, [s. 282].)

** İskoçya'daki "*deer forests*"ta (geyik ormanları) tek bir ağaç yoktur. Çıplak yamaçlardan önce koyunlar sürülüp çıkartılmış sonra yerlerine geyikler getirilmiş ve buralara "*deer forests*" denilmiştir. Buralarda, ne ağaçlandırma, ne de gerçek orman yetiştirilmesi diye bir şey vardır.

amacıyla yapılmakta. Şurası bir gerçektir ki, ormanlarla kaplı bir sıradağlar dizisi, sahibi için, otlaktan çok daha kârlıdır. ... Geyik ormanı arayan bir avcı, bu işin o denli heveslisidir ki, kesesini boşaltmaya daima hazırdır. ... Bu yüksek yaylalar halkının çektiği ıstırap, Norman krallarının izlediği politikanın verdiği acıdan daha az acılı değildir. Geyik sürüleri gitgide daha büyük bölgelere yayılırken, insanlar günden güne daha daralan bir çember içersine sıkıştırıldılar. ... Halkın özgürlükleri birer birer yok edildi, baskı her gün biraz daha arttı. ... Büyük mülksahiplerinin kesin bir ilke ve tarımsal bir zorunluluk olarak izledikleri, halkın temizlenmesi ve dağıtılması hareketi, tıpkı Amerikan ya da Avustralya bozkırlarında ağaç ve çalıların temizlenmesine benzer; ve bu işlem sessiz sedasız ve tam bir gerçek iş uygulaması gibi sürüp gitmekte..."*

* Robert Somers, *Letters from the Highlands; or, the Famine of 1847,* London 1848, s. 12-28 *passim.* Bu mektuplar ilk kez *The Times*'ta yayınlandı. İngiliz iktisatçılar, Keltler arasında 1847 yılındaki açlığı, doğal olarak, bunların aşırı nüfusa sahip olmaları ile açıkladılar. Bunlar, daima, "yiyecek stokları üzerinde bir baskı yaratıyorlardı". "Malikanelerin temizlenmesi" ya da, Almanca adıyla *"Bauernlegen"* denilen iş, özellikle Otuz Yıl Savaşından sonra Almanya'da görüldü ve daha 1790 yılında Kursachsen'de köylü ayaklanmalarına yolaçtı. Özellikle Almanya'nın doğusunda yaygındı. Prusya eyaletlerinin çoğunda Frederick II, ilk kez köylülere mülkiyet hakkı sağladı. Silezya'nın elegeçirilmesinden sonra, büyük toprakbeylerine kulübeleri, samanlıkları vb. yeniden yapma, köylülere hayvan ve araç sağlama yükümlülüğünü yükledi. Ordusu için askere, hazinesi için vergi yükümlüsüne gereksinmesi vardı. Kaldı ki, Frederick'in maliye sistemi ve despotluk, bürokrasi ve feodalizm karması yönetiminde, köylülerin sürdürdükleri tatlı yaşam, Frederick'in kaynaklarından Mirabeau'dan alınan şu satırlardan anlaşılabilir: *"Le lin fait donc une des grandes richesses du cultivateur dans le Nord de L'Allemagne. Malheureusement pour l'espèce humaine, ce n'est qu'une ressource contre la misère, et non un moyen de bine-être. Les impôts directs, les corvées, les servitudes de tout genre, écrasent le cultivateur allemand, qui paie encore des impôts indirects dans tout ce qu'il achète ... et pour comble de ruine, il n'ose pas vendre ses productions où et comme il le veut; il n'ose pas acheter ce dont il a besoin aux marchands qui pourraient le lui livrer au meilleur prix. Toutes ces causes le ruinent insensiblement, et il se trouverait hors d'état de payer les impôts directs à l'échéance sans la filerie; elle lui offre une ressource, en occupant utilement sa femme, ses enfants, ses servants, ses valets, et lui-même; mais quelle pénible vie, même aidée de ce secours! En été, il travaille comme un forçat au labourage et à la récolte; il couche à 9 heures et se lève à deux, pour suffire aux travaux; en hiver il devrait réparer ses forces par un plus grand repos; mais il manquera de grains pour le pain et les semailles, s'il se defait des denrées qu'il faudrait vendre pour*

Kilise mallarının yağmalanması, devlet mülkünün hileli yollardan elegeçirilmesi, ortak toprakların çalınması, feodal ve klan emlakının gaspedilerek, başıboş bir terör havası içinde modern özel mülkiyet haline getirilmesi, ilkel birikimin birçok sevimli yönteminden birkaçıydı. Kapitalist tarım için gerekli alan elege-

payer les impôts. Il faut donc filer pour suppléer à ce vide ... il faut y apporter la plus grande assiduité. Aussi le paysan se couche-t-il en hiver à minuit, une heure et se lève à cinq ou six; ou bien il se couche à neuf, et se lève à deux, et cela tous les jours de sa vie, si ce n'est le dimanche. Ces excès de veille et de travail usent la nature humaine, et de là vien qu'hommes et femmes vieillissent beaucoup plutôt dans les campagnes que dans les villes." ["Keten, öyleyse Almanya'nın kuzeyindeki ekicinin büyük zenginliklerinden birini oluşturur. İnsan dini için, ne yazık ki, bu bir gönenç aracı değil, yalnızca sefalete karşı bir dayanaktır. Dolaysız vergiler, angaryalar, her türlü bağımlılıklar, satın aldığı her şey için bir de dolaylı vergi ödeyen Alman ekicisinin ezip suyunu çıkarır ... ve, yıkımı tamamlamak için, ürünlerini istediği yerde ve istediği gibi satmaya cesaret edemez; gereksinme duyduğu şeyi, kendisine en iyi fiyatla verebilecek satıcılardan almaya cesaret edemez. Bütün bu nedenler, onu, yavaş yavaş kemirir, ve urgancılık olmasaydı, ödemesi gerektiğinde, dolaysız vergileri bile ödeyemezdi; bu iş, karısını, çocuklarını, hizmetçilerini, uşaklarını ve kendini yararlı bir biçimde kullanarak, ona bir dayanak sağlar: ama, bu dayanaklarla desteklense de ne güç bir yaşam! Yazın, çiftlik ve hasatta, bir kürek mahkumu gibi çalışır; işlerle başedebilmek için, dokuzda yatar, ikide kalkar: kışın, daha büyük bir dinlenme ile güçlerini toplayacaktır; ama eğer vergileri ödemek için satması gerekecek zahireyi elden çıkarırsa, ekmek ve ekim için buğday sıkıntısı çekecektir. Öyleyse bu boşluğu doldurmak için urgan örmek gerek; ve eşyanın doğası, bu işi kazançsız kıldığından, işe hiç ara vermeden devam etmek gerek. Bundan ötürü köylü, kışın gece yarısı, saat birde yatar, ve beşte ya da altıda kalkar; ya da dokuzda yatıp ikide kalkar, ve eğer pazarlar sayılmazsa, bu, ömür boyu böyle gider. Bu aşırı-uykusuzluk ve aşırı-çalışma, insan doğasını yıpratır, ve bunun sonucu erkekler ve kadınlar, kırlarda, kentlerde olduğundan çok daha çabuk yaşlanırlar." (Mirabeau, *l.c.*, t. III, s. 212, *sqq.*)

İkinci baskıya not. – Robert Somers'ın yukarıya bir pasajı aktarılan yapıtının yayınlanmasından 18 yıl sonra, 18 Nisan 1866 yılında, profesör Leone Levi, koyun otlaklarının geyik ormanlarına çevrilmesi konusunda Society of Arts'ta bir konuşma yaptı ve İskoç yaylalarındaki çölleşmeyi anlattı. Diğer şeyler yanında şöyle diyordu: "Nüfusun boşaltılması ve ülkenin otlak haline getirilmesi, harcama yapmadan gelir elde etmenin en uygun yoluydu. ... Bir otlak yerine bir geyik ormanı, yaylalarda görülen en yaygın değişiklikti. Topraksahipleri, bir zamanlar malikanelerinden insanları sürüp çıkardıkları gibi, şimdi de koyunları atıyorlar ve yeni kiracılarına kucak açıyorlardı: vahşi hayvanlar ile tüylü kuşlara. ... İnsan, Dalhousie kontunun malikanesinden çıkıp, Forfarshire'da John o'Groats'un malikanelerine kadar devamlı ormanlık araziden geçip gidebilir. ... Bu korulukların çoğunda, tilki, vahşi kedi, zerdeva, kokarca, sansar, gelincik ve Alp tavşanı

çirilmiş; toprak, sermayenin bir parçası haline getirilmiş ve kent sanayileri için gerekli, "özgür" ve yasa-dışı* proletarya sağlanmıştı.

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 681-697.

çok görülür; buna karşılık, tavşan, sincap ve tarla faresi son zamanlarda kırlara göçmüşlerdir. İskoçya istatistiklerinde üstün nitelikte ve çok geniş mera olarak kayıtlı bulunan muazzam arazilerden çoğu şimdi her türlü ekim ve ıslaha kapatılmış ve yılın çok kısa bir süresinde birkaç kişinin spor zevkine tahsis edilmiştir." *Economist*, Londra, 2 Haziran 1866 tarihli sayısında şöyle diyor: "Geçen hafta çıkan bir İskoç dergisinin haberleri arasında şunu okuyoruz: 'Bu yılki kira sözleşmesinin bitmesi üzerine, geçenlerde, 1.200 sterlin yıllık kira teklif edilen, Sutherlandshire'daki en güzel koyun çiftliklerinden birisi *deer forest* haline getirilecek.' Burada, modern feodalizm içgüdülerinin ... tıpkı Norman fatihlerinin ... Yeni Ormanı yaratmak için 36 köyü yerlebir etmeleri kadar iyi işlediğini görüyoruz. ... Tam iki milyon acre arazi. ... İskoçya'nın en verimli topraklarından bazılarını da içersine alarak ... bomboş yatıyor. Glen Tilt'in doğal çayırları, Perth ülkesinin en besleyici otlakları arasındaydı. Ben Aulder geyik ormanları, uçsuz bucaksız Badenach bölgesinin en güzel otlağıydı; Karadağ ormanının bir kesimi İskoç karakoyunu için en mükemmel meraydı. İskoçya'da yalnız spor amacı için boş bırakılan topraklar konusunda bir fikir vermek için, buranın, tüm Perth kontluğundan daha geniş bir alanı kapsadığını söylemek yeterlidir. Ben Aulder ormanının kaynakları, bu zoraki yıkımla uğranılan kayıplar konusunda bir fikir verebilir. İskoçya'nın eski orman bölgesinin onüçte-birinden fazla olmadığı halde, bu arazi 15.000'den fazla koyunu besleyebilir ... ve gene vb.. ... Bütün bu ormanlık arazi şimdi bomboş yatıyor. ... Alman Okyanusunun suları altında kalsaydı bundan beter olmazdı. ... Bu insan eliyle yaratılan çöllere, yasakoyucunun kesin müdahalesi ile bir son verilmelidir."

* Fransızca metinde: *sans feu ni lien* – yersiz yurtsuz. -ç.

(20)
SERMAYE FAZLASI VE FAZLA NÜFUS

KARL MARX
KAPİTAL
1867-83

Sermaye eğer dışarıya gönderiliyorsa, bu, mutlaka içerde kullanılmadığı için değil, dış bir ülkede daha yüksek bir kâr oranı ile kullanılabildiği içindir. Ama böyle bir sermaye, çalışmakta olan işçi nüfusu için ve genellikle sermayeyi gönderen ülke için, mutlak fazla sermayedir.

Ne var ki, daha başka güçler de bu arada işlemeye başlayabilirler. Üretimdeki durgunluk, işçi sınıfının bir kısmını işsiz bırakır ve böylece çalışan kısmını, ücretlerin ortalamanın altına düşmesine boyun eğecek bir duruma sokar. Bunun sermaye üzerindeki etkisi, tıpkı, ortalama ücretlerde nispî ya da mutlak artıdeğerde bir artma olduğu zaman yaptığı etki gibidir. Gönenç, işçiler arasında daha fazla evliliklere yolaçar ve çocuk ölümlerini azaltır. Bu, nüfusta gerçek bir artış anlamına gelirse de, fiilen çalışan işçi nüfusunda bir artış demek değildir. Ama emekçinin sermaye ile olan ilişkisini, fiilen çalışan işçilerin sayısının artması halinde olduğu gibi etkiler. Öte yandan, fiyatlardaki düşme ve rekabet savaşımı, her kapitalisti, toplam ürününün bireysel değerini, yeni makineler, yeni ve ileri çalışma yöntemleri, yeni tertipler kullanarak genel değerinin altına düşürmeye, yani belli bir miktar emeğin üretkenliğini artırmaya, değişen sermayenin de-

ğişmeyen sermayeye oranını düşürmeye ve böylece bazı işçilere yol vermeye, kısacası, yapay bir aşırı-nüfus yaratmaya itebilir. Ensonu, değişmeyen sermaye öğelerinin değer kaybı, bizzat kâr oranının yükselmesine yolaçabilir. Kullanılan değişmeyen sermayenin kitlesi, değişene oranla yükselmiş olabilir, ama değeri düşebilir. Böylece üretimde meydana gelen durgunluk –kapitalist sınırlar içersinde– gene üretimde daha sonraki bir genişlemeyi hazırlamış olabilir.

Ve böylece, devre yeni baştan başlamış olur. Sermayenin, işlevsel durgunlaşma sonucu değer kaybına uğrayan kısmı, eski değerini tekrar kazanabilir. Bundan sonra, aynı kısır döngü, genişlemiş üretim koşulları altında, genişlemiş bir piyasa ve artmış üretici güçlerle bir kez daha çizilmiş olur.

Ne var ki, varsaydığımız en aşırı koşullar altında bile, sermayenin bu mutlak aşırı-üretimi, mutlak bir aşırı-üretim değildir, üretim araçlarının mutlak bir aşırı-üretimi değildir. Bu ancak, üretim araçlarının *sermaye olarak iş görmesi* ve dolayısıyla, bir değer genişlemesini içermesi, artan kitleye oranla ek bir değer üretmesi ölçüsünde, üretim araçlarının aşırı-üretimi olur.

Gene de bu, bir aşırı-üretim olabilir, çünkü, sermaye, emeği, kapitalist üretim sürecinin "sağlıklı" ve "normal" gelişmesinin gerektirdiği derecede, hiç değilse, kâr kitlesini kullanılmakta olan sermayenin büyüyen kitlesiyle birlikte artıran bir derecede, bu nedenle de, kâr oranının, sermayenin büyümesi ölçüsünde ya da hatta bu büyümeden daha hızlı düşmesini önleyecek bir derecede sömürebilecek durumda olmayabilir.

Aşırı sermaye üretimi, hiçbir zaman, sermaye olarak, yani emeğin belli bir derecede sömürülmesine hizmet edebilecek üretim araçlarının –emek araçları ile yaşam gereksinmelerinin– aşırı-üretiminden fazla bir şey değildir; ne var ki, sömürü yoğunluğunun belli bir noktanın altına düşmesi, kapitalist üretim sürecinde rahatsızlıklara, kesintilere yolaçar, bunalımlar ve sermaye tahripleri görülür. Bu aşırı sermaye üretiminin, azçok önemli miktarda nispî aşırı-nüfusla birlikte görülmesi bir çelişki değildir. Emeğin üretkenliğini artıran, üretilen metalar kitlesini büyüten, piyasaları genişleten, hem kitlesi ve hem de değeri bakımından sermaye birikmesini hızlandıran ve kâr oranını düşü-

ren bu aynı koşullar, kendilerinin ancak istihdam edilebilecekleri sömürü derecesinin düşük olmaları yüzünden ya da en azından belli bir sömürü derecesinde sağlayacakları kâr oranının düşük olması nedeniyle artı-sermaye tarafından istihdam edilmeyen, nispî bir aşırı-nüfus, aşırı bir emekçiler nüfusu yaratmışlardır ve yaratmaya da devam etmektedirler.

Sermaye eğer dışarıya gönderiliyorsa, bu, mutlaka içerde kullanılmadığı için değil, dış bir ülkede daha yüksek bir kâr oranı ile kullanılabildiği içindir. Ama böyle bir sermaye, çalışmakta olan işçi nüfusu için ve genellikle sermayeyi gönderen ülke için, mutlak fazla sermayedir. Böyle bir sermaye, nispî aşırı-nüfus ile yanyana bulunur ve bu durum, her ikisinin de yanyana nasıl bulunduklarını ve karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediklerini gösteren bir örnektir.

Öte yandan, kâr oranında, birikimle bağlı olarak görülen bir düşme, zorunlu olarak bir rekabet savaşımına yolaçar. Kâr oranında bir düşmenin, kâr kitlesinde bir yükselme ile telafi edilmesi, ancak, toplam toplumsal sermaye için, büyük ve iyice yerleşmiş kapitalistler için geçerlidir. Bağımsız çalışan yeni ek bir sermaye, böyle bir telafi koşulundan yararlanamaz. Bu koşulları henüz elde etme durumundadır ve bu yüzden kâr oranında bir düşme, kapitalistler arasında bir rekabet savaşımına yolaçar, yoksa bunun tersi olmaz. Hiç kuşkusuz, rekabet savaşımıyla birlikte, ücretlerde geçici bir yükselme ve dolayısıyla kâr oranında geçici, ama daha fazla bir düşme olacaktır. Aşırı bir meta üretiminde piyasaların fazla malla dolmasında da aynı şey görülür. Sermayenin amacı, belli gereksinmeleri karşılamak olmayıp, kâr üretmek olduğu ve bu amacı, üretimin ölçeğini üretimin kitlesine uyduracak yerde, bunun tersini sağlayan yöntemlerle gerçekleştirdiği için, kapitalizm altında sınırlı boyutlarda tüketim ile, durmadan bu kendisine özgü engeli aşmaya çalışan üretim arasında sürekli bir gedik olması zorunludur. Üstelik, sermaye, metalardan oluştuğu için, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi demektir. Aşırı meta üretimini yadsıyıp da aşırı sermaye üretimin kabul eden iktisatçıların garip hali işte buradan gelir. Genel bir aşırı-üretim bulunmadığını, ancak daha çok, çeşitli üretim kollarında bir orantısızlık olduğunu söylemek, toplam üretimin

birbirlerine olan bağımlılığı, üretim öğeleri üzerinde kendisini, bunların ortak akılları tarafından kavranarak ve böylece denetim altında tutularak üretken süreci kendi ortak denetimleri altına sokan bir yasa olarak değil de kör bir yasa olarak kabul ettirdiği için kapitalist üretimde tek tek üretim kollarının orantılılığının, sürekli bir süreç olarak orantısızlıktan ileri geldiğini söylemekle aynı şeydir. Bu, ayrıca, kapitalist üretimin gelişmediği ülkelerin, kapitalist üretimde bulunan ülkelere uyacak oranlarda tüketimde ve üretimde bulunmaları gerektiğini istemeye varır. Aşırı-üretimin ancak nispî olduğu söylenecek olursa, bu tamamen doğrudur, ama tüm kapitalist üretim tarzı, sınırları mutlak olmayan nispî bir üretim tarzıdır. Ve bunlar, ancak, bu tarz için, yani onun dayandığı temel üzerinde mutlaktır. Böyle olmasaydı, halk kitlelerinin eksikliğini çektiği aynı metalar için, nasıl olur da talep yetersizliği olurdu. Ve içerde emekçilere ortalama miktarda yaşam gereksinmelerini ödeyebilmek için, bu talebin dışardan, yabancı piyasalardan aranması nasıl mümkün olurdu? Bunun mümkün olabilmesinin tek nedeni, bu özgül kapitalist ilişkiler içersinde, artı-ürünün, ona sahip olanın, bunu kendisi için tekrar sermayeye çevirmeden önce, tüketime sunamayacağı bir biçime bürünmesidir. Ve ensonu, kapitalistlerin, kendilerine ait metaları yalnızca kendi aralarında değiştirmek ve tüketmek durumunda oldukları söylenecek olursa, kapitalist üretim tarzının tüm niteliği gözden kaçırılmış olur; ve ayrıca, sözkonusu sermayenin tüketilmesi değil, değerinin genişletilmesi olgusu olduğu da unutulmuş olur. Kısacası, apaçık aşırı-üretim olayına karşı öne sürülen bütün bu itirazlar (oysa bu olgu, bu itirazlara aldırış bile etmemektedir), *kapitalist* üretimin engellerinin, *genel olarak üretimin* engelleri olmadığı ve bu nedenle, bu, özgül, kapitalist üretim tarzının engelleri bulunmadığı tartışmasına gelir dayanır. Oysa, kapitalist üretim tarzının çelişkisi, sermayenin içersinde hareket ettiği ve tek başına hareket edebildiği, özgül üretim *koşulları* ile sürekli çatışma içersine giren, üretici güçleri mutlak bir biçimde geliştirmeye doğru bir eğilim taşımasından doğar.

Mevcut nüfusa oranla, çok fazla yaşam gereksinmesi üretilmemiştir. Tam tersine. Büyük kitlelerin gereksinmelerinin doğru

dürüst ve insanca karşılanması için pek az üretim yapılmıştır.

Nüfusun, çalışabilir durumda olan kısmının istihdamı için, çok fazla üretim aracı üretilmemiştir. Tam tersine. Önce, üretken nüfusun çok büyük bir kısmı, gerçekten çalışabilir durumda değildir ve içersinde bulundukları koşulların zoruyla, başkalarının emeğinin sömürüsüne ya da, ancak sefil bir üretim tarzı altında kendisine emek denilebilecek bir işe bağımlı hale getirilmiştir. Sonra, tüm çalışabilir durumda olan nüfusun, en üretken koşullar altında çalıştırılmasını sağlayacak ve böylece bunların çalışma sürelerini, iş-saatleri boyunca kullanılan değişmeyen sermayenin kitlesi ve yeterliliği yoluyla kısaltabilecek miktarda üretim aracı üretilmemektedir.

Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 225-228.

(21)
AŞIRI İŞÇİ NÜFUSUN OLUŞMASI

KARL MARX
KAPİTAL
1867-83

Kapitalist üretim sürecinin yalnızca bir yüzü olan kapitalist birikim sürecinin niteliği gereği, artan ve sermayeye çevrilecek olan üretim aracı kitlesi, karşısında, artmış ve hatta gereğinden fazla çoğalmış, sömürülebilir bir işçi nüfusu bulur.

Kapitalist üretim süreci, aslında, aynı zamanda bir birikim sürecidir. Kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte, yalnızca yeniden-üretilmesi ya da aynen sürdürülmesi gereken değerler kitlesinin, çalıştırılan emek-gücü değişmeden kalsa bile, emeğin üretkenliğindeki artışla birlikte büyüdüğünü göstermiş bulunuyoruz. Ne var ki, emeğin toplumsal üretkenliğindeki artışla birlikte, üretim araçlarının bir kısmını oluşturduğu, üretilen kullanım-değerlerinin kitlesi daha da büyür. Ve ancak kendisine elkonulmak suretiyle bu ek servetin tekrar sermayeye çevrilmesini sağlayacak olan ek emek, bu üretim araçlarının (temel geçim araçları da dahil) değerine değil kitlesine bağlıdır, çünkü, üretim sürecinde işçi, bu üretim araçlarının değeriyle değil, kullanım-değeriyle ilgilidir. Şu da var ki, birikimin kendisi, ve bununla birlikte giden sermaye yoğunlaşması, artan üretkenliğin maddi araçlarıdır. Dolayısıyla, üretim araçlarındaki bu büyüme, çalışan

nüfusta bir büyümeyi, artı-sermayeye tekabül eden ya da hatta onun genel gereksinmelerini aşan çalışan bir nüfusun yaratılmasını kapsar ve böylece, aşırı bir işçi nüfusunun oluşmasına yolaçar. Artı-sermayenin kumanda etmiş olduğu çalışan nüfus üzerindeki geçici fazlalığın iki yönlü bir etkisi olabilir. Bir yandan, ücretleri yükselterek, emekçilerin çoluk çocuğunu kırıp geçiren elverişsiz koşulları yumuşatır ve aralarında evliliği kolaylaştırarak nüfusu yavaş yavaş artırır. Öte yandan ise, nispî artı-değer sağlayan yöntemler (makinelerin kullanılmaya başlanması ve iyileştirilmeleri) uygulayarak, çok daha hızlı, yapay, nispî bir aşırı-nüfus yaratır ve bu da kapitalist üretimde, sefalet, nüfus ürettiği için, gerçekten hızlı bir nüfus çoğalmasının üretme alanı olabilir. Bu nedenle, kapitalist üretim sürecinin yalnızca bir yüzü olan kapitalist birikim sürecinin niteliği gereği, artan ve sermayeye çevrilecek olan üretim aracı kitlesi, karşısında, artmış ve hatta gereğinden fazla çoğalmış, sömürülebilir bir işçi nüfusu bulur. Üretim ve birikim süreci geliştikçe, bu yüzden, mevcut ve elkonulan artı-emek kitlesi ve dolayısıyla, toplumsal sermaye tarafından ele geçirilen mutlak kâr kitlesi büyümek *zorundadır*. Ne var ki, bu büyüyen hacimle birlikte, aynı üretim ve birikim yasası, değişmeyen sermayenin değerini de, sermayenin canlı emeğe yatırılmış bulunan değişen kısmına göre, gitgide artan büyük bir hızla artırır. Şu halde, aynı yasalar, toplumsal sermaye için, büyüyen mutlak bir kâr kitlesi ve düşen bir kâr oranı yaratmış olur.

Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 194.

(22)
NİSPİ AŞIRI NÜFUS

KARL MARX
KAPİTAL
1867-83

Bir ülkede kapitalist üretim tarzı ne denli gelişmiş ise, nispî aşırı-nüfus da o denli gözle görülür hale gelir.

Bu aşırı-nüfusun oluşması, kâr oranında bir düşme ile ifade edildiği gibi, emeğin üretkenliğindeki gelişmeden ayrılamaz, ve bu gelişme ile hızlandırılır. Bir ülkede kapitalist üretim tarzı ne denli gelişmiş ise, nispî aşırı-nüfus da o denli gözle görülür hale gelir. Bu da gene, bir yandan, birçok üretim kollarında, emeğin sermayenin boyunduruğu altına alınmasının eksik bir biçimde sürüp gitmesinin ve ilk bakışta, genel gelişme düzeyine uygun görülen süreden daha uzun devam etmesinin bir nedenidir. Bu durum, kullanıma hazır ya da işsiz ücretli-emekçilerin ucuzluğu ve bolluğunun, ve bazı üretim kollarının, nitelikleri gereği, el işini makine üretimine dönüştürmede gösterdikleri direncin bir sonucudur. Öte yandan, özellikle, lüks eşya üretimi için yeni üretim kolları açılır, ve çoğu kez öteki üretim kollarında değişmeyen sermayedeki artış nedeniyle serbest kalan bu nispî aşırı-nüfusu kendilerine temel olarak işte bu yeni açılan kollar alırlar.

bu yeni üretim kollarında başlangıçta canlı emek egemendir ve bunlar da yavaş yavaş öteki üretim kollarının geçtikleri aynı evrimlerden geçerler. Her iki halde de, değişmeyen sermaye toplam sermayenin oldukça büyük bir kısmını teşkil eder ve ücretler ortalamanın altındadır, dolayısıyla, hem artı-değer oranı ve hem de artı-değer kitlesi bu üretim kollarında olağanüstü yüksektir. Genel kâr oranı, bireysel üretim kollarındaki kâr oranlarının eşitlenmesiyle oluştuğuna göre, kâr oranında düşme eğilimini yaratan aynı etmen, tekrar, bu eğilime zıt yönde güçler oluşturur ve onun etkilerini azçok kırar.

Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 210.

(23)
ZORUNLULUK VE ÖZGÜRLÜK

KARL MARX
KAPİTAL
1867-83

Gerçekte özgürlük alemi ancak, emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur. Özgürlük alemi, doğası gereği, fiili maddi üretim alanının ötesinde bulunur.

Kapitalist üretim sürecinin, genellikle toplumsal üretim sürecinin, tarihsel olarak belirlenmiş bir biçim olduğunu görmüş bulunuyoruz. Genellikle toplumsal üretim süreci de, özgül tarihsel ve ekonomik üretim ilişkileri içersinde yeralan, bu üretim ilişkilerinin kendilerini üreten ve yeniden-üreten ve böylece de bu sürecin varlığının maddi koşullarını ve bunların karşılıklı ilişkilerini, yani kendilerine özgü toplumsal ve ekonomik biçimini devam ettiren bir süreç olarak, insan yaşamının maddi koşullarının bir üretim sürecidir. Çünkü, bu üretim faaliyetine katılanların doğa ile ve birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerinin bütünü, ekonomik yapısı açısından düşünüldüğünde, toplumun ta kendisidir. Bütün kendinden öncekilerde olduğu gibi, kapitalist üretim süreci de, belirli maddi koşullar içersinde devam eder ve bu koşullar da gene, kendi yaşamlarını yeniden üretme süreci içersinde bulunan bireylerin giriştikleri belirli toplumsal

ilişkilerin dayanaklarıdır. Bu koşullar, bu ilişkiler gibi, kapitalist üretim sürecinin bir yandan gerekli önkoşulları, öte yandan sonuçları ve yarattığı şeylerdir; bunlar, bu süreç tarafından üretilir ve yeniden-üretilir. Biz, ayrıca sermayenin –kapitalist, yalnızca kişileşmiş sermayedir ve üretim sürecinde sınıf sermayenin bir aracısı olarak işlev yapar– kendisine tekabül eden toplumsal üretim sürecinde, doğrudan üreticilerden ya da emekçilerden belirli miktarda artı-emek sızdırdığını da görmüş bulunuyoruz; sermaye, bu artı-emeği, bir eşdeğer vermeksizin elde eder ve aslında, her ne kadar karşılıklı serbest sözleşmeden doğuyormuş gibi görünürse görünsün, bu emek daima zora dayanan emek olarak kalır. Bu artı-emek, artı-değer olarak ortaya çıkar ve bu artı-değer, artı-ürün olarak varolur. Artı-emek, genellikle, belli gereksinmelerin üzerinde ve ötesinde harcanan emek olarak, daima varolmak zorundadır. Kapitalist sistemde olduğu gibi köleci sistemde de, vb. o yalnızca karşıt bir biçime bürünür, ve toplumun bir tabakasının tam bir aylaklığı ile tamamlanır. Kazalara karşı güvence olarak belirli miktarda bir artı-emek gereklidir, ve nüfusun gereksinmeleri ve büyümesindeki gelişmeye uygun olarak yeniden-üretim sürecindeki zorunlu ve gitgide artan genişleme, kapitalist açıdan birikim adını alır. Bu artı-emeği, üretici güçlerin, toplumsal ilişkilerin gelişmesi için daha yararlı bir şekilde ve koşullar altında zorlaması ve, daha önceki kölelik, serflik, vb. biçimlerinde olduğundan daha yüksek ve yeni öğelerin yaratılması, sermayenin uygarlaştırıcı yanlarından biridir. Böylece o, bir yandan, toplumun bir kesimi tarafından, diğer kesimin safdışı bırakılması pahasına, toplumsal gelişmenin (maddi ve zihinsel yararları da dahil) ezilmesine ve tekel altına alınmasına varacak bir aşamanın doğmasına yolaçar; öte yandan da, genel olarak maddi emeğe ayrılan zamanda daha büyük bir azalma ile bu artı-emeğin daha yüksek bir toplum biçimiyle bileşmesini olanaklı kılarak, madi araçları ve çekirdek halindeki koşulları yaratır. Çünkü, emeğin üretkenliğindeki gelişmeye bağlı olarak artı-emek, kısa bir toplam işgününde daha büyük, ve uzun bir toplam işgününde nispeten daha küçük olabilir. Gerekli emek-zamanı = 3 ve artı-emek = 3 olursa, toplam işgünü = 6 ve artı-emek oranı = %100 olur. Yok eğer, gerekli emek-zamanı =

9 ve artı-emek = 3 olursa, toplam işgünü = 12 ve artı-emek oranı yalnız = %33⅓ olur. Bu durumda, belirli bir zamanda, dolayısıyla da belirli bir artı-emek zamanında ne kadar kullanım-değeri üretilebileceği, emeğin üretkenliğine bağlıdır. Toplumun gerçek serveti ve yeniden-üretim sürecini devamlı genişletme olanağı, demek ki, artı-emeğin süresine bağlı olmayıp, onun üretkenliğine ve bu emeğin harcandığı üretim koşullarının az ya da çok elverişli olmasına bağlıdır. Gerçekte özgürlük alemi ancak, emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur; demek ki bu alem, eşyanın doğası gereği, fiili maddi üretim alanının ötesinde bulunur. Tıpkı vahşi insanın, gereksinmelerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden-üretmek için doğayla boğuşmak zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içersindedir ve bunu da bütün toplumsal biçimlenişler içersinde, akla gelen her türden üretim tarzları altında yapmak durumundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte, duyduğu gereksinmeler artacağı için bu fiziksel gereksinmeler alanı da genişler, ama aynı zamanda da, bu gereksinmeleri karşılayan üretici güçler de artar. Bu alanda özgürlük ancak doğanın kör güçlerinin önüne katılmak yerine, doğayla olan karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve doğayı ortak bir denetim altına sokan toplumsal insan, ortaklaşa üreticiler tarafından gerçekleştirilebilir; ve bu, en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başarılır. Ama gene de bu, bir zorunluluk alemi olmakta devam eder. gerçek özgürlük alemi, kendi başına bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi, bunun ötesinde başlar; ama bu da ancak temelindeki bu zorunluluklar alemi ile serpilip gelişebilir. İşgününün kısaltılması onun temel önkoşuludur.

Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 2011, s. 719-720.

(24)
DOĞA YASASI VE MALTUSÇU NÜFUS YASASI

KARL MARX
KUGELMANN'A MEKTUP
1870

"Yaşam savaşımı"nı çeşitli toplum biçimlerinde, tarihsel olarak göründüğü haliyle çözümlemek gerekir.

Bay Lange (*Über die Arbeiterfrage*, etc., 2. Auflage)* yüksek perdeden bana övgüler düzüyor, ama kendisini önemli kılmak amacıyla. Çünkü bay Lange büyük bir keşif yapmış. Tüm tarih, büyük, tek bir doğa yasasının çerçevesi içine sokulabilir, diyor. Bu doğa yasası "yaşam savaşımı" *deyimi*dir (Darwin'in anlatımı böyle kullanılınca basit bir deyim haline geliyor), ve bu deyimin içeriği ise maltusçu nüfus yasası, daha doğrusu aşırı nüfus yasasıdır. Böylece, "yaşam savaşımı"nı çeşitli toplum biçimlerinde, tarihsel olarak göründüğü haliyle çözümlemek yerine, yapılması gereken tek şey her somut savaşımı "yaşam savaşımı" deyimiyle ve onu da maltusçu "nüfus fantezisi" ile açıklamak oluyor. İtiraf etmeli ki, bu, kasıntılı, sahte bilimsel ve şişirilmiş cehaletin ve entelektüel tembelliğin çok etkileyici bir yöntemi...

Karl Marx'tan Hanoever'deki Ludwig Kugelmann'a Mektup,
Londra, 27 Haziran 1870.
K. Marx - F. Engels, *Seçme Yazışmalar 2, 1870-1895*,
Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 18.

(25)
BİLİNÇLİ TOPLUMSAL ÜRETİM VE GÖNENÇ

FRİEDRİCH ENGELS
DOĞANIN DİYALEKTİĞİ
1872-88

Sonuç ne oldu? Daima artan aşırı-çalışma ve yığınların gitgide daha fazla yoksulluğu ile her on yılda bir, büyük bir çöküntü. Darwin, serbest rekabetin, varolma savaşımının, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları savaşımın hayvanlar dünyasının normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir yergi yazdığını bilmiyordu.

İnsan ile birlikte *tarihe* gireriz. Hayvanların da bir tarihi, kökenlerinin ve bugünkü durumlarına kadar geçirdikleri evrimin tarihi vardır. Ama bu tarihi onlar yapmazlar, ve bu tarihe, bilgileri ve iradeleri dışında katılırlar. Buna karşılık insanlar, dar anlamda hayvandan uzaklaştıkları ölçüde, kendi tarihlerini, bizzat, bilinçle yaparlar, umulmayan etkenlerin, denetlenmeyen kuvvetlerin bu tarih üzerindeki etkisi o ölçüde azalır, tarihsel başarı önceden saptanmış amaca o ölçüde tam olarak uygun düşer. Ancak bu ölçüyü, insan tarihine, günümüzün en gelişmiş topluluklarının tarihine uygularsak, burada, hâlâ daha tasarlanmış amaçlarla varılan sonuçlar arasında çok büyük bir oransızlık bulunduğunu, önceden görünmeyen etkilerin üstün çıktığını, denetlenmeyen kuvvetlerin planlı olarak harekete getirilmiş kuvvetlerden çok daha güçlü olduğunu görürüz. İnsanların en önemli tarihsel etkinliği, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki

etkinliklerinin maddi temelini oluşturan etkinlik, –yaşam gereksinmelerinin üretimi, yani bugünkü toplumsal üretim–, denetlenmeyen güçlerin tasarlanmamış etkilerinin karşılıklı hareketine bağlı bulunduğu, tasarlanmış amaca pek seyrek durumlarda ulaşıldığı, çoğunlukla bunun tam tersi gerçekleştiği sürece başka türlüsü olamaz. En gelişmiş sanayi ülkelerinde, doğa kuvvetlerini irademiz altına aldık ve insanların hizmetine verdik; böylece üretimi sınırsız olarak artırdık, öyle ki, bir çocuk, şimdi, eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretiyor. Sonuç ne oldu? Daima artan aşırı-çalışma ve yığınların gitgide daha fazla yoksulluğu ile her on yılda bir, büyük bir çöküntü. Darwin, serbest rekabetin, varolma savaşımının, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları savaşımın *hayvanlar dünyası*nın normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir yergi yazdığını bilmiyordu. Ancak üretimin ve dağıtımın planlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeni, bizzat üretimin insanları yükselttiği gibi, onları, toplumsal açıdan, hayvanlar dünyasının üstüne yükseltebilir. Tarihsel evrim, böyle bir düzeni, her gün biraz daha zorunlu, biraz daha da olanaklı hale getiriyor. İnsanlığın ve onunla birlikte bütün etkinlik kollarının, özellikle de doğa biliminin, daha önceki her şeyi koyu gölgeler içinde bırakacak bir gelişme göstereceği yeni bir tarihsel çağ onunla başlayacak.

*

Varolma savaşımı. Herşeyden önce bu, bitkisel ve hayvansal *fazla-nüfus* dolayısıyla oluşan belli bitkisel ve aşağı hayvansal aşamalarda gerçekten kendini gösteren savaşımlar üzerinde kesinlikle sınırlandırılmalıdır. Ama içinde türlerin değiştiği, eskilerin yokolup yeni oluşanların, bu fazla-nüfus olmaksızın, eskilerin yerini aldıkları koşullar bundan kesinlikle ayrı tutulmalıdır. Örneğin, hayvanların ve bitkilerin, yeni iklim, toprak vb. koşullarının değişmeyi sağladığı yeni bölgelere göç etmesinde böyle olur. Eğer *orada* koşullara kendini uyduran bireyler yaşamaya devam ederse ve durmadan gelişen bir uyum yeni bir türün ortaya çıkmasına neden olursa, öte yandan öteki daha hareketsiz

bireyler yokolup gider ve sonunda ortadan kalkarsa ve onlarla birlikte tamamlanmamış ara aşamalar da yokolursa, bu iş kendiliğinden olabilir ve *maltusçulukla hiçbir ilgisi bulunmaksızın* olur, Malthus ilkelerinin etkisi olsa bile, bundan dolayı süreçte bir şey değişmez. Bu olsa olsa süreci hızlandırabilir. – Belli bir bölgede, coğrafya, iklim vb. koşullarının giderek değişmesi halinde de böyle olur (Orta Asya'nın kuraklaşması gibi). Buradaki hayvan ve bitki topluluğunun bireylerinin birbiri üzerinde baskı yapıp yapmaması önemli değildir; bu değişmenin gerektirdiği organizmaların evrim süreci, aynı biçimde sürüp gider. – Maltusçuluğun gene uzağında bulunduğu eşeysel seçme konusunda da böyledir.

Bundan dolayı Hæckel'in "uyum ve katılım"ı, seçme ve maltusçuluğa gerek kalmaksızın, tüm evrim sürecini sağlayabilir.

Darwin'in hatası, "*natural selection or the survival of the fittest*"de [doğal seçme *ya da* en elverişli durumda olanın yaşamını sürdürmesi] birbirlerinden tamamıyla ayrı olan iki şeyi biraraya koymasıdır.

1. Belki en güçlünün önplanda yaşamını sürdürdüğü, ama birçok bakımlardan en zayıfın da yaşayabildiği, aşırı kalabalıklaşmanın baskısı ile seçme,

2. Yaşamasını sürdürenlerin, değişen *koşullara* daha fazla uyduğu, ama bu uyarlamanın bir bütün olarak bir ilerleme olduğu kadar gerileme anlamına da gelebildiği (örneğin asalak yaşamına uyarlanma, *her zaman* gerilemedir) bu koşullara daha fazla uyarlanma yeteneği yoluyla seçme.

Önemli nokta: organik evrimde her ilerleme, aynı zamanda evrimin birçok yönlü olanağını dıştalayarak evrimi tekyanlı olarak değişmezleştiren bir gerilemedir.

Ancak bu, *temel bir yasa*dır.

*

Yaşam savaşımı. Bugünkü yandaşlarının da belirttiği gibi, Darwin'e kadar önemli olan, organik doğanın uyumlu işleyişi, bitki dünyasının hayvanlara yiyecek ve oksijeni nasıl sağladığı, hayvanların da onlara gübre, amonyak ve karbonik asidi nasıl

sağladığı noktasıydı. Bu aynı kişiler her yerde *savaşımdan* başka bir şey görmezden önce, Darwin bunu hemen hiç kabul etmiyordu. Her iki görüş dar sınırlar içinde haklıdır, ama her ikisi de aynı ölçüde tekyanlı ve önyargılıdır. Cansız doğa cisimlerinin karşılıklı etkisi, uyumluluğu ve çatışmayı, bilinçli ve bilinçsiz savaşımı olduğu kadar, canlı cisimlerin bilinçli ve bilinçsiz işbirliğini de içine alır. Demek ki, doğa bakımından bile, yalnızca tekyanlı "savaşımı" bayrak yapmaya izin yoktur. Ama tarihsel evrimin ve karmaşıklığın tüm çeşitli zenginliğini "varolma savaşımı" gibi zayıf ve tekyanlı bir deyim altında toplamaya kalkışmak, çok çocukça bir şeydir. Bu, hiçbir şey söylemez.

Varolma savaşımı ile ilgili tüm Darwin teorisi, Hobbes'un *bellum omnium contra omnes** teorisini ve burjuva ekonomisinin rekabet teorisini, ayrıca Malthus'un nüfus teorisini toplumdan canlı doğaya aktarmaktan başka bir şey değildir. Bu marifetin tamamlanmasından sonra (bunun kayıtsız şartsız haklı olduğu, özellikle Mahthus'un teorileri bakımından henüz çok kuşkuludur), bu teorileri doğa tarihinden alıp tekrar toplum tarihine aktarmak çok kolaydır ve böylece bu iddiaların toplumun ölümsüz doğal yasaları olduğunun tanıtlandığını ileri sürmek çok daha fazla bir bönlüktür.

Sırf tartışma açısından, "varolma savaşımı" deyimini bir an için kabul edelim. Hayvanın erişebileceği en büyük şey *toplamak*tır; insan *üretir*, doğanın onsuz üretemeyeceği, sözcüğün en geniş anlamında, yaşam araçlarını hazırlar. Böylece hayvan topluluklarının yaşama yasalarının insan toplumuna rasgele aktarılması olanaksız hale gelir. Üretim hemen hemen, yaşam savaşımı denilen şeyin, artık salt bir varolma aracı haline değil, zevk alma ve gelişme aracı durumuna geldiğini ortaya koyar. Burada –gelişme araçlarının toplumsal bakımdan üretildiği yerde– hayvanlar dünyasının kategorileri tümüyle uygulanma alanından çıkar. Son olarak, kapitalist üretim tarzında, üretim öyle yüksek bir noktaya çıkar ki, toplum, üretilmiş bulunan yaşama, zevk alma ve gelişme araçlarını artık tüketemez; çünkü üreticilerin büyük yığınlarına bu araçların ulaşması, yapay ve zoraki yollardan ön-

* Herkesin herkesle savaşı. –*Ed.*

lenir. Bundan dolayı, her on yılda bir yalnızca üretilen yaşama, zevk alma ve gelişme araçları değil, bizzat üretici güçlerin büyük bir kısmı da yokedilerek oluşan bunalım, dengeyi yeniden sağlar – böylece, varolma savaşımı denilen şey, toplumsal üretimin ve dağıtımın denetimini buna yetersiz hale gelmiş egemen kapitalist sınıfın elinden alıp üretici kitleye vererek burjuva kapitalist toplum tarafından oluşturulan ürünleri ve üretici güçleri, bu kapitalist toplum düzeninin yokedici, yıkıcı etkisine karşı koruma biçimini alır – işte bu sosyalist devrimdir.

Tarihi, bir dizi sınıf savaşımlarının tarihi olarak almak da içerik bakımından onu salt varolma savaşımının zayıfça ayrımlanmış evrelerine indirgemekten daha zengin ve derindir.

Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*,
Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 45-47, 334-336.

(26)
ÜCRET YASALARI VE TUNÇ KATILIĞI

FRİEDRİCH ENGELS
BEBEL'E MEKTUP
1875

Ücretleri düzenleyen yasalar çok karmaşıktır. Bu yasalar hiçbir biçimde tunç katılığında değildir. Tersine çok esnektir.

Üçüncüsü, bizim insanlarımız, epey modası geçmiş bir ekonomi görüşüne dayanan lasalcı "ücretlerin tunç yasası"nın, yani Malthus'un nüfus yasasına göre her zaman çok fazla işçi bulunduğu (lasalcı sav da budur) için, işçi ortalama olarak yalnızca *asgari* ücret alır görüşünün, kendilerine yutturulmasına izin vermişlerdir. Oysa artık Marx *Kapital*'de ayrıntılı olarak kanıtlamıştır ki, ücretleri düzenleyen yasalar çok karmaşıktır; koşullara göre bazan şu yasa egemen olur, bazan bu yasa; dolayısıyla bu yasalar hiçbir biçimde tunç katılığında değildir, tam tersine çok esnektir; bu çerçevede konu Lassalle'ın sandığı gibi birkaç sözle geçiştirilemez. Lassalle'ın Malthus'tan ve Ricardo'dan (ikincisinin teorisini çarpıtarak) kopya ettiği, örneğin *Arbeiterlesebuch*'un 5'inci sayfasında bulunabilecek ve Lassalle'ın bir başka broşüründen alıntılanan maltusçu sav, Marx tarafından "Sermaye Birikimi" bölümünde ayrıntılı olarak çürütülmüştür. Bu durumda biz Lassalle'ın "tunç yasası"nı benimseyerek, kendimizi, yanlış bir temele dayalı yanlış bir teze bağlıyoruz.

Friedrich Engels'ten Zwickau'daki August Bebel'e Mektup,
Londra, 18-28 Mart 1875.
K. Marx - F. Engels, *Seçme Yazışmalar 2, 1870-1895*,
Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 81-82.

(27)
YOKSULLUĞU GENELLEŞTİRMEK TEORİSİ

KARL MARX
GOTHA PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ
1875

"Ücretlerin tunç yasası"nı Lassalle'ın damgası ile kabul edersem bunun kökenini de kabullenmem gerekir. Bu köken Malthus'un nüfus teorisinden başka bir şey değildir. Ama bu teori eğer doğruysa, ücret sisemini yüz kez ortadan kaldırsam da, yasayı ortadan kaldıramam.

"Bu ilkelerden hareket eden Alman İşçi Partisi, bütün yasal yollardan yararlanarak, Özgür Devleti –ve– sosyalist toplumu kurma; bütün şekilleriyle olduğu gibi ... ücretlerin *tunç yasası* ile birlikte ücret sistemini ortadan kaldırma; her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğe son verme yolunda çaba harcar."*

"Özgür" devlet konusuna ilerde döneceğim.

Demek ki, gelecekte, Alman İşçi Partisinin, Lassalle'ın "tunç yasası"na inanması gerekecektir! Bu yasanın tüm yıkıma uğramaması için, "ücretlerin tunç yasasıyla *birlikte* ücretli sistemin ortadan kaldırılması"ndan sözetme deliliği edilmektedir (burada ücret sistemi denmeliydi). Eğer ben, ücret sistemini ortadan kaldırıyorsam, pek doğaldır ki, aynı zamanda, onun yasalarını da ortadan kaldırıyorum demektir, bu yasalar ister "tunç"tan olsun, ister süngerden. Ama Lassalle'ın ücret sistemine karşı sa-

* "Gotha Programı"ndan. –*Ed.*

vaşımı, hemen hemen özellikle bu sözde yasa çevresinde döner dolaşır. Onun için Lassalle mezhebinin bu işten muzaffer çıktığını iyice göstermek için, "ücret sistemi"nin, "ücretlerin tunç yasası ile birlikte" ortadan kaldırılması, ve onsuz kaldırılmaması gerekmektedir.

Bilindiği gibi "ücretlerin tunç yasası"nda Goethe'nin "sonsuz, büyük tunç yasaları"ndan aktarılmış "tunç" sözcüğü dışında hiçbir şey Lassalle'a ait değildir. *Tunç* sözcüğü ortodoks müminlerin birbirini tanımalarına yarayan işarettir. Ama eğer ben, bu yasayı, Lassalle'ın damgası ile kabul ediyorsam ve bunun sonucu olarak da bu yasaya onun atfettiği anlamı veriyorsam, bunun kökenini de kabullenmem gerekir. Hem ne kökendir bu; Lassalle'ın ölümünden az sonra Lange'nin işaret ettiği gibi, bu, (Lange'nin kendisinin de savunduğu) Malthus'un nüfus teorisinden başka bir şey değildir. Ama bu teori eğer doğruysa, ücret sisemini yüz kez ortadan kaldırsam da, yasayı ortadan *kaldıramam*, çünkü yasa, yalnızca ücret sistemini yönetmez, *bütün* toplumsal sistemi yönetir. Burjuva ekonomistleri, işte buna dayanarak, elli yıldan hatta daha uzun bir süreden beri, sosyalizmin eşyanın doğasında temelini bulan yoksulluğu ortadan kaldıramayacağını, ancak yoksulluğu genelleştirebileceğini, toplumun bütün yüzeyine yayabileceğini tanıtlamaya kalkışmışlardır!

Karl Marx, "Gotha Programının Eleştirisi",
K. Marx, F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*,
Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 34-36.

FRİEDRİCH ENGELS
LAVROV'A MEKTUP
1875

Darvinci varolma savaşımı, eni-sonu, Hobbes'un bellum omnium contra omnes *doktrinini ve Malthus'un nüfus teorisiyle bur juva ekonomik rekabet doktrinini, toplumsal alandan, canlı doğaya taşımaktan başka bir şey değildir.*

Almanya'ya yaptığım bir yolculuk dönüşü, ilgiyle okuduğum makaleniz üzerine eğilme olanağını en sonunda buldum. Daha özlü olmama elverdiği için Almanca yazdığım gözlemlerim şunlar:

1) Darvinci öğretinin *evrim teorisini* kabul ediyorum, ama Darwin'in kanıt yöntemini (varolma savaşımı, doğal seçme) daha yeni bulunmuş bir gerçeğin ilk, geçici, eksik ifadesi sayıyorum. Şimdi her yerde yalnızca varolma *savaşımı* gören insanlar (Vogt, Büchner, Moleschott, vb.) Darwin ortaya çıkıncaya kadar organik doğada *işbirliği* olduğu görüşünü savunuyorlardı; bitki aleminin hayvanlar alemine oksijen ve besin sağlaması, buna karşılık hayvanlar aleminin bitkilere karbonik asit ve gübre vermesi olgusunu Liebig, özellikle vurguluyordu. Her iki yaklaşımın da belli sınırlar içinde belirli bir geçerliği vardır, ama biri öteki kadar tek-yanlı ve dargörüşlüdür. Doğadaki cisimlerin –canlı ve can-

sız– karşılıklı etkileşimi, hem uyumu hem çatışmayı, hem savaşımı hem işbirliğini içerir. İşte bu nedenle, doğabilimci olduğunu öne süren biri tarihsel gelişimin tüm zenginliğini ve çeşitliliğini tek yanlı ve yetersiz bir "varolma savaşımı" formülüne, doğa alanında bile ancak *cum grano salis** kabul edilebilecek bir formüle indirgeme özgürlüğünü kullanırsa, böyle bir tutum, daha baştan kendi yenilgisini içerir.

2) "Übejdenniye darvinisti'den** sizin saydığınız üç kişi arasında adı anılmaya değer tek kişi Hellwald'dır. Seidlitz, diyelim hadi hadi, bilgili bir kişidir ve Robert Byr ise bir romancıdır; romanlarından biri, *Dreimal*,*** şimdilerde *ÜberLand und Meer*'de**** yayınlanıyor. Onun övünmelerine pek uygun bir yer.

3) Sizin, psikolojik olarak adlandırabileceğim yaklaşım yönteminizin üstün yanlarını yadsımıyorum; ama ben olsaydım başka yöntem seçerdim. Her birimiz, içinde bulunduğumuz entelektüel ortamdan az ya da çok etkileniriz. Halkını, benden daha iyi bildiğiniz Rusya için ve ahlak duygusuna seslenen bir propaganda dergisi için, sizin yönteminiz bir olasılıkla daha iyidir. Yapmacık duygusallığın çok zarar verdiği ve vermeyi sürdürdüğü Almanya için ise bu yöntem uygun olmazdı; yanlış anlaşılırdı, duygusal olarak saptırılırdı. Bizim ülkemizde gereksindiğimiz –en azından yakın gelecekte– sevgiden çok nefrettir; ve her şeyden çok da Alman idealizminin son kalıntılarının silinip süpürülmesi, ve maddi olguların kendi tarihsel haklarına yeniden kavuşturulmasıdır. Bu nedenle, bu burjuva darvincilerin hakkından şöyle gelmem gerekir – ve zamanı gelince herhalde öyle yapacağım :

Darvinci varolma savaşımı, eni-sonu, Hobbes'un *bellum omnium contra omnes****** doktrinini ve Malthus'un nüfus teorisiyle burjuva ekonomik rekabet doktrinini, toplumsal alandan, canlı doğaya taşımaktan başka bir şey değildir. Bu hüner gösterildikten sonra (madde 1'de değindiğim gibi, özellikle maltusçu teori

* Sözcük anlamında *"bir tutam tuzla"*; konuşma dilinde *"kimi çekincelerle"* anlamında. –ç.

** Tırnak içindeki Rusça deyiş ("İnanmış darvinciler") Lavrov'un makalesinden. –*Ed.*

*** Üç kez. –ç.

**** Yerin ve Denizin Üzerinde. –ç.

***** Herkesin herkesle savaşı. –ç.

sözkonusu olduğunda darvinci teorinin her durumda doğruymuş gibi algılanmasını sorguluyorum) bu kez aynı darvinci teoriler organik doğadan, gerisin geriye tarihe aktarılıyor ve insan toplumunun önsüz-sonsuz yasaları olarak geçerliliklerinin kanıtlandığı savlanıyor. Bu yaklaşımın çocuksuluğu öylesine açık ki üzerine daha fazla konuşup zaman kaybetmeye gerek yok. Ama soruna daha derinlemesine girmek isteseydim, onların önce kötü *ekonomistler* olduklarını ve kötü doğabilimciler ve kötü filozoflar olmalarının ikinci sırada geldiğini gösterirdim.

4) İnsan ve hayvan toplulukları arasındaki en esas ayrım hayvanların *toplaması*, insanların *üretme*sidir. Bu tek ama temel ayrım bile hayvan toplumlarına ilişkin yasaların insan toplumlarına aktarılmasını dışlar. Sizin de çok yerinde işaret ettiğiniz gibi bu fark insana *"çelovek vel borbu nye tolko za svşçest vovaniye, no za naslajdeniye i za* uvgeliçeniye *svoih* naslajdeniy...* *gotov bil dlya vısşevo naslajdeniya otreçsya ot nizşih"**

Sizin bundan çıkardığınız sonuçları tartışmadan, kendi öncüllerimden yola çıkarak ben şu sonucu çıkarırdım: Belli bir aşamada insanın üretimi öylesine yüksek bir düzeye ulaşır ki, yalnızca temel tüketim maddeleri değil, aynı zamanda lüks maddeler de –ilkin bir azınlık için de olsa– üretilir. Varolma savaşımı –bir an için bu kategoriyi kabul edersek– böylece hazlar için savaşıma dönüşür, artık yalnızca *geçim* araçları için değil, *gelişme* araçları için, *toplumsal olarak üretilen* gelişme araçları için savaşıma dönüşür; ve hayvanlar aleminden alınan kategoriler, artık bu aşamaya uygulanabilir değildir. Ne var ki, gerçek üreticilerin büyük bir kesimini, bu geçinme ve gelişme araçlarından yapay biçimde uzak tutmasından ötürü kapitalist üretim, şimdilerde olduğu gibi, kapitalist toplumun tüketebileceğinden çok daha fazla miktarlarda geçim ve gelişme aracı üretirse; bu toplum, kendisi için zaten çok büyük olan ve bu nedenle dönemsel olarak, her on yılda bir, yalnızca ürün yığınlarını değil, ama üretici güçleri de yıkma noktasına erişen bu üretimi, kendi yaşam yasası gereği, sürekli olarak daha

* İtalikler Engels'in. –*Ed.*

** Engels bu sözleri, ve biraz aşağıdaki sözleri Lavrov'un makalesinden Rusça alıntılıyor. [Yalnızca varolmak için değil. ama aynı zamanda hazlar için ve hazları artırmak için savaşım verme... daha üst hazları tatmak için daha ikincil hazlardan vazgeçmeye hazır olma"]. –*Ed.*

da artırmaya zorlanırsa – "varolma savaşımı"ndan sözetmenin herhangi bir anlamı kalır mı? Varolma savaşımı öyleyse yalnızca şu anlama gelir: Üreten sınıf, üretimin ve bölüşümün yönetimini şimdiye dek bu işi yapmış ama artık yapamaz duruma gelmiş olan sınıftan devralır; ve işte bu kesinlikle sosyalist devrimdir.

Aklıma gelmişken, daha öncelerdeki tarihi, bir dizi sınıf savaşımı olarak görmek bile, o tarihe "varolma savaşımı"nın çelimsiz bir türü olarak bakmanın ne kadar sığ olduğunu göstermeye yeter. Bu nedenle, bu sahte doğabilimcilere, hiçbir zaman bu zevki tattırmayacağım.

5) Aynı nedenle, özünde oldukça doğru olan aşağıdaki önermenizi, farklı sözcüklerle ifade ederdim: "*što ideya solidarnosti dlya oblegçeniya borbl mogla ... vırasti nakonyets do tovo, stabi ohvatit vse çeloveçestro i proti vopostavit yevo, kak solidarnoye obşçestvo bratyev, ostal nomu miru mineralov, rasteniy i jivotrih*"*

6) Öte yandan, *bellum omnium contra omnes*'in, insan gelişiminin ilk aşaması olduğu görüşünüze katılamıyorum. Benim görüşümce, insanın maymundan evriminin en önemli kaldıraçlarından biri toplumsal güdüydü. İlk insanların gruplar halinde yaşamış olmaları gerekir; geçmişi görebildiğimiz kadarıyla da durum böyle olmuştur.

[*17 Kasım*]. Araya gene başka işler girdi ve mektup kesintiye uğradı. Bugün postaya vermek üzere bu son satırları yazıyorum. Gördüğünüz gibi benim söylediklerim özden çok biçime, yaklaşım yönteminize ilişkin. Umarım yeterince açık bulursunuz. Aceleyle yazdım ve yeniden okuyunca gördüm ki birçok sözcüğü değiştirebilirdim; ama korkarım o zaman da elyazması okunamaz hale gelirdi.

Friedrich Engels'ten Londra'daki Lavroviç Lavrov'a Mektup,
Londra, 12[-17] Kasım 1875.
K. Marx - F. Engels, *Seçme Yazışmalar 2, 1870-1895*,
Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 93-96.

* "Savaşımı kolaylaştırmak için geliştirilen dayanışma düşüncesi, en sonunda ... öyle bir noktaya ulaşabilir ki, tüm insanlığı içine alır ve o topluluğu, –dayanışma içinde yaşayah kardeşler topluluğu– dünyanın geri kalan kısmının, mineraller, bitkiler, hayvanlar dünyasının karşısına koyar." –ç.

(29)
DARWIN, VAROLMA SAVAŞIMI VE MALTHUS

FRİEDRİCH ENGELS
ANTİ-DUHRİNG
1878

"BASINÇ ve itiş mekaniğinden duyu ve düşüncelerin birleşmesine değin, araya katılan işlemlerin türdeş ve tek bir ıskalası uzanır."

Bu olumlama, dünyanın evrimini kendi-kendine özdeş duruma değin çıkarak izlemiş bulunan ve kendini öteki göksel cisimler üzerinde öylesine rahat duyan bir düşünür karşısında, istenen her şeyi bilmesi kendisinden beklenebilmesine karşın bay Dühring'i, yaşamın kökeni üzerine daha çok söz etmekten kurtarıyor. Ne var ki, bu olumlama, Hegel'in daha önce anıştırmada bulunmuş olduğumuz ölçü ilişkileri düğüm çizgisi ile tamamlanmadığı sürece, ancak yarı yarıya doğrudur. Ne denli ilerleyici olursa olsun, bir hareket biçiminden bir başka hareket biçimine geçiş, her zaman bir sıçrama, her zaman kesin bir dönemeç olarak kalır. Göksel cisimler mekaniğinde, tek başına alınmış bir göksel cisim üzerindeki daha küçük yığınlar mekaniğine

geçiş böyledir; yığınlar mekaniğinden ısı, ışık, elektrik, mıknatıslık gibi asıl fizikte incelediğimiz hareketleri kapsayan moleküller mekaniğine geçiş de böyledir; moleküller fiziğinden atomlar fiziğine –kimyaya– geçiş de kesin bir sıçrama ile gerçekleşir ve bayağı kimyasal etkiden yaşam adını verdiğimiz albümin kimyacılığına geçiş konusunda bu, daha da böyledir. Yaşam küresi içinde sıçramalar gitgide daha seyrek ve gitgide daha farkedilmez bir durum alır. – Öyleyse bay Dühring'i düzeltme zorunda olan kişi, gene Hegel'den başkası değil.

Organik dünyaya kavramsal geçiş, bay Dühring'e ereklik (*finalité*) kavramı tarafından sağlanır. Bu da *Mantık*'ta –kavram öğretisi–, kimyasal dünyadan yaşama teleoloji ya da ereklik öğretisi aracıyla geçen Hegel'den alınmıştır. Nereye gözatarsak atalım, bay Dühring'de kendi öz köktenci derinlik bilimi hesabına en küçük bir sıkılma duymadan verdiği Hegel'in bir "kabalığı" ile karşılaşıyoruz. Erek ve araç fikirlerinin organik dünyaya uygulanmasının, burada ne ölçüde doğru ve yerinde bulunduğunu araştırmak çok uzağa sürüklenmek olur. Her halde Hegel'in "iç erek" fikrinin, yani doğaya güdekle (maksatla), örneğin Tanrı bilgeliği ile hareket eden bir dış güç tarafından sokulmayan ama şeyin kendi zorunluluğu içinde bulunan bir ereğin uygulanması, tam bir felsefi kültürü bulunmayan kişilerde sürekli olarak bilinçli ve güdekli bir eylemi hafife almaya yolaçar. Bir başkasındaki en küçük "tinci" ("*spiritistic*") atılışın ahlaksal bir öfke uçurumuna attığı aynı bay Dühring, "içgüdü izlenimlerinin ... en başta işleyişlerine bağlı bulunan doyum bakımından meydana getirilmiş olduklarına kesinlikle" güvence verir. Bize zavallı doğanın, "ondan genellikle itiraf edilenden daha çok incelik isteyen" bir işi daha olduğunu hesaba katmaksızın, "nesnel dünyayı durmadan düzene sokma zorunda olduğunu" anlatır. Ama doğa şunu ya da bunu neden yarattığını *bilmekle* yetinmez, her işe bakan hizmetçinin işlerini yapmakla yetinmez, bilinçli öznel düşüncedeki yetkinliğin daha şimdiden iyi bir derecesi olan inceliğe sahip bulunmakla yetinmez: Onun bir de istenci vardır; çünkü içgüdülere besinlerin özümlenmesi, dölverme vb. gerçek doğa koşullarını ikincil olarak yerine getirme hakkını vermek, "bizim tarafımızdan doğrudan doğruya değil ama yalnızca do-

laylı bir biçimde *istenmiş* olarak düşünülmelidir". Böylece, işte bilinçli olarak hareket eden ve düşünen bir doğaya geldik, daha şimdiden, statikten dinamiğe değilse de hiç olmazsa kamutanrıcılıktan yaradancılığa götüren köprünün üzerinde bulunuyoruz. Yoksa bir kez için "doğa felsefesinde biraz yarı-şiir" söylemek bay Dühring'in hoşuna mı giderdi?

Olanaksız. Bizim gerçekçi filozofumuzun organik doğa üzerine söylemesini bildiği her şey, doğa felsefesinin bu yarı-şiirine karşı, "yüzeysel saçmalıkları ve deyim yerindeyse bilimsel yutturmacılıkları ile birlikte şarlatanlığa" karşı, darvinciliğin "kurgu (*fiction*) eğilimi"ne karşı savaşıma indirgenir.

Darwin'e yöneltilen en önemli eleştiri, Malthus'un nüfus teorisini iktisattan doğa bilimine aktarmak, hayvan yetiştiricisi fikirlerinin tutsağı kalmak, yaşama savaşımı ile bilim-dışı yarı-şiir söylemektir; tüm darvincilik, Lamarck'tan alınan öğeler çıkarıldıktan sonra, yabanılın insanlığa karşı yöneltilmiş bir yüceltilmesinden başka bir şey değildir.

Darwin bilimsel gezilerden bitki ve hayvan türlerinin değişmez değil, değişir oldukları fikrini getirmişti. Ülkesinde bu fikri izlemeye devam etmek için hayvan ve bitki yetiştirme alanından daha iyisi yoktu. İngiltere, hayvan ve bitki yetiştirme alanının klasik toprağıdır; öteki ülkelerin, örneğin Almanya'nın elde ettiği sonuçlar, İngiltere'de bu bakımdan ulaşılmış olan sonuçlar üzerine bir fikir vermekten çok uzaktır. Öte yandan, başarıların çoğu son yüzyıl içinde gerçekleşmiştir, öyleki olguların saptanması pek güçlük göstermez. Darwin, bu yetiştirmenin aynı türden hayvanlar ve bitkiler arasında, yapay olarak, herkes tarafından farklı kabul edilen türler arasında görülenden daha büyük farklar meydana getirdiğini buldu. Böylece bir yandan türlerin belirli bir dereceye değin değişkenliği, öte yandan da farklı özgül niteliklere sahip organizmalar için ortak atalar olanağı tanıtlanmış bulunuyordu. O zaman Darwin doğada, yetiştiricinin bilinçli niyeti olmaksızın, uzun sürede canlı organizmalar üzerinde yapay yetiştirmeninkine benzer dönüşümler meydana getiren nedenlerin bulunup bulunmadığını araştırdı. Bu nedenleri, doğa tarafından yaratılan tohumların çok büyük sayısı ile olgunluğa gerçekten erişen organizmaların küçük sayısı arsındaki oransız-

lıkta buldu. Ama her tohum gelişmeye yöneldiğinden, bundan zorunlu olarak, yalnızca dövüşmek ve yemek gibi dolaysız, fizik eylem olarak değil ama hatta bitkilerde bile yer ve ışık için savaşım olarak, bir yaşama savaşımı çıkar. Ve bu savaşımda olgunluğa ulaşma ve çoğalma şansına en çok sahip bulunan bireylerin, ne denli önemsiz olursa olsun ama yaşama savaşımında üstünlük sağlayan bir bireysel özelliğe sahip bireyler oldukları da açıktır. Bu bireysel özellikler, daha sonra kalıtımla geçme ve eğer aynı türden birçok bireyde kendilerini gösteriyorlarsa, birikmiş kalıtım aracıyla bir kez tutmuş bulundukları yönde güçlenme eğilimi gösterirler; oysa bu özelliklere sahip bulunmayan bireyler, yaşama savaşımında daha kolay yenilir ve yavaş yavaş ortadan kalkarlar. Bir tür doğal seçme ile, en elverişlilerin yaşaması ile, işte bu biçimde dönüşür.

Bu darvinci teoriye karşı bay Dühring, yaşama savaşımı fikrinin kökenini, Darwin'in de itiraf etmiş olduğu gibi nüfus teorisyeni, iktisatçı Malthus'un fikirlerinin bir genelleştirilmesinde aramak gerektiğini ve bunun sonucu bu teorinin, Malthus'un nüfus çokluğu üzerindeki papazca görüşlerine özgü bütün kusurlarla sakatlanmış olduğunu söyler. – Gerçekte, yaşama savaşımı fikrinin *kökenini* Malthus'da aramak gerektiğini söylemek, Darwin'in aklına bile gelmez. O yalnızca, kendi yaşama savaşımı teorisinin, hayvan ve bitki dünyasının tümüne uygulanmış Malthus teorisi olduğunu söyler. Malthus teorisini, ona daha yakından bakmaksızın, kendi bönlüğü içinde kabul etmekle Darwin'in göstermiş bulunduğu düşüncesizlik ne denli büyük olursa olsun, gene de herkes, doğadaki yaşama savaşımını –doğanın savurganlıkla ürettiği tohumların sayısız niceliği ile sonunda olgunluğa varabilen tohumların son derece küçük sayısı arasındaki çelişkiyi; gerçekte, büyük bölümü bakımından bazan son derece kıyıcı bir yaşama savaşımı içinde çözülen çelişkiyi– ayırdetmek için, Malthus'un gözlüğüne gereksinme olmadığını daha ilk bakışta görür. Ve ücret yasası, Ricardo'nun bu yasayı dayandırdığı maltusçu kanıtların unutulmasından sonra nasıl uzun süre değerini koruduysa, yaşama savaşımı da, hatta en küçük maltusçu yorum olmaksızın, doğada tıpkı öyle varolabilir. Ayrıca doğa organizmalarında, deyim yerindeyse irdelenmemiş

ama saptanması türlerin evrimi bakımından büyük bir önem taşıyacak kendi nüfus yasaları vardır. Ve bu yöndeki kesin atılımı kim yaptı? Darwin'den başka kimse.

Bay Dühring sorunun bu olumlu yönüne yanaşmaktan iyice kaçınır. Bunun yerine, yaşama savaşımının durmadan ısıtılıp ısıtılıp önümüze konması gerekir. Bilinçten yoksun otlarla barışçıl otoburlar arasında bir yaşama savaşımı, der, *a priori* sözkonusu olamaz.

"Yaşama savaşımı, belgin ve belirli anlamda, hayvanlar bir kurbanı yırtıp parçalayarak beslendikleri ölçüde, ancak yabanıl dünyada görülür."

Ve yaşama savaşımı bir kez bu dar sınırlara indirgendikten sonra bay Dühring, gene kendisi tarafından hayvanlıkla sınırlandırılmış bu kavramın hayvanlığına karşı ağzına geleni söyleyebilir. Ama bu ahlaksal öfkenin tek hedefi, bay Dühring'in ta kendisidir, çünkü bu biçimde kısıtlanmış yaşama savaşımının tek yaratıcısı, dolayısıyla da tek sorumlusu, odur. Öyleyse, "tüm doğa eyleminin yasalarını ve kavranışını hayvanlar dünyasında arayan" Darwin değildir –Darwin tüm organik doğayı savaşım içinde toplamamış mıydı?– ama bay Dühring'in kendi imalatından düşsel bir umacıdır. Ayrıca, "yaşama savaşımı" *adı*, bay Dühring'in ultramoral öfkesine seve seve bırakılabilir. *Şeyin* bitkiler arasında da varolduğunu ise her otlak, her buğday tarlası, her orman ona tanıtlayabilir ve önemli olan ad değildir, önemli olan bunun "yaşama savaşımı" olarak mı, yoksa "varlık koşulları ve mekanik etkilerin yokluğu" olarak mı adlandırması gerektiğini bilmek değildir, önemli olan şudur: Bu olgu, türlerin korunması ya da değişmesi üzerinde nasıl etkili olur? Bu nokta üzerinde bay Dühring, dikkafalıca kendi-kendine özdeş bir susku içinde kalmakta devam eder. Öyleyse şimdilik doğal seçme ile yetinmek gerekecek.

Ama darvincilik, "dönüşümlerini ve farklılaştırmalarını hiçlikten üretir". Gerçi doğal seçmeyi incelediği yerde Darwin, çeşitli bireylerde değişikliklere yolaçmış bulunan *nedenleri* bir yana bırakır ve önce bu bireysel sapaklıkların (anomalilerin), yavaş yavaş bir soyun, bir çeşit ya da bir türün ayırdedici özellikleri durumuna gelme biçimini inceler. Darwin için en başta önemli

olan, şimdiye değin ya hiç bilinmeyen ya da yalnızca çok genel bir biçimde gösterilebilen bu nedenleri bulmaktan çok, bu nedenlerin sonuçlarının içinde saptandığı, sürekli bir anlam kazandığı ussal bir biçim bulmaktır. Darwin'in bunu yaparken, bulgusuna ölçüsüz bir etki alanı tanıması, bunu türlerin değişmesinin tek nedeni durumuna getirmesi ve yinelenen bireysel değişikliklerin içinde genelleştikleri biçimi gözönünde tuta tuta, bu değişikliklerin nedenlerini savsaklamış olmasına gelince bu, onun gerçek bir ilerleme yapan kimselerin çoğu ile ortaklaşa sahip olduğu bir kusurdur. Üstelik eğer Darwin, kendi bireysel dönüşümlerini bu işte yalnızca "hayvan yetiştiricinin bilgeliği"ni kullanarak, hiçlikten başlayarak üretiyorsa, hayvan yetiştiricinin yalnızca kendi kafasında değil ama gerçeklikte bulunan kendi hayvan ve bitki biçimleri dönüşümlerinin de *hiçlikten başlayarak* meydana gelmiş olması gerekir. Ama bu dönüşüm ve farklılaştırmaların asıl kökeni üzerindeki araştırmalara atılım veren kişi, gene de Darwin'den başka kimse değildir.

Friedrich Engels, *Anti-Dühring*,
Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 115-120.

(30)
NÜFUS VE KOMÜNİZM

FRİEDRİCH ENGELS
KAUTSY'YE MEKTUP
1881

Malthus'un aşırı nüfus için en etkin ve en kolay çare olarak gördüğü şeyi, yani üreme güdüsünün moral yönden gemlenmesini, yalnızca (sosyalist) dönüşüm ve bu dönüşümün sağlayacağı eğitim olanaklı kılardı.

... Kürsü sosyalistleri biz proleter sosyalistlere, aşırı nüfus artışını ve bunun sonucu olarak yeni toplumsal düzenin varlığına yönelik tehdidi nasıl önleyeceğimizi ısrarla soruyorlarsa da ben onlara böyle bir lütufta bulunmam için hiçbir neden görmüyorum. Bu insanların karmakarışık süper bilgeliğinden kaynaklanan kuşku ve kuruntularını gidermeyi ve hatta, örneğin yalnızca Schäffle'nin çok sayıda büyük ciltler dolduran sıkıcı saçmalarını bile yadsımayı zaman israfı olarak görüyorum. Bu bayların *Kapital*'den *yanlış alıntıladıkları* paragrafları düzeltmek için bile oldukça kalın bir kitaba gerek var. Sorularına yanıt istemeden önce, ilkin doğru dürüst okumayı ve aynen kopya etmeyi öğrensinler. ...

İnsan nüfusunun çok çoğalması ve daha fazla artmasının denetim altına alınması bir soyut olasılık olarak kuşkusuz var. Komünist toplumun, nesnelerin üretimini düzenleyecek oluşu

gibi, insan üretimini düzenlemesi gereği de ortaya çıkarsa, bunu güçlükle karşılaşmaksızın o, ama yalnızca o yapabilir. Bana öyle görünüyor ki, herhangi bir plan olmaksızın Fransa'da ve aşağı Avusturya'da doğal biçimde ortaya çıkan şeyi, planlı bir yoldan elde etmek, böyle bir toplum için zor olmayacaktır. Her ne ise, bu konuda gerekirse, ne zaman, ne yapılacağına, hangi yöntemler uygulanacağına karar vermek o insanlara ait olacaktır. Kendimi, bu konuda onlara tavsiyede bulunmaya yeterli görmüyorum. En az bizim kadar zeki olacaklar.

Aklıma gelmişken söyleyeyim, daha 1844'te şöyle yazmışım (*Deutsch-Französische Jahrbücher*, s. 109): "... Malthus kesinlikle haklı olsaydı bile, bu (sosyalist) dönüşümün derhal gerçekleştirilmesi gerekirdi; Malthus'un aşırı nüfus için en etkin ve en kolay çare olarak gördüğü şeyi, yani üreme güdüsünün moral yönden gemlenmesini, yalnızca bu dönüşüm ve bu dönüşümün sağlayacağı eğitim olanaklı kılardı."

Şimdilik bu kadar yeter, diğer noktaları buluştuğumuz zaman tartışırız. ...

Friedrich Engels'ten Viyana'daki Karl Kautsky'ye Mektup,
Londra, 1 Şubat 1881.
K. Marx - F. Engels, *Seçme Yazışmalar 2, 1870-1895*,
Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 135-136.

(31)
MALTUSÇU TEORİNİN TERSİ

FRİEDRİCH ENGELS
DANIELSON'A MEKTUP
1895

Çiftçi, aslında tüketmesi gereken tahılı satmak zorunda kalıyorsa, onu, buna zorlayan şey nüfusun baskısı değil, vergi tahsildarının, toprakbeyinin, kulakın vb. baskısıdır.

1 Aralık tarihli mektubunuzu almış bulunuyorum. Bay Von Struve'nin, Marx'ın Malthus'un nüfus teorisini *reddetmeyip tamamladığını* söylemekle ne demek istediğini anlamıyorum.* Malthus hakkında birinci cildin 23–1 bölümünde 75. dipnotta yazdıklarının herkes için yeterince açık olduğunu sanırdım. Ayrıca, Londra'da bir *quarter* tahılın 20 şiline, ya da 1848-1870 dönemindeki ortalama fiyatın yarısına satıldığı bir sırada ve bugün *geçim araçlarının* onları tüketecek kadar büyük olmayan *nüfus üzerinde baskı yaptığı* genellikle kabul edildiği bir sırada herhangi bir kimsenin bugün nasıl olup da *nüfusun geçim araçları üzerine baskı yaptığı* yolundaki maltusçu teorinin tamamlanmasından sözedildiğini de anlamıyorum! Ve eğer Rusya'da, çiftçi, aslında tüketmesi gereken tahılı satmak zorunda kalıyorsa, onu, buna

* P. Von Struve, *"Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi" Üzerine Eleştirel Notlar*, St. Petersburg 1894. *-Ed.*

zorlayan şey nüfusun baskısı değil, vergi tahsildarının, toprak-beyinin, kulakın vb. baskısıdır. Bildiğim kadarıyla, Rusya dahil, bütün Avrupa'da tarımsal sıkıntının sorumlusu, her şeyden çok Arjantin buğdayının düşük fiyatıdır.

Friedrich Engels'ten Danielson'a Mektup, 9 Ocak 1895.
Die Briefe von Karl Marx und Friedrich Engels an Danielson (*Nikolay-on*), Leipzig 1929, s. 74.

SOL YAYINLARI
Sorumlu Yönetmen: Muzaffer İlhan Erdost
İLHANİLHAN KİTABEVİ
Karanfil Sokak 30/3 Kızılay Ankara
Tel: 0312 417 0008 Faks: 0312 419 4376

BASKI: KUBAN MATBAACILIK
Matbaacılar Sanayi Sitesi 558 Sokak No: 20 İvedik Ankara
Tel: 0312 395 2070

ISBN 978-975-7399-93-3

